

ORPHEUS NOSTER

Journal of Károli Gáspár University
of The Reformed Church in Hungary, Faculty
of Humanities

A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-,
vallás- és kultúrtörténeti folyóirata

ÉLETRAJZOK ÉS CSALÁDTÖRTÉNET
BIOGRAPHIES AND FAMILY HISTORY

XIV. ÉVFOLYAM (2022), 1. SZÁM

A folyóirat megjelenését támogatja a Nemzeti Kulturális Alap.

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadó: KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM

Felelős kiadó: HORVÁTH GÉZA, a BTK dékánja

Felelős szerkesztő: FRAZER-IMREGH MONIKA

Szerkesztők: FÜLÖP JÓZSEF
NAGY ANDREA
PÉTI MIKLÓS

Szerkesztőbizottság: FABINY TIBOR
HEGYI DOLORES
HORVÁTH EMŐKE
KURUCZ GYÖRGY
NAGY MARIANN
TÜSKÉS ANNA
VÁMOS PÉTER
VASSÁNYI MIKLÓS

Angol anyanyelvű lektor: JOANNA FRAZER
Francia lektor: TÜSKÉS ANNA
Német anyanyelvű lektor: SZATMÁRI PETRA

*A megjelentetésre szánt kéziratokat, illetve a megrendeléseket a következő címre kérjük küldeni:
orpheusnoster@googlegroups.com
Authors should submit manuscripts to the email address <orpheusnoster@googlegroups.com>*

ISSN 2061-456X

Az első borítón: Wartha Vincéné Hugonnai Vilma, az első magyar diplomás orvosnő 1847–1922.

*A bátsó borítón: A szoros és a tágas kapu ábrázolása: Máté 7, 13.
Kálvin *Institutio Christianae religionis* c. művének fedlapján.
Kiadó: Antonius Rebulius, Genf, 1561.*

A nyomdai munkákat a Könyvpont Nyomda Kft. végezte, felelős vezető Gembela Zsolt.

A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: orpheusnoster.kre.hu
EPA: epa.oszk.hu/03100/03133
Real-J: real-j.mtak.hu/view/journal/Orpheus_Noster.html
CEEOL: ceeol.com/search/journal-detail?id=2173
MTMT: mtmt.hu/orpheus-noster
MATARKA: matarka.hu/szam_list.php?fsz=1940
LinkedIn: linkedin.com/in/orpheusnoster

TARTALOM

SEMSEY VIKTÓRIA

*Juan Prim y Prats (1814–1870) – Egy rendszerváltás szimbóluma,
Spanyolország ambiciózus katonapolitikusa* 4

NAGY MARIANN

*Egy család – két(féle) politikus – Návay Lajos és az 1907:27. tc. Eötvös József elméleti
és gyakorlati munkássága tükrében* 18

VESZPRÉMY MÁRTON

Az asztrológusok és az állambiztonság. Asztrológiai élet az 1945 utáni Magyarországon . . . 33

HAISER ANNA KLÁRA

Egy új demokrácia első próbája: abortuszvita a rendszerváltás idején 72

VARGA ÁGNES KATALIN

*Milotay István irodalmi tárgyú cikkei. Népi irodalom – polgári irodalom,
a népi–urbánus ellentét* 86

ZSÓFIA BENCZE

*Kommunikationsproblematik in Sarah Michaela
Orlowskýs Jugendroman Tomaten mögen keinen Regen* 98

HORVÁTH-LUGOSSY GÁBOR

A közgazdász Horváth János III

SZÁMUNK SZERZŐI

BENCZE ZSÓFIA (1995), angol–német (osztatlan tanári) szakos MA-hallgató, zsofi.bencze@gmail.com

HAISER ANNA KLÁRA MA (1991), történész, PhD-hallgató, KRE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, haisera@gmail.com

HORVÁTH-LUGOSSY GÁBOR MA (1980), jogász, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Közigazgatás-Tudományi Doktori Iskola doktorandusza, gabor.j.horvath@gmail.com

NAGY MARIANN Dr. habil. (1965), történész, KRE BTK Új- és Jelenkori Történeti Tanszék, nagympcs@gmail.com

SEMSEY VIKTÓRIA Dr. habil (1954), történész, KRE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék nyugalmazott docense, semseyvi@t-online.hu

VARGA ÁGNES KATALIN MA (1974), történész, PhD-hallgató KRE Történelemtudományi Doktori Iskola, varga_agi_kati@freemail.hu

VESZPRÉMY MÁRTON PhD (1989), történész, OSZK, veszpremy@gmail.com

SEMSEY VIKTÓRIA

Juan Prim y Prats (1814–1870) – Egy rendszerváltás szimbóluma, Spanyolország ambiciózus katonapolitikusa

Juan Prim y Prats (1814–1870) élete összefonódott a 19. századi spanyol történelem legfontosabb időszakával, amely a szakirodalomban – némileg eltérő kronológiai határokkal – a polgári átalakulás évtizedeit jelenti. Nem volt főszereplője az eseményeknek, pontosabban – mások mellett – egyik fontos szereplője volt. Politikai és katonai tevékenysége néhányszor döntően befolyásolta a 19. század kiegyensúlyozatlan és zsúfolt eseményeinek menetét. Rövid tanulmányunkban nem elsősorban személyiségének jegyeit tárjuk fel, hanem életútját szeretnénk bemutatni. Nem vállalkozunk tehát egy – a jelenlegi szakirodalom szerinti – modern történeti életrajzra.¹ Munkánk során dominálni fog a politikatörténeti orientáltság.

Úgy véljük, hogy mindaz, ami születésétől haláláig meghatározta magánéletét, elszakíthatatlan a korszak jelentős, problémákkal terhes spanyolországi történelmétől. Ha röviden jellemezni akarjuk életpályáját ebben az összefüggésben, talán azt mondhatjuk, hogy a modern alkotmányos monarchia híveként részt vett szinte minden fontos katonai és politikai eseményben 1833–1870 között. Ezen belül 1866–1869 között szerepe döntővé vált. „Prim a progresszisták erős embere és a század legügyesebb katonapolitikusa...” volt – fogalmaz Raymond Carr, a 19. századi spanyol történelem elismert angol szakértője.²

Az 1833–1874 közé eső években a liberális pártok átveszik a politikai életben az irányítást Spanyolországban. Különböző áramlatok jelennek meg: mérsékelték (valójában a konzervatívokra használt fogalom), progresszisták, unionisták, amelyek különféle megoldásokat képviselnek, és megjelenik – a század közepe felé egyre erőteljesebben – a demokrata és a republikánus (beleértve a föderalista változatot), sőt az ibér uniós (Spanyolország és Portugália föderációját támogató) gondolat

Juan Prim, 1860-ban
(Rufino Casado litográfiája, Biblioteca Nacional de España)

¹ Ebben az értelemben nem teljesül az elvárás, amelyet KÖVÉR György: „A modern történeti életrajz alapvető módszertani kérdései és következményei” című tanulmányában olvashatunk. In Vonyó József (szerk.): *Személyiség és történelem. A történelmi személyiség: A történeti életrajz módszertani kérdései, a szerkesztésben közreműködött: Csukovits Enikő és Gyarmati György, Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó, 2017, 246.*

² Raymond CARR: „Liberalismo y reacción, 1833–1931”. In Raymond Carr (szerk.): *Historia de España*, Barcelona, Ediciones Península, 2001, 223.

is. Spanyolország, bár másodrendű hatalommá vált gyarmatbirodalma elvesztése után, az európai politikai térképen mindenképpen a nyugati politikai modellt megvalósító országok közé tartozik.³

Azok az évtizedek, amelyek a spanyol király, VII. Ferdinánd halála (1833) után következtek, egészen a restaurációig (1875) szinte folyamatos polgárháborúval, kormányváltással jellemezhetőek. Csak érdekességként jelezzük, hogy a korabeli magyar sajtó politikai élclapjai (pl. *Borsszem Jankó*, *Üstökös*) is céltáblául használták azt az alkotmányos bizonytalanságot, gyakori kormányváltást, amely Spanyolországban kibontakozott és „stabilizálódott” a harmincas évektől 1875-ig.⁴ Az 1868-as forradalom és az azt követő trónfosztás környékén gúnyrajzok és gúnyversek jelentek meg. Ám más magyar lapok nemzetközi szinten is példamutatónak látták a Bourbon-trón 1868-os megdöntését Spanyolországban.

A tanulmányunk címében használt „rendszerátalakítás” fogalom annyiban indokolt Prim életpályája esetében, hogy állomásai lesznek: a trónkövetelő Carlos María Isidro által indított ún. első karlista polgárháború (más néven hétéves háború) (1833–1840); az önkormányzati jogokat csorbító rendelkezések ellen meginduló népi megmozdulások (1843); Puerto Rico, ahol a spanyol gyarmat „elhíresült” kormányzója lesz rövid ideig (1847–1848); az észak-afrikai spanyol gyarmat területén zajló háború, amelynek nemzeti hősként tisztelt katonája lesz (1859); a Mexikóba küldött spanyol expedíció, amelynek vezetőjeként saját kormányával sem konzultál előzetesen, amikor visszavonja csapatait (!) (1861); a II. Izabella spanyol királynő elleni katonai összeesküvések (1864–1868); az 1868-as trónfosztó forradalom, amelynek egyik vezetője; az 1869-es alkotmány és az ideiglenes kormány; az olasz I. Amadé spanyol királyként való trónra lépésének előkészítése (1869–1870).

Josep M. Fradera megfogalmazása szerint Prim „...az a katona volt, aki a leginkább jelképezte a rendszer változását.”⁵ Hozzátehetjük, hogy személyén, katonai és politikai életútján keresztül egyszerre jelentek meg a spanyol (azaz a monarchia központi kormánya) és a katalán régió (a régiók autonómiája) ellentétei is, azaz az összetartozás és széthúzás, a modern spanyol monarchia egyik alapvető problémája.

³ Isabel BURDIÉL: „Las claves del periodo”. In Jordi Canal – Isabel Burdiel (szerk.): *España: La construcción nacional*, 2. kötet, Madrid, Taurus, Fundación Mapfre, 2012, 13. Magyarul: SEMSEY Viktória: *A polgári átalakulás Spanyolországban 1808–1868*, Budapest, L'Harmattan, 2005. Továbbá: Josep FONTANA: *La época del liberalismo*, 6. kötet, Madrid, Crítica/Marcial Pons, 2007; José ÁLVAREZ JUNCO: *Mater Dolorosa: La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2001.

⁴ Ehhez lásd például: a *Borsszem Jankó*-ban 1868. október 11-én megjelent „Hispaniana” című írást, amelyben két proklamációt, egy spanyolt és egy magyart állít egymás mellé a szerző; az *Üstökös* című lap 1868. október 18-i száma az „Izabelláról” című gúnyversben összehasonlítja Magyarországot és Spanyolországot; lásd továbbá a *Borsszem Jankó* 1868. október 25-i 43. számában a „Táblabíró-király” című szatirikus verset, vagy „A spanyol tánczosok” című rajzot; 1870. július 17-én a 133. számban a „Hogy terem a király?” című írást.

⁵ Josep M. FRADERA: „Juan Prim y Prats (1814–1870): Prim conspirador o la pedagogía del sable”. In Isabel Burdiel – Manuel Pérez Ledesma (szerk.): *Liberales, Agitadores y Conspiradores*, Madrid, Espasa, 2000, 264.

Katonatiszt és politikus: két olyan hivatás, amelyek összefonódása a 19. századi Spanyolországban, főként annak első két harmadában, jellemző volt az Ibériai-félsziget nagyobbik országában.⁶ A politikában magas pozíciót betöltő katonatisztek közül a tárgyalt időszakban kiemelkednek (hasonlóan Primhez): Rafael del Riego (1784–1823), Baldomero Espartero (1793–1879), José Ramón María Narváez (1800–1868), Francisco Serrano (1810–1885), Leopoldo O’Donnell (1809–1867). Közülük Espartero 1841–1843 között – rövid időre – régens is lesz. Serrano miniszterelnök és régens is. Rafael del Riego az 1820-ban kezdődő liberális három év elindítója, mártír. Ramón María Narváez és O’Donnell többször miniszterelnök.

A 19. századi spanyol történelemben, 1808–1874 között született néhány olyan fogalom, amely európai és magyar használatba is átkerült, néhányuk a mai napig ismert. Ilyen például a liberális, junta, gerilla, *pronunciamiento*, „korteskedés”. Közülük az első az 1808–1814 között működő spanyol Cortesben, azaz parlamentben született, leegyszerűsítve a korabeli spanyol viszonyok között a polgári szabadságjogokat követelőkre alkalmazták. A *junta* szó a *Politikai Újdonságok* című magyar lap 1856-os számának egyik lábjegyzete szerint – találónan – „választmányt”⁷ (bizottságot) jelent. A gerilla jelentése – röviden – önkéntes katonának állt civil személy, a Napóleon-ellenes függetlenségi háborúk fontos honvédője 1808–1814 között. (Kossuth is használja 1851–52-es leveleiben a Makk-féle összeesküvéssel kapcsolatban, az Erdélyben szervezendő szabadcsapatok szinonimájaként.) A *pronunciamiento* jelentése katonai lázadás és azt követő népi felkelés. A hadsereg vagy annak egy csoportja kezdeményezi, számítva a civil és elégedetlen lakosságra is. Tehát nem úgynevezett egyszerű katonai puccs! 1814–1874 között egyformán gyakori volt Spanyolországban a mérsékelt és a progresszista kormányok ellen.⁸ Végül a „korteskedés” fogalma is elterjedt a 19. század második felében Magyarországon, amelyet a spanyol „kacikizmus” jelenségéhez köthetünk. A kacikizmus a Cortes-választásokhoz kapcsolódott, azaz a képviselőválasztásokat megelőző visszaéléseket, választási technikákat, a választási eredmények meghamisítását jelentette, főként vidéken.

⁶ A téma szakirodalmához: Javier TUSELLES: *Los militares y la política en la España*, Madrid, Siglo XXI, 1978; Hugo O’DONNELL (szerk.): *Historia Militar de España IV. Edad Contemporánea I. El Siglo XIX.*, Madrid, Ministerio de Defensa, 2015; Stanley G. PAYNE: *Politics and Military in Modern Spain*, Redwood City, Stanford University Press, 1967; Miguel ALONSO BAQUER: *El ejército en la sociedad española*, Madrid, Ediciones del Movimiento, 1971; José ÁLVAREZ JUNCO: „El nacionalismo español como mito movilizador: Cuatro guerras”. In Rafael Cruz – Manuel Pérez Ledesma (szerk.): *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza, 1997; Carlos SECO SERRANO: *Militarismo y civilismo en la España contemporánea*, Madrid, Instituto de Estudios Económicos, 1984; Raymond CARR (szerk.): *Spain: A History*, Oxford, Oxford University Press, 2000; Wayne H. BOWEN – José E. ÁLVAREZ: *A Military History of Modern Spain: From the Napoleonic Era to the International War on Terror*, London, Praeger, 2007; Gregorio de la FUENTE MONGE: *Los revolucionarios de 1868: Élite y poder en la España liberal*, Madrid, Marcial Pons, 2000.

⁷ *Politikai Újdonságok*, 31. sz., 1856. július 30.

⁸ Lásd a témához például: José CEPEDA GÓMEZ: *Los pronunciamientos en la España del siglo XIX*, Madrid, Edit. Arco, 1999, valamint a 6. lábjegyzetben említett munkákat.

Prim ifjúkora

Juan Prim y Prats 1814. december 6-án született Reusban, Katalóniában, alsó középréteghez tartozó családban. Egyetemet Cerverában végzett, ahol nem kevés magatartásbeli problémája mellett nem jeleskedett eredményeivel. Gyermek- és ifjúkorát Reusban, a korabeli Katalónia második legfontosabb városában töltötte, ahol a helyi fiatalság élére állt mindenféle csínytevésben.⁹ Apja, Pablo Prim y Estapé jegyző, anyja saját boltját vezeti, szülei ír származásúak. Az apa, hasonlóan másokhoz a korszakban, a napóleoni háborúban hazája függetlensége érdekében besorozását kérte az első önkéntes katalán légióba, hogy a francia csapatok ellen harcoljon.

Primet elsősorban apja kemény karaktere befolyásolta, aki ugyan nem végzett katonatiszti iskolát, de nagy hatást gyakorolt fiára a függetlenségi eszme melletti kiállásával. A fiatal Prim húsz évesen azt látta, hogy apja II. Izabella trónöröklésének kérdésében a trónkövetelő Carlos ellen fordul, Izabella trónját támogatja. Talán ez befolyásolta őt arra, hogy egyszerű közkatonaként, apja keze alatt, belépjen a katalán önkéntesek (hivatásos tisztek által vezényelt) egyik csapatába 1833-ban. A hosszú polgárháború, amely 1840-ig tartott, nagy pusztítást végzett az országban. Egy évvel kitörése után kolerajárvány áldozata lett Juan Prim apja is.

Prim nem végzett katonai akadémiát, ám kezdettől fogva rendkívüli bátorságot, vakmerőséget, elszántságot mutatott a harcokban, amivel hamarosan megszerzte társai és felettesei elismerését. Bátorsága elismeréséül 1835. augusztus 2-án hadnagyi rangot kap. Jellemét mai napig ellentmondásosnak, vitatottnak tartja a szakirodalom. Egyesek szerint könyörtelen, saját és mások életét sem kímélő, öntudatos, büszke katonatiszt, aki nem csak katonai érdemei miatt válik nemzeti hőssé, hanem elsősorban az 1868-as forradalomban betöltött szerepe miatt. Mások szerint a legkonfliktusosabb katonatisztje a 19. századnak. Fiatal katonaként arrogáns, fegyelmezetlen.¹⁰

Még a karlista polgárháborúban, 1838-ban lehetővé vált számára, hogy hivatásos csapatokat is irányítson, ne csak önkénteseket. Vakmerő akcióinak köszönhetően (pl. Solsona helység erődjének megnyitása személyes akciójával) őrnagy lett. Több összeütközésben, több lovat lőttek ki alóla, ő maga sokszor megsebesült. 1841 után kapta meg a Szent Ferenc-keresztet és az ezredesi rangot. Az első karlista háború egyik fontos színhelye volt Katalónia. Az itteni lakosság jelentős része egyformán elutasította II. Izabella trónöröklését és a centralizációt.

⁹ dbe.rah.es/biografias/10238/juan-prim-y-prats (letöltés: 2020. nov. 13.). Prim életrajzához lásd: Pere ANGUERA: *El general Prim: Biografía de un conspirador*, Barcelona, Edhasa, 2003; Francisco AGRAMONTE y CORTIJO: *Prim, la novela de un gran liberal de antaño*, Madrid, Compañía Ibero-Americana de publicaciones, 1938; Francisco José ORELLANA: *Historia del general Prim*, Barcelona, Empresa Editorial de la Ilustración, 1871.

¹⁰ Carolina Miguel ARROYO: *El general Prim a caballo*, Madrid, Museo del Romanticismo, 2014, 6. culturaydeporte.gob.es/dam/jcr:f3f2ee07-daeb-4d74-a801-4f6dff25e293/piezacuartotrimestre-2014. (letöltés: 2020. november 29.)

Amikor 1840-ben az első karlista háború befejeződött, Juan Prim mindössze 26 éves volt, és elérte, hogy nemesi származás és katonai akadémia nélkül a hivatások közé került. II. Izabella a Reus grófia címet adományozta neki.

Katonai pályafutása tehát jó úton haladt. Ahogy Emilio de Diego – egyik életrajzírója – mondja, nem csak hivatásos katonai képzést nem kapott, hanem politikai képzést sem, és amikor 27 évesen, 1841-ben Madridba érkezett, annyit mondhatott csak, hogy „az élet egyetemén tanult”.¹¹ A spanyol radikális liberálisok (progresszisták) táborához csatlakozott a negyvenes évek elején, bár politikai meggyőződése nem volt kiforrott. Emilio de Diego „spanyol katalánnak” nevezi Primet, aki a központi kormányzatot támogatja a negyvenes években, de Katalónia gazdasági érdekeinek is igyekszik hangot adni a Cortesben tartott beszédeiben. Említett szerző úgy látja, hogy Prim 1843–1870 között válik ügyes diplomatává, államférfivá, aki könnyedén mozog a világban.¹² Népszerű lesz katalán földön egészen 1843-ig a centralizáló Espartero elleni lázadáshoz nyújtott segítsége miatt, de ez megváltozik, amikor a katalánok ellen fordul 1843 második felében, az ún. Jamancia nevű lázadásukat leverve. (A Jamancia a kormánycsapatok önkénteseinek katalán gúnyneve volt.) 1843-ig Prim katalán földön szinte minden liberális politikai irányzat támogatását élvezte a karlisták elleni háborúban nyújtott teljesítménye miatt.¹³ A „Jamancia” során viszont a mérsékelt kormány megbízásából szembefordult a felázadt katalán tömegekkel és városokkal. Prim több mint egy hónapig ágyúzta a katalán fővárost, mire az megadta magát. Ezzel maga ellen fordította a katalánokat. Ennek az eseménynek a kapcsán terjedt el a Primnek tulajdonított mondás: „O caja o faja” (azaz: „Vagy koporsó, vagy tábornoki csík”).

Politikai pályafutása (1844–1870)

Prim az 1844 után következő tizenöt év alatt lassan kialakította a maga politikai profilját, amely két fontos területet érintett: részben – jó stratégiához illően – igyekezett a progresszista szemléletű katona szerepében feltűnni az alapvetően mérsékelt kormányok alatt is (beleértve a Liberális Uniót is, 1858–1863), másrészt igyekezett a katalán társadalom különböző rétegeinek szimpátiáját megnyerni.¹⁴ Politikai menekültként gyakran tartózkodott Párizsban, és az ott szervezkedő spanyol politikai emigráció egyik fontos alakjává vált. A Narváezt váltó új kormány vezetője, Joaquín Francisco Pacheco amnesztiát hirdetett, így 1847-ben, többek mellett, Prim is hazatért Spanyolországba. Puerto Rico spanyol gyarmat főkapitányi¹⁵ rangjával kárpótolták, illetve távolították el a fővárosból. Örült a kinevezésnek, szinte

¹¹ Emilio de DIEGO: *Prim: La forja de una espada*, Barcelona, Planeta, 2003.

¹² Uo.

¹³ FRADERA: i. m. 243.

¹⁴ FRADERA: i. m. 247.

¹⁵ A főkapitányi tisztség a 19. század közepén a spanyol gyarmatokon kormányzói pozíció is egyben.

„alkirálynak” érezte magát a szigeten. Pozícióját azonban nem sokáig töltötte be, a helyi lakossággal való kegyetlen bánásmódja miatt visszarendelték a következő évben. Az egyik olyan intézkedése, amellyel ezt kiérdemelte, az úgynevezett *Código Negro*¹⁶ (valójában egyetlen ún. „bando”, azaz hirdetmény kibocsátása volt, amelyet 1848. május 31-én tettek közzé, majd júniusban bővítettek), amelyben Prim szélsőséges elnyomó intézkedéseket hozott a rabszolgák, illetve a szabad fekete népcsoport ellen. Prim katonákat küldött a Puerto Ricóhoz közeli Saint Croix kicsiny dán gyarmaton kirobbant rabszolga felkelés leverésére, azzal magyarázva intézkedését, hogy ne terjedjen át a felkelés Puerto Ricóra. (A lázadást leverte, a rabszolgák közül 40-et kivégeztetett, másokat száz korbácsütésre ítelt.) Ezt követően 1848 szeptemberében leváltották, és hazarendelték Madridba.

Innentől eltökélten igyekezett a hivatalos politikában részt venni a progresszisták oldalán. A katalán ügyek képviselőjeként a védővámokat támogatta a kormány szabadkereskedelmi politikájával szemben a Cortesben.¹⁷ Arra hivatkozott, hogy az ő érdekeik támogatása a spanyol monarchia közös érdeke. A katalán érdekek pártfogójaként a mérsékelt kormányok alatt nemegyszer kényszerült emigrációba. Egy ilyen alkalommal, Párizsban ismerkedett meg egy fiatal és gazdag mexikói nővel, későbbi feleségével, Francisca Agüero y Gonzálezzel.

Az 1853-as évben, a krími háború kitörése után Primet nevezték ki annak a katonai küldöttségnek az élére, amely tapasztalatszerzés céljából a török fél meghívására egy évre a háborúba utazott. A katonai küldöttség arra enged következtetni, hogy Spanyolország így fejezte ki egyetértését Anglia és Franciaország szerepével kapcsolatban. Prim feladata lett a háborús eseményekről és a politikai mozgatórugókról informálni a kormányt. Útinaplója visszatérése után nem sokkal, 1855-ben megjelent Madridban is.¹⁸

1854-ben, török földön érte a következő – a konzervatív Narváez kormány elleni – forradalom híre, amire hazatért. Prim az alkotmányozó Cortes képviselői posztjára jelentkezett. Baldomero Espartero és Leopoldo O’Donnell tábornokok, vetélytársai, az események vezetői, azonban nem támogatták politikai ambícióját. Végül az 1854. november 8-i választásokon éppen csak megszerezte a kellő számú szavazatot és bekerülhetett a Cortesbe, ám nem volt túlságosan sikeres képviselőként, ezért lemondott. Elfogadta a Granadai Főkapitányság vezetését, amelyhez az Észak-Afrikában lévő spanyol fennhatóságú város, Melilla is tartozott. 1859-ben a marokkói kabilok elleni sikeres katonai akciói miatt országos hírnévre tett szert

¹⁶ Rafael VIDAL DELGADO – Ángel Guinea CABEZAS de HERRERA: *La sombra americana del general Prim*, Valencia, Rafael Vidal, 2014, 40–41. uma.es/foroparalapazenelmediterraneo/wp-content/uploads/2012/11/140507-La-sombra-americana-del-general-Prim.pdf (letöltés: 2020. 12. 16.)

¹⁷ Erről lásd: María José RUBIO (szerk.): *Juan Prim y Prats (1814–1870): Discursos parlamentarios*, Madrid, Edit. Congreso de los Diputados, 2012.

¹⁸ A krími háborúról 1855-ben publikált naplójában Magyarországgal kapcsolatos utalást is találunk. Címe: *Memorias sobre el viaje militar a Oriente presentada al gobierno de S.M. por... Juan Prim conde de Reus...*, Madrid, 1855, 326. Interneten: bibliotecadigital.acid.es/bibliodig/es/consulta/registro.cmd?id=1949

(„tetuáni hős”), és elnyerte az altábornagyi rangot. Tetuán helység közelében, katalán önkéntesek élén vívta meg a legkiemelkedőbb csatát, katalán nyelven buzdítva katonáit, és részt vett a közelharcokban.¹⁹ A marokkói sikerek elismerésül II. Izabella a Castillejos márkija címmel jutalmazta. 1859–1860 között Prim időlegesen átpártolt a mérsékelt liberálisok oldalára, az O’Donnell által vezetett Liberális Unió támogatója lett.

Az ötvenes évek végén bontakozott ki az úgynevezett „mexikói kérdés”. Mexikó és Spanyolország között két okból mérgesedett el a helyzet: régi – ki nem egyenlített – mexikói tartozások miatt, amelyek visszanyúltak a mexikói függetlenségi háborúig, valamint néhány spanyol állampolgár tisztázatlan halála miatt mexikói területen. Prim nem támogatta a háborút, de elfogadta a spanyol csapatok vezetésének megbízatását, és mexikói tartózkodása alatt igyekezett felhasználni felesége családi kapcsolatait, aki rokonságban állt a liberális kormány egyik miniszterével.

Spanyolország és Nagy-Britannia mellett a legnagyobb haderőt Franciaország küldte Mexikóba azért, hogy a liberális Benito Juárez-kormányt leváltsa, és követeléseit behajtsa. A spanyol kormány ezen felül korábbi nemzetközi tekintélyének elvesztését is helyre akarta állítani. Prim 1862 januárjában érkezett a mexikói Veracruz kikötőjébe csapataival. Nem volt sikeres a mexikói akció, mondhatni, egyik európai nagyhatalom számára sem. A tábornok alig néhány hónap után – a madridi kormánnyal való konzultálás nélkül – csapatai kivonását rendelte el. Prim ezután Havannába utazott, majd a polgárháborúját vívó Egyesült Államokba, ahol személyesen Lincolnnal is találkozott Washingtonban. Madridba való visszatérte után a mérsékelt Liberális Unió részéről sok kritika érte mexikói magatartása miatt, ami arra ösztönözte, hogy visszatérjen a progresszista liberálisokhoz.

Nyílt és folyamatos szervezkedés II. Izabella ellen (1864–1868)

A Progresszista Párt nem könnyen fogadta vissza Primet, aki úgy magyarázta átpártolását a mérsékeltekhez, Leopoldo O’Donnell tábornok kormányához, majd a velük való szakítást, és újbóli visszatérését a progresszistákhoz, hogy mindkettőnek a mexikói katonai akció volt az oka. Innentől hűséget ígért a progresszistáknak, és ezt bizonyította is II. Izabella és mérsékelt kormánya elleni felkelések sorozatával. 1864–1868 között összesen nyolc katonai lázadás (*pronunciamiento*) fűződik a nevéhez, amelyből a sikeres, a „rendszerült” lett az 1868. szeptemberi, úgynevezett „dicsőséges” forradalom.

A mérsékelt kormány a politikai élet korlátozását tervezte 1864-ben: a választási gyűléseken csak olyan állampolgárok részvételét engedélyezte, akiknek szavazati

¹⁹ Magánéletében és családi környezetben egész életében katalán nyelven beszélt. Jorge VILCHES GARCÍA: „Mito y realidad del general Prim”. *La Ilustración Liberal, revista española y americana*, 2014/60–61. clublibertaddigital.com/ilustracion-liberal/60-61/mito-y-realidad-del-general-prim-jorge-vilches.html (letöltés: 2020. 12. 14.)

joguk volt. Válaszul a progresszista párton belüli radikálisok elhatározták az 1864-es választásoktól való távolmaradást. 1864. június 6-ára katonai puccsot készítettek elő II. Izabella ellen, ami azonban kitudódott. Hasonlóan sikertelen volt a két hónappal későbbi próbálkozás. 1865-ben a kormány szigorúbb lépéseket tett, és az úgynevezett „Szent Dániel éjszakáján” (1865. április 10.) körülbelül egy tucat halálos áldozata volt a madridi zavargásoknak. Prim innentől elkötelezetten szervezkedett a konzervatív (*moderados*) liberális kormány ellen.

Katalán földön ezeknek a sikertelen felkeléseknek a következményeként legendák keringtek róla, szinte mítosz vette körül kormányellenes tevékenysége, kalandos menekülései miatt.

A következő két évben, 1866–1868 között, ahogy Antonio Erias Roel írja, „nyílt és folyamatos” szervezkedés és ellenállás időszaka következett II. Izabella trónja ellen,²⁰ akit a közbeszéd innentől nevezett Spanyolország „utolsó Bourbonjának”. Annak a „Bourbonnak”, aki – a korabeli vádak szerint – rosszul kormányzott, kegyencekkel vette körül magát, eltékozolta az ország vagyonát és a nép szabadságát. A felkeléseket a magyar lapok is figyelemmel kísérték, és ahhoz képest, hogy az 1866-os év a nemzetközi politikában igen zsúfolt volt (porosz–osztrák háború, mexikói háború és annak európai és amerikai vonatkozásai, olasz egység és német egység kérdése), Európában a közvélemény érdeklődésének peremén jelen volt a spanyol belpolitika, még Magyarországon is.²¹

1866 januárjában Prim következő katonai lázadásának kiindulási pontja Villarejo de Salvanes lett. A madridi laktanyák katonái azonban a kormány oldalán álló Serano tábornok – Prim régi riválisa – ösztönzésére nem vettek benne részt. Prim a sikertelen felkelés utáni üldözés miatt Portugáliába menekült. A portugál kormány azonban meg akarta őrizni jó viszonyát a spanyol kormánnyal, és nem adott neki menedéket. Katonáit Portugáliában hagyva először Londonba, majd Párizsba utazott.

A sikertelen katonai felkelések után Prim és az őt támogató progresszisták részben taktikát váltottak, a lakosság és a Demokrata Párt támogatását is keresték. Még ez sem eredményezte azonban következő akciójuk sikerét. Az úgynevezett „San Gil laktanya”-féle felkelést (Cuartel de San Gil, Madridban) azonban már a lakosság is támogatta több helyen. Madridban mindössze egy napig tartottak a fegyveres összetűzések 1866. június 21–22. között. Jorge Vilches történész szerint 1866-ig az összeküvések és felkelések főként a kormányváltás jegyében zajlottak, 1866 után pedig célzottan II. Izabella trónja ellen, külföldön és titokban az országon belül egyaránt.²²

²⁰ ANTONIO EIRAS ROEL: *El Partido Demócrata español, 1849–1873: Los primeros demócratas*, Madrid, Ediciones 19, 2015, 309.

²¹ Lásd például: a *Politikai Újdonságok* című lap 1866. 06. 27-i cikkében először említik a június 22-én Madridban fellázadt San Gil nevű laktanya eseményeit. Az egy napos lázadás megtorlásaként több mint 60 altisztet végeztetett ki a hatalom. Primnek is menekülnie kellett. Az 1866. 07. 25-i cikk alcíme szerint „Egyik forradalom a másik után” jön. „Forradalom, illetve lázadás volt 1866-ban ...és... ritka nap, hogy kivégzések ne szomorították volna a népet” az O'Donnell kormányzás alatt.

²² JORGE VILCHES GARCIA: *Progreso y libertad: el Partido Progresista en la revolución liberal española*, Madrid, Alianza, 2001, 71.

Prim, aki ismét Franciaországba, majd Svájcba menekült, 1866 augusztusára Belgiumba, Ostendébe gyűlésre hívta össze a szervezkedőket. Az ostendei gyűlésen körülbelül ötvenen vettek részt civil politikusok, négy tábornok (Prim, Blas Pierrad, Juan Contreras, Miláns del Bosch) és több katonatiszt mellett. Az úgynevezett „ostendei paktumban” megállapodtak a spanyol monarchia megdöntéséről, ideiglenes kormány felállításáról, alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásáról, valamint általános választójog alapján való döntésről az ország kormányformáját illetően. Valamennyi politikai erő egyetértett abban, hogy közösen döntsenek az államformáról, még a demokraták is hajlandóak voltak lemondani a köztársaságról, ha az alkotmányozó nemzetgyűlés arra szavaz.²³ A felkelést II. Izabella trónja ellen 1867 augusztusára tervezték. Úgynevezett forradalmi központot hoztak létre, amelyet Prim irányított, aki egy időre Brüsszelben telepedett le. A szövetkező politikai erők között azonban sok volt a vita és a széthúzás. Progresszisták, unionisták, demokraták és republikánusok meglehetősen heterogén táboráról volt szó. A siker szempontjából fontossá vált, hogy politikai ambíciói és a népi részvétellel kapcsolatos eltérő véleménye miatt szembekerült Prim és a vezető demokrata politikus, José María Orense is.²⁴

1867-ben tovább folyt a politikai erők közötti vita a kormányformát illetően. Prim ekkor már a legfontosabb politikai erők tárgyalópartnere volt az összeesküvők képviselőjében. Voltak, akik hajlottak a kompromisszumra, mások nem. A többség megegyezett abban, hogy az általános választójog alapján megválasztott nemzetgyűlés döntsön. Ám Prim igazi szándéka akadályozta a megállapodást: általános felkelést akart szervezni a progresszista katonatisztek vezetésével, de népfelkelést nem. A demokraták viszont ragaszkodtak ehhez.²⁵ Primet ösztönözte ugyanakkor, hogy minden szervezkedő politikai erő elfogadta őt a mozgalom katonai vezetőjének, még az unionisták is. Tehát a forradalom katonai vezetője lett.

A trón megdöntésére irányuló, 1867 augusztusára tervezett felkelés során Aragóniában, Katalóniában és Valenciában republikánus felkelések is kirobbantak. Ezekhez több községben a lakosság is csatlakozott. Ám a szervezetlenség, a széthúzás és a kormányerők túlsúlya végül vereséget hozott.

1868. április 23-án a Liberális Unió vezetőjévé Serrano tábornokot nevezték ki. A kormány elnöke Luis González Bravo lett, aki kedvezett számtalan tábornok és katonatiszt csatlakozásának. Közülük fontossá vált Juan Bautista Topete admirális, aki az egyik elkötelezettje volt a dinasztiacserének, és támogatója I. Lajos Fülöp francia király kisebbik gyermeke, Montpensier hercege jelölésének. Elindultak tehát a konkrét tárgyalások a jelöltek ügyében nemzetközi szinten is. Montpensier trónra kerülését a progresszisták többsége nem fogadta el, de tiltakozott Anglia is. Primnek sikerült megszereznie III. Napóleon semlegességét arra az esetre, ha bel-

²³ EIRAS ROEL: i. m. 312.

²⁴ EIRAS ROEL: i. m. 313.

²⁵ EIRAS ROEL: i.m. 317.

viszályok robbannának ki Spanyolországban.²⁶ A portugál, a francia, a porosz és az olasz jelölt közül végül Savoyai Amadé foglalta el a spanyol trónt az 1870. november 16-i Cortes szavazata alapján. (Személyesen csak 1871. január elején érkezik Madridba.)

Prim 1868. szeptember 12-én indult el Londonból álruhában Gibraltár felé. Átszállt a Zaragoza nevű fregatra Cádiz kikötőjében. Cádizban 1868. szeptember 17-én megtörtént a katonai felkelés, amelyet követett a polgári lakosság fegyveres lázadása. Az események irányítására és a polgári kormányzásra juntát hoztak létre a liberális unionisták, a progresszisták és a demokraták. Prim a mediterrán tengerpart nagyvárosait érintve Barcelonáig jutott el csapataival, és maga mellé állította a lakosságot. Prim inkább akart monarchiát, mint köztársaságot. Figuerasban ugyan szeptember végén kikiáltották a köztársaságot, ám nem kapott elég támogatottságot az országban. 1868. szeptember 23-án Puerto Ricóban, Laresban („grito de Lares”), majd október 11-én Kubában az ún. „yarai felhívással” („grito de Yara”) megindult a tíz évig tartó kubai függetlenségi háború, amely hatását tekintve jelentősen hozzájárult az alkotmányos monarchia későbbi bukásához.²⁷

Út a miniszterelnöki székhez (1868–1870)

A Madridban 1868. októberben megalakuló ideiglenes kormányban Prim hadügyminiszter lett. Az 1869-es januári választásokon a progresszisták és a mérsékelt demokraták kerültek többségbe, és Prim, aki ekkor már a progresszisták elismert, népszerű embere.

1869. június 18-án kormányfővé választották, és haláláig (1870. december 27.) töltötte be ezt a posztot. Politikai meggyőződésével összhangban támogatta az új alkotmányban 1869-ben elfogadott alkotmányos monarchiát. II. Izabella ekkor már Párizsban volt, és helyét Serrano tábornok vette át régensként, igen korlátozott hatalommal. Prim pedig nemcsak kormányfő lett, hanem hadügyminiszter is maradt. Szinte korlátlan hatalmat kapott katonai ügyekben. Az 1869-es alkotmány olyan fontos elveket rögzített, amelyek alapján a század egyik leghaladóbb alkotmánya-ként emlegetik.²⁸ Törvénybe iktatták a férfiakra vonatkozó általános választójogot, a polgári szabadságjogokat, a vallásszabadságot, a parlamentáris monarchia működésének alapvető elveit, a fogyasztási adó felszámolását. Ez utóbbi azért lényeges,

²⁶ A témához lásd többek között: Ángel BAHAMONDE: *España en democracia: El Sexenio, 1868–1874*, Madrid, Historia 16, 1996; Miguel ARTOLA: *Partidos y programas políticos, 1808–1936*, I–II. kötet, Madrid, Alianza, 1991; Lawrence D. STEFFEL: *Bismarck, the Hohenzollern Candidacy and the Origins of the Franco-German War of 1870*, Cambridge, Harvard University Press, 1962.

²⁷ CARR (2001): 222. A szerző úgy fogalmaz, hogy „[a] Szeptemberi Forradalom legnagyobb betegsége, rákfeneje, amely elszívta életerejét a kubai háború volt, amelyet a liberálisok 20 éve tartó nemtörődömsége eredményezett”.

²⁸ Joaquín VARELA SUANZES-CARPEGNA: *La Monarquía en las Cortes y en la Constitución de 1869*. unioviado.es/historiaconstitucional/index.php/historiaconstitucional/article/view/48 (letöltés: 2020. 12. 21.)

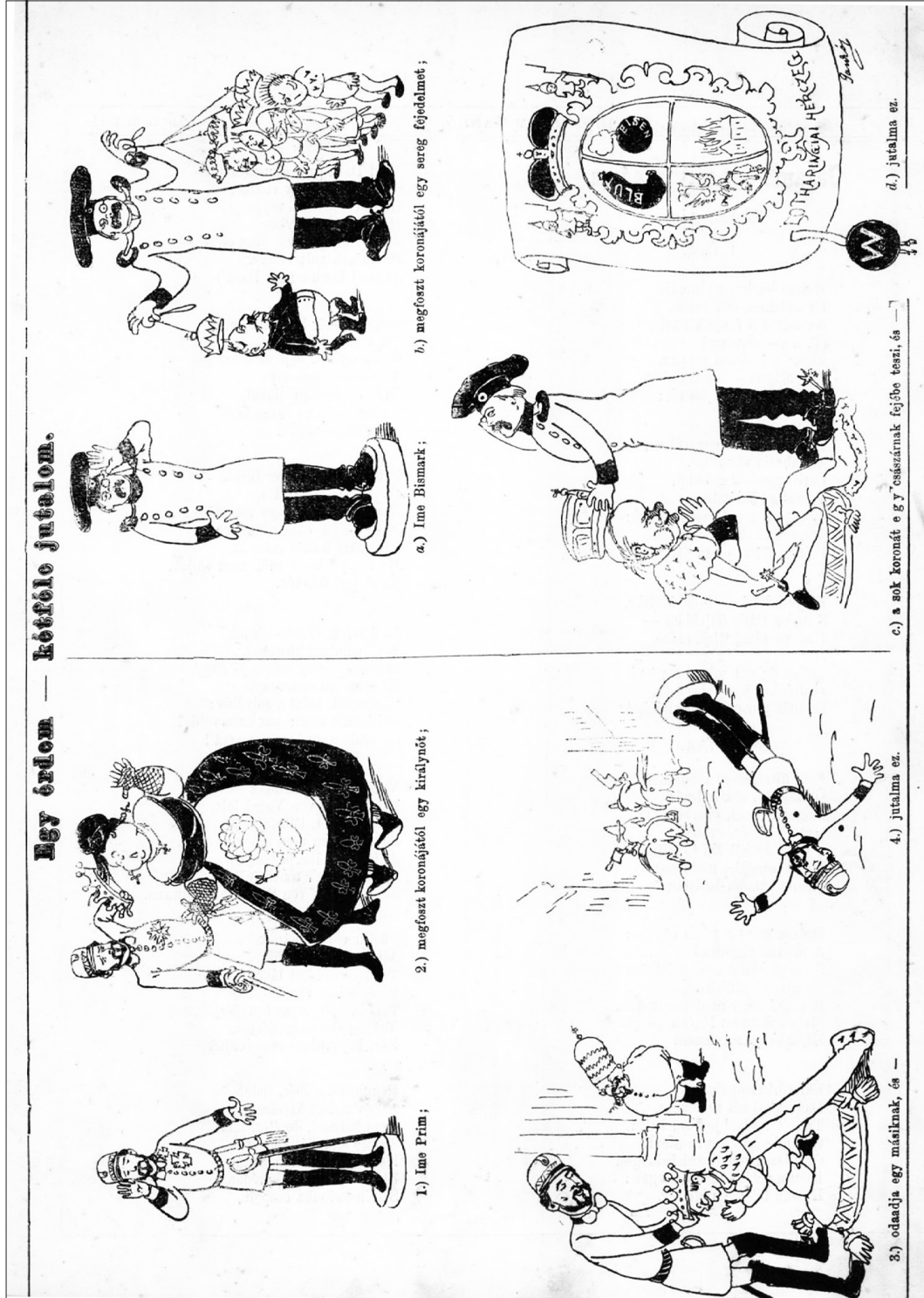
mert az 1868-as forradalomhoz az 1866-tól elindult pénzügyi és az 1867–68-ban kibontakozó megélhetési válság is nagyban hozzájárult.

A Bourbonok spanyolországi ágának trónfosztása okán és talán a nemzetközi politikai élet „felfelé ívelő időszaka” miatt is – Jover Zamora megfogalmazása szerint –, a korabeli spanyolok „dicsőséges” forradalomnak nevezték el az 1868-as szeptemberi forradalmat.²⁹

A forradalom után a liberális és demokrata erők többsége az alkotmányos monarchia formája mellett döntött. Több jelöltjük is volt a spanyol trónra, végül elfogadták Prim javaslatát, ám előbb III. Napóleon és a poroszok is (a Hohenzollern-dinasztia egyik tagja lehetőségként merült fel) vitába bonyolódtak az európai nagyhatalmi kérdésként kezelt kérdés miatt. Prim III. Napóleonnal és Bismarckkal is tárgyalt. Végül Savoyai Amadé, II. Viktor Emánuel olasz király fia fogadta el a spanyol koronát. A jövő király fontos feltételként szabta, hogy az európai nagyhatalmak beleegyezését is megkapja. 1870. november 16-án Savoyai Amadét alkotmányos királlyá választotta a Cortes 191 szavazattal. Az új király 1871. januárjában felesküdt a demokratikus spanyol alkotmányra. Amadé december 27-én indult el Spanyolország felé, és ugyanezen a napon Prim tábornok ellen halálos kimenetelű támadást hajtottak végre Madridban.

A kutatások szerint a merényletet alaposan előkészítették. A támadók füttyökkel jelezték egymásnak, merre megy Prim kocsija. A Turco utcában két kocsi hajtott eléje és melléje, hogy megállásra kényszerítse, majd lövések dördültek balról és jobbról. Prim több, nem halálos lövést kapott, a vállán, a könyökén és a gyűrűsujján. A tábornok a Hadügyminisztérium épületénél még saját lábán szállt ki a kocsiból. Végül hét golyót operáltak ki a testéből, amelyek nem voltak halálosak, ám az általuk okozott vérmérgezés igen. A Spanyolországtól távoli Magyarország egyik ismert korabeli szatirikus lapja, a *Borsszem Jankó* 1871 januárjában szinte „képregény formájában” reagált a tábornok szerepére a megüresedett spanyol trónnal kapcsolatban, összehasonlítva őt a porosz Otto von Bismarckkal (lásd a következő oldalon).

²⁹ José María JOVER ZAMORA: *España en la Política Internacional. Siglos XVIII–XX*, Madrid, Marcial Pons Historia, 1999, 145–146.

2. kép. *Borszem Jankó*, 1871. sz., 1871. január 08.

Összegző gondolatok

Juan Prim y Prats röviden vázolt életpályája parlamenti felszólalásaira, korabeli és jelenkori szakirodalmi feldolgozásokra támaszkodva arra enged következtetni, hogy a tehetséges, vakmerő katona ambiciózus politikai pályafutása katalán identitásában gyökerezett, valamint katonaként túlzottan szigorú, nem egyszer autoriter személyiségben, amelyből bizonyos helyzetekben még a fegyelem is hiányzott. Hajlott arra, hogy politikai állásfoglalását, hovatartozását alárendelje karrierjének. A fiatal katonatiszt a megosztott spanyol politikai pártok közül eleinte a mérsékelt és a progresszista liberálisok között ingadozott, majd végleg a progresszisták mellé állt, de mindvégig az egységes nemzeti monarchia híve volt, és politikai karrierjét ügyesen és tudatosan kapcsolta össze katonai pályafutásával. A karlista polgárháborúban (1834–1840) katonai teljesítménye alapján – katonai akadémia elvégzése nélkül – elérte, hogy kiváló, a hivatásosok által is elismert katonatiszt legyen. II. Izabella királynő a Reus grófja címmel jutalmazta. Az észak-afrikai háborúban (1859–1860) nyújtott katonai teljesítményei alapján az ország nemzeti hőseként ünnepezték.

Először az 1843-as, úgynevezett Jamancia-felkelésben játszott szerepe, a katalán kormányellenes felkelés leverése, majd a Puerto Ricóban töltött tíz hónapos kormányzósága (1847–48) vetett árnyékot hírnevére. Mexikói szereplése (1861–62) ugyancsak elégedetlenséget váltott ki rivális tisztársaiban és a kormányban is, hiszen konzultálás nélkül döntött az angol és francia szövetségben harcoló spanyol csapatok kivonásáról. A korabeli, jellemzően katonapolitikusok által irányított spanyol közéletben a kormánytól kapott feladatok teljesítése során világot látott katonapolitikussá vált.

Progresszista liberálisként elutasította II. Izabella királynő centralizált politikai rendszerét, és számolva az országban tapasztalható általános elégedetlenséggel (a trón megdöntésére), az ideiglenesen összefogó politikai ellenzék élére állva 1868-ban katonai kezdeményezésű, népi forradalommal kiteljesedő, sikeres lázadást vezetett. Miniszterelnökként fontosnak tartotta az 1869-ben megfogalmazott ún. demokrata alkotmány értékeit. Korszakváltó szerepének csúcspontján 1869–1870 között miniszterelnökké választja a Cortes, és irányításával oldódik meg – még ha csak átmenetileg is – a spanyol trón betöltésének kérdése. Erőteljes személyisége katonai karrierje csúcsára juttatja el, ám talán, részben ennek is köszönhetően, miniszterelnökként éri a halál egy merényletben, olyanok kezétől, akiknek megbízói karrierje ellenségei lehettek. Az ellene elkövetett merénylettel kapcsolatban a mai napig maradtak tisztázatlan kérdések.³⁰

³⁰ Lásd például: José Andrés RUEDA VICENTE: *Por qué asesinaron a Prim? La verdad encontrada en los archivos*, Pamplona, EUNSA, 2000; Francisco PÉREZ ABELLÁN: *Matar a Prim: Por fin se resuelve el asesinato...*, Madrid, Planeta, 2015.

Rezüimé

Juan Prim katonai és politikai karrierje II. Izabella kormányzásán és a mérsékelt liberálisok hatalmának hanyatlásán át a demokratikus monarchiáig (1834–1870) kíséri el a spanyol történelmet. A fiatalon tábornokká lett Prim nem végez katonai akadémiát, rangját közvetlen harcokban kiemelkedő teljesítményének köszönheti. A karlista polgárháborúban (1834–1840) II. Izabella és a liberálisok ügyét támogatja az abszolutizmussal szemben. Személyes ambícióinak függvényében következetesen részt vesz az országos politikában, felhasználva a liberális pártok sokféleségét. Az 1868-as forradalomhoz vezető katonai lázadásai, az ország politikai helyzetében szükséges változtatások felismerése miniszterelnöki székhez juttatják, amelyet az 1870-ben ellene irányuló merénylet miatt elveszít.

Kulcsszavak: Juan Prim, spanyol liberálisok, katona-politikus, „1868-as dicsőséges szeptemberi forradalom”, 1869-es alkotmány, demokratikus monarchia

Abstract

Juan Prim y Prats (1814–1870): Symbol of a Political Regime Change and Ambitious Military Politician of Spain

The military and political career of Juan Prim accompanies Spanish history through the reign of Isabella II and the decline of moderate liberals to the emergence of the democratic monarchy (1834–1870). Prim, who became a general at a young age, did not graduate from a military academy but earned his rank by standing out in direct battles. In the Carlist Civil War (1834–1840), he supported the cause of Isabella II and the liberals against absolutism.

He was consistently involved in national politics, using the diversity of liberal parties to further his personal ambitions. Prim's military revolts led to the revolution of 1868, and he became prime minister for his recognition of the necessary changes in the political situation of the country. In 1870, he fell victim to a political assassination.

Keywords: Juan Prim, Spanish liberals, military politician, Glorious Revolution of September 1868, Constitution of 1869, democratic monarchy

NAGY MARIANN

Egy család – két(féle) politikus – Návay Lajos és az 1907:27. tc. Eötvös József elméleti és gyakorlati munkássága tükrében

Bevezetés

Návay Lajos (1870–1919) néhány hónapos csecsemő volt mindössze, amikor Eötvös József (1813–1871) ellátogatott leányához Földeákra. Unokáját ismerte tehát, de beszélgetésekre, nagyatyai nevelésre hamarosan bekövetkező halála miatt Eötvösnek már nem nyílt lehetőség. Ennek ellenére létezett egyfajta lelki közösség nagyapa és unoka között, mivel életük egy-egy szakaszában mindketten hitet tettek az embertársaiknak hasznos élet fontosságáról.¹ Politikai pályájuk, nézeteik ugyanakkor már jelentősen eltértek egymástól. Eötvös Józsefnek a reformkorban a fennálló társadalmi rend gyökeres megváltoztatása lebegett a szeme előtt, s a centralisták egyik meghatározó alakjaként a legpolgáribb programot tűzte ki célként: népképviselői országgyűlést, annak felelős kormányt, valódi helyhatósági önkormányzatokat, egy önszerveződő civil társadalom létrejöttét. Két emberöltővel később Návay – amint arról 1901-ben tartott alispáni székfoglaló beszéde tanúskodik – az akkor fennálló társadalmi rend keretein belül kisebb és fokozatos reformok elérését látta jónak és elérendőnek a „mögöttünk álló nép százezreinek a maguk fejlődő és kielégítésre váró igényei” érdekében.² Mindenképpen tény azonban, hogy ebben a programban Návay esetében is megmutatkozik egy, az Eötvöséhez hasonló szociális érzékenység. Néhány év múlva, immár a battonyai kerület országgyűlési képviselőjeként, egyik beszédében a történelmi középosztály feladatáról szólva azt hangsúlyozza, hogy ezen osztály fennmaradása a nemzet vitális érdeke, ezért a demokratikus haladás élére kell állnia, „le kell lépnie a kaszinók síkos parkettjéről és a munka terén kell felvennie a küzdelmet.”³

Tanulmányunkban röviden összefoglaljuk Eötvös Józsefnek, az állambölcselet első jeles magyarországi képviselőjének a nemzetiségi kérdés megoldására nyújtott főbb téziseit, majd bemutatjuk e tárgyban politikusként folytatott gyakorlati tevé-

¹ Eötvös József 1839-ben megjelent regényében, *A Karthausban* írja, hogy „használni akarok: ez emberi hivatásunk”. Idézi KATUS László: „báró Eötvös József”. In Nagy Mariann – Vértési Lázár (szerk.) *Sokszólamú történelem. Válogatott tanulmányok és cikkek*. Pécs, PTE BTK Történelem Tanszékcsoport, 2008. 356. Návay 1892-es naplójegyzeteiben pedig úgy fogalmaz, hogy hálát érez szülei iránt, akik [...] embertársaira nézve is hasznos élet folytatására képesítették. Idézi GILICZE János: *A földéaki Návay család története*. (Régi magyar családok 5.) Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Tiszántúli Történelem Társaság, 2006. 204.

² Idézi GILICZE: i. m. 212.

³ Idézi GILICZE: i. m. 223.

kenységét. Végül a Náray korabeli nemzetiségi politikát vesszük szemügyre és azt, hogy Náray Lajos hogyan gondolkodott a nemzetiségi kérdésről.

Eötvös elméleti alapvetései a nemzetiségi kérdésről

1848 előtt Eötvös és a centralisták sem gondolkodtak másképp a nemzetiségi kérdést illetően, mint a liberális ellenzék egyéb csoportjai, amint ezt Fenyő István is kiemeli munkájában.⁴ Egyrészt osztották koruk nacionalizmusát, a nemzetet tekintették a legmagasabb értéknek, másrészt a nemzeti önrendelkezésnek nem tulajdonítottak nagy jelentőséget. Sőt, ők is meg voltak győződve a magyarság „fennsőbbrendűségéről”. Eötvös is vallja a reformkorban az „egy politikai nemzet” e korban megalkotott fogalmát, miszerint a nemzetiségek szlovákul, románul, szerbül stb. beszélő magyarok, s fontos, hogy a magyar nemzetiség terjedjen, s a magyar szó tartsa össze a sokféle népet. Ő is rabja annak az illúzióknak, hogy a szabadság közös égisze alatt majd egybeolvad a sokféle nemzetiség.⁵ 1848–49 eseményei, amikor a nemzetiségek szembefordultak a magyar szabadságharc ügyével, a magyar politikai elit több tagját (pl. Szemere Bertalant,⁶ Kossuth Lajost⁷), s így Eötvöst is arra készítették, hogy újragondolja és átértékelje a nemzetiségi kérdés problematikáját.

Eötvös 1848 ősztől emigrációban élt családjával,⁸ és ott írja a magyar eszmétörténet egyik legjelentősebb, két kötetben napvilágot látott *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* című művét. Az 1851-ben megjelent első kötetben, ahogy Demeter M. Attila rávilágít, Eötvös arra az álláspontra jut, hogy nem létezik a gyakorlatban a nacionalizmusnak a szabadsággal összebékíthető formája, mivel a nemzetiségi eszme nevében az egyes nemzetiségek mindig néphatalmi, a korlát-

⁴ FENYŐ István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*. Budapest, Argumentum Kiadó, 1997. 159.

⁵ József nádor főherceg szerint is: „az ki Magyarhonban lakik, akármilyen ajkú legyen is, miután ugyanazon jogokkal és kiváltságokkal él, melyeket az ország nyújt, az magyar: itt nincs más nemzet – mint a magyar.” Idézi KATUS László: „Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848–1849-ben.” *Kisebbségkutatás*, XI. évf. 2002/1. epa.oszk.hu/00400/00462/00013/6.htm Letöltés ideje: 2016. október 12.

⁶ 1849. július 28-án Szegeden, a nemzetgyűlés utolsó ülésén Szemere Bertalan miniszterelnök a következőket mondotta: „A mi forradalmunknak három alapeszméi vannak... Az első eszme a kormányforma megigazítása, be kellett hozni a parlamenti kormányformát, hogy a nép maga igazgassa magát, a nemzet maga intézkedjen sorsa felett. Második eszme volt: az egyéni jogok biztosítása, ki kellett mondani a jog- és kötelességbeli egyenlőséget. A harmadik nagy alapeszme a nemzetiségek és népiségek szabad kifejlődése.” Az első két eszme életbeléptetett, „a harmadik, a népiségek kifejlődése iránt még kevés történt az országnak háború-viszonyai miatt.” Idézi KATUS (2002.) epa.oszk.hu/00400/00462/00013/6.htm Letöltés ideje: 2016. október 12

⁷ Kossuth Lajos Alkotmánytervében, melyet Kütahyában több változatban dolgozott ki, a nemzetiségi kérdés megoldását a protestáns vallásúak egyházi önkormányzata működéséhez hasonlóan képzelte el. Ld. PAJKOSSY Gábor (szerk.): *Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 385–405.

⁸ DEVESCOVI Balázs: *Eötvös József*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2007. 213–219.

lan nemzeti szuverenitásra irányuló igényeket fogalmaznak meg.⁹ „Mindazon törekvések, melyek a szabadság és egyenlőség valósítását tűzik ki céljokul, tetteleg csak oda irányozvák, hogy a népfeltség eszméje az államban minél tökéletesebben létesíttessék, míg azon törekvések, melyek a nemzetiség elvének nevében indítanak meg, tulajdonképpen csak arra céloznak, hogy a korlátlan felségi hatalom az államban egy bizonyos nemzetiségnek szereztesse meg.”¹⁰ Eötvös a második kötetben éppen ezért egy új államszervezési modellt dolgoz ki, amely szerint az állam nem magyar nemzeti állam, hanem népek és nemzetek felett álló semleges intézmény, „közös haza”. S ebben az államban az egyént az állammal szemben a megyei, városi és községi önkormányzatok védik, ezek a színterei nyelvi-nemzeti kulturális igényei kielégítésének. Így válik lehetővé egyrészt a történeti jog és szabadság, másrészt a nyelvi önrendelkezés megvalósulása. A reformkorban is már hangsúlyosan a centralisták programját képező valódi, alulról szerveződő önkormányzatiság, civil társadalom, egyesületek létrehozásának fontossága Eötvös e munkájában újból teret kap. Meggyőződése ugyanis, hogy ezzel lehet meggátolni az állami önkényuralmat és a forradalmakat. Eötvös szerint meg kell szűnjön annak lehetősége, hogy „a többségi nemzet az állam korlátlan hatalmát igénybe véve elnyomja a kisebb nemzetiségeket.”¹¹

Az 1865-ben megjelent *A nemzetiségi kérdés* című írásában Eötvös, kortársai nagy részétől eltérően – akik már a kiegyezés előszelének köszönhetően kevésbé tartották fontosnak a nemzetiségekkel való kiegyezést¹² – még mindig nagyon fontosnak tartotta a nemzetiségek ügyét: „állami létünk fennállása nagy részben ennek megoldásától függ.”¹³

⁹ DEMETER M. Attila: „Eötvös József nemzetiségi nézetei az Uralkodó eszmékben, valamint 1865-ös brosúrájában, *A nemzetiségi kérdésben*.” In Gángó Gábor (szerk.): *A kincset csak fáradsággal hozhatjuk napvilágra. Tanulmánykötet báró Eötvös József születésének 200. évfordulójára*. Budapest, ELTE Eötvös József Kollégium, 2013. 126.

¹⁰ EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. I-II. kötet*. A szöveget gondozta, a jegyzeteket írta Oltványi Ambrus. mek.oszk.hu/06600/06619/html/01.htm Letöltés ideje: 2016. október 3.

¹¹ DEMETER: i. m. 130.

¹² 1861-ben még a magyar politikai elit többsége elsődleges kérdésnek tartotta a nemzetiségekkel való megegyezést, s ezt mutatta az is, hogy az összehívott országgyűlés, melyen a Birodalmi Tanácsba kellett volna követeket választani a képviselőknek a februári pátens értelmében, nemzetiségi törvényelőkészítő bizottságot állított fel Eötvös József indítványára. Nem mellesleg az is hozzájárult ehhez, hogy 1861-ben a szerbek Karlócán, a szlovákok pedig Turócszentmártonban tartottak kongresszusokat. A bizottság elkészült a törvénytervezettel, mellyel végül csak két nemzetiségi képviselő nem értett egyet, ők különvéleményt fogalmaztak meg. A törvénytervezet azonban nem került az országgyűlés elé, mivel az uralkodó feloszlatta, s utána kezdetét vette a Schmerling provizórium.

¹³ Idézi KATUS (2008): 367.

Eötvös, a politikus

Eötvös József az egyetlen miniszter, aki tagja volt mind az első felelős magyar kormánynak, annak legfiatalabbjaként, mind pedig a dualizmus kor első, gr. Andrássy Gyula vezette kormányának. Jelentékeny szerepet játszott a kiegyezési tárgyalások előkészítésében, valamint az utolsó hetek tárgyalássorozataiban is.¹⁴ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium élén számos nagyfontosságú ügyet kellett megoldania. E sokszínű feladatkörükre a megszületett törvények sora, melyek nagy részét és főleg jelentőségüket a közvélemény ma sem ismeri: a szerb és román ortodox egyházak önkormányzatának elismerése és biztosítása (1868:9. tc.), a keresztény felekezetek viszonzosságáról szóló 1868:53. tc., ami elsősorban a vegyes házasságban élők gyermekeinek vallását igyekezett szabályok közé foglalni. Szervezeti keretet hozott létre a magyarországi, akkorra már jelentős számú izraelita vallásúak számára,¹⁵ próbálta előmozdítani a katolikus egyházon belüli autonómiát.¹⁶

Sokak számára ismert azonban Eötvösnek a népiskolai és a nemzetiségi törvény megszületésében játszott szerepe. A nemzetiségi törvény előkészítése 1866 április végén kezdődött egy 40 tagú bizottság felállításával, benne szerb, román, szlovák és szász képviselőkkel. A nemzetiségi bizottság egy albizottságot jelölt ki a törvény szövegének kidolgozására, ami elég sokáig tartott a háború, a kiegyezési tárgyalások és a koronázási ünnepségek miatt. A javaslat a legtöbb esetben átvette az 1861.

¹⁴ KATUS László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2012. 292, 295.

¹⁵ A zsidó vallású lakosság a kiegyezés évében, 1867-ben nyerte el a politikai és polgári egyenjogúságot. Az emancipációs törvény azonban nem biztosította a felekezeti jogegyenlőséget. Ennek egyik oka az volt, hogy az egymástól függetlenül működő hitközségek nem rendelkeztek országos képviselői szervekkel. Eötvös törekvése arra irányult, hogy a hitközségek a protestáns egyházakhoz hasonló szervezetet alakítsanak ki. Emiatt kezdeményezte 1868-ban a hitközségek küldötteiből megalakuló Izraelita Egyetemes Gyűlés összehívását. A tanácskozástól a kormányzat azt remélte, hogy megalkotják a hitközségek országos szervezetét. Erre azonban nem került sor, mert a modernizációs kihívások vallási tekintetben évtizedek óta megosztották a hitközségeket. Ez a megosztottság pedig lehetetlenné tette, hogy közös szervezetbe tömörüljenek. Az Izraelita Egyetemes Gyűlés 1869-ben végül azzal zárult, hogy kizárólag a neológ hitközségek hoztak létre országos szervezetet. Két évvel később, 1871-ben az ortodox hitközségek is megalakították országos szervezetüket.

¹⁶ A mélyen hívő, katolikus Eötvös úgy vélte, „hogy az egyetlen, amit századunkban az állam az egyházért tehet, és az egyetlen, amire ez utóbbinak az állam részéről szüksége van, az, hogy a legteljesebb szabadság legyen számára biztosítva.” Míg a protestáns egyházak iskolai és egyházi ügyekben autonómiát élveztek, addig a katolikus egyház az állam gyámsága alatt állt. Problémának tartotta, hogy a katolikus híveknek, szemben a protestánsokkal, semmi befolyása nincs az egyházra és az iskolákra. Ezért 1867-ben felkérte Simor János hercegprímást, hogy a püspöki kar dolgozza ki a katolikus autonómia tervezetét. A püspökök szerették volna az egyházat függetleníteni az államtól, a tanulmányi és vallásalapokat saját kezelésbe venni, de nem szívesen adtak volna szerepet a világiaknak. Végül az 1870/71-ben tartott autonómia kongresszuson a püspökök elfogadták, hogy a világiak nagyobb szerepet kapjanak az iskolai, alapítványi és egyházi vagyongra vonatkozó ügyekben. A tervezett autonómiából azonban nem lett semmi. Részben Róma nem hagyta jóvá, részben Eötvös halála után a kormányban sem volt már híve senki az autonómiának. A püspöki kar pedig nem sürgette, mert túlzottnak tartotta a világiak befolyását. KATUS (2001): 303–305.

évi javaslat¹⁷ rendelkezéseit. A javaslat szerint többek között a községi és megyei tisztviselők a felekkel való érintkezésben kötelesek azok nyelvét használni, a megyék maguk választhatták volna meg jegyzőkönyvi nyelvüket. Az államot kötelezte arra, hogy nem magyar oktatási nyelvű alsó- és középfokú iskolákat állítson fel. Az albizottság magyar többségi javaslatával szemben 26 nemzetiségi, többségében szerb és román képviselő is elkészítette a maga javaslatát. Míg az albizottság javaslata az egyes állampolgárok számára biztosított nyelvhasználati, iskolaalapítási és egyesülési jogokat, addig a nemzetiségi képviselők azt kívánták, hogy az öt legnagyobb etnikai kisebbséget ismerjék el a magyarral egyenjogú „országos nemzetnek”, s ezek mint jogi személyek kapjanak politikai jogokat. Területi autonómiát nem követeltek, de azt kívánták, hogy a vármegyék és a választókerületek területét oly módon keressék ki, hogy azok legalábbis nagyobb részben azonos nemzetiségből álljanak.

Az albizottság magyar többségi javaslata tiltakozást váltott ki egyrészt a nemzetiségek körében, másrészt a nemzetiségi és vegyes lakosságú megyék magyar nemessége körében. Elsősorban az ellen tiltakoztak, hogy a megyék hivatalos nyelvét a többség választhatja meg, tehát az lehet nem magyar is, s követelték, hogy valamennyi megye első hivatalos nyelvét a magyart tegyék. Csaknem másfél év elteltével a nemzetiségi bizottság elkészült – a beérkezett feliratok figyelembevételével – újabb törvényjavaslatával. Az újabb javaslat végső megszerkesztését és megfogalmazását végül Deák Ferenc végezte el. Ő fontosnak tartotta, hogy a törvény bevezetőjében fejtse ki a magyar alkotmány alapelve szerinti nemzetfogalmat: „Magyarország összes honpolgárai politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozik is, egyenjogú tagja.”¹⁸ De szükségesnek tartotta a törvényben azt is kimondani, hogy Magyarország államnyelve a magyar, s ez elsősorban a kormány és az országgyűlés esetében érvényes. „Lefelé azonban a megyéknél, törvényhatóságoknál, községeknél, egyháznál én nem idegenkedem semmit az egyenjogúságot nem korlátozni s annak tág teret adni.”¹⁹ Végül Deák törvényjavaslatát a képviselőház nagy többséggel elfogadta a részletes tárgyalás alapjául, a 26 román és szerb képviselő azonban tiltakozása jeléül kivonult a teremből és nem vett részt a részletes vitában. Deák javaslatát némi módosítással a képviselőház és a főrendiház is elfogadta, majd pedig a „nemzetiségi egyenjogúság tárgyában” megszületett törvényt 1868. december 6-án szentesítette az uralkodó. A törvény a közélet minden fórumán biztosította az egyes állampolgárok jogát anyanyelvük széleskörű használatára: a községi, törvényhatósági és egyházi gyűléseken anyanyelvén szólalhattak fel, és azon intézhettek beadványokat valamennyi hatósághoz. A felsőbb állami bíróságok hivatalos nyelve a magyar lett, de a fellebbezés folytán eléjük ke-

¹⁷ Lásd 12. jegyzet.

¹⁸ PAJKOSSY: i. m. 525.

¹⁹ KEMÉNY G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus korában. I. 1867-1892.* Budapest, Tankönyvkiadó, 1952. 129–132.

rülő nem magyar nyelvű perek iratait a bíróságnak kellett magyarra fordítania az állam költségén. Közigazgatási szinten a legszélesebb jogokkal a községek bírtak, mivel maguk választhatták meg jegyzőkönyvi és ügykezelési nyelvüket egyaránt. A községekben a törvény kötelezte a tisztviselőket, hogy a községbeliekkel azok nyelvét használják. A községek a megyékhez és az állami hatóságokhoz küldött beadványaikban is saját ügykezelési nyelvüket használhatták. Az egyházközségek anyakönyveik, ügyintézésük és iskoláik oktatási nyelvét is maguk határozhatták meg. Nem volt már ilyen liberális a törvény a középszintű közigazgatásban. A törvényhatóságoknak (megyék és nagyobb városok) magyar nyelven kellett jegyzőkönyveiket vezetni és mellette azon a nyelveken is, amit a képviselőtestület 20%-a kívánt. A tisztviselők a községekkel, gyülekezetekkel és magánosokkal való hivatalos érintkezésben a „lehetőségig ezek nyelvét használják”, azaz nem kötelezte őket a törvény, mint a községek tisztviselőit. Kormányhoz intézett irataikban a magyar nyelvet kellett használniuk, s ugyanez vonatkozott a felsőbb egyházi hatóságokra, amelyeknek jegyzőkönyveiket hiteles magyar fordításban is fel kellett terjeszteni az állami felügyelet miatt, bár jegyzőkönyvi és ügykezelési nyelvüket maguk választhatták meg. Az egyházak és községek maguk választhatták meg az általuk fenntartott iskolák tanítási nyelvét, ugyanakkor az állam köteles a lehetőségig gondoskodni arról, hogy „a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általuk lakott vidék közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.”²⁰ Minden állampolgárnak joga volt iskolát és egyesületet alapítani. A hivatalok betöltésénél pedig „valakinek a nemzetisége ezután sem tekinthető az országban bármely hivatalra vagy méltóságra való emelkedés akadályául”. A nemzetiségi törvény rendelkezéseit egyes szakterületeken kiegészítette néhány egykorú törvény. Ilyen volt pl. Eötvös alkotása, a népiskolai törvény, ami biztosította a felekezetek, társulatok, községek és magánszemélyek iskolaalapítási és fenntartási jogát. A törvény kimondta, hogy a népiskolákban „minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike. Vegyes ajkú községekben ez okból oly tanító alkalmazandó, aki a községben divatozó nyelveken tanítani képes. Népesebb községekben, ahol többféle nyelvű lakosok tömegesen laknak, különböző ajkú segédtanítók választatnak.”²¹

Nemzetiségi politika Magyarországon és Ausztriában

Az Osztrák-Magyar Monarchia mindkét állama soknemzetiségű ország volt. Az is közös volt bennük, hogy az uralkodó nemzet csak relatív többséget alkotott. Az első világháború előestéjén a Magyar Korona országaiban a magyar anyanyelvűek aránya 48% (1850-ben 41,2%), Ausztriában a németet beszélőké 35,6% (1850-ben

²⁰ PAJKOSSY: i. m. 527.

²¹ PAJKOSSY: i. m. 513.

36,7%).²² Mindkét országban kiemelt politikai jelentőségű kérdés volt tehát az etnikai kisebbségek nemzeti jogainak, elsősorban az egyes állampolgárok nyelvhasználatának szabályozása. Mivel a nemzetiségi kérdés mindkét országnak belügye volt, mind Ausztriában, mind Magyarországon a kiegyezés után törvényben szabályozták a nemzeti kisebbségek jogait és nyelvhasználatát.

Ausztriában az ún. decemberi alkotmányban rögzítették átfogóan a nemzetiségek jogait, miszerint az állam minden „néptörzse” egyenjogú és sérthetetlen joguk nemzetiségük megőrzése és ápolása. Az állam elismerte valamennyi, az országban használatos nyelv egyenjogúságát az iskolákban, a hivatalokban és a közéletben. Azokban az országokban (Landokban), ahol több „néptörzs” lakott, a nyilvános oktatási intézetekben egy második nyelv megtanulásának kényszere nélkül kellett mindenkinek saját nyelvén oktatásban részesülnie. A nyelvhasználatot tartományi szinten törvényekben rendezték. Az 1869-es iskolatörvény úgy rendelkezett, hogy az iskolafenntartók véleményének meghallgatása után a tartományi iskolai hatóság döntött az oktatási nyelvről és egy második országos nyelv tanításáról. Magyarországtól eltérően Ausztriában az alkotmány vagy a törvények nem beszéltek államnyelvről. Ettől függetlenül az állami szolgálatban a német nyelv ténylegesen elsőbbséget élvezett. A Birodalmi Gyűlés Képviselőházában 1867 után egyre gyakoribbá váltak a nem német nyelvű felszólalások, a tartományi gyűléseken viszont a 20. század elején már mindenütt két vagy több nyelvet használtak. A közigazgatásban, a felekkel való érintkezésben egyre inkább a helyi nyelvek érvényesültek. Az uralkodó és a központi kormányzatszervek pedig inkább a kisebbségek érdekeit védtek a többséggel szemben. Ausztriában tehát – Magyarországgal szemben – a fejlődés a fokozatos jogkiterjesztés és több nyelv párhuzamos használata felé haladt. Mindemelllett az osztrák alkotmány létrehozott két fórumot, ahol az állampolgárok panaszt tehetek nemzetiségi jogaik sérelme esetén. A Birodalmi Törvényeséknél alkotmányos jogsérelem esetén tehetek panaszt, míg a hatóságoktól elszenvedett jogsérelem esetén a közigazgatási bíróságokhoz fordulhattak panaszaiikkal.²³

Magyarországon a kiegyezés után a magyar liberális politikai elit eszményképe az egységes nemzeti állam volt. Többségük a kiegyezésnek Eötvös által elítélt koncepcióját vallotta azzal, hogy a „közös hazát” magyar nemzeti állammá kívánta átalakítani, s a hatalmat elsősorban arra igyekezett felhasználni, hogy gazdasági, társadalmi és politikai hegemóniáját az ország egész területe és minden népe felett továbbra is fenntartsa. Igyekeztek a közigazgatás középső, sőt alsó részein is érvényesíteni a magyar politikai vezetőréteg uralmát. Mindez többek között a törvényhatóságok és községek önkormányzatának szűkítésével (1870–71, 1886) valamint a főispán, majd a közigazgatási bizottságok hatáskörének kiterjesztésével érték el.

²² Magyarországon a népszámlálások 1880–1910 között az anyanyelvet kérdezték, míg Ausztriában a beszélt nyelvet. Az adatok forrása: *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Végeredmények. Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat. 64. kötet. Budapest, 1912, 1920; RUMPLER, Helmut – URBANITSCH, Peter (szerk.) *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Band IX./2. Soziale Strukturen. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2010. 62.

²³ KATUS (2012): 336–338.

A választójogi törvény kiterjesztésének akadálya is a nemzetiségek aránya volt, amit Jókai Mór úgy fogalmazott meg az 1870-es években, hogy elvben helyes az általános választójog, de nálunk a gyakorlatban úgy vetődik fel a kérdés: „Legyen-e egyáltalán egy magyar állam Európában, felelet rá: kilenc millió nem magyar hat millió magyar ellen, általános választójoggal. Ez „elveti annak még a lehetőségét is, hogy Magyarország, mint egységes állam alkotmányos képviselőlet alapján létezzék valaha.”²⁴ 1879-ben, Trefort Ágoston minisztersége idején az elemi iskolában a magyar nyelvet mint tantárgyat kötelezővé tették, amit 1883-tól vezettek be mindenütt, mert akkor járt le a tanítóknak adott türelmi idő a magyar nyelv elsajátítására. Mocsáry Lajos, a Függetlenségi Párt képviselője rámutatott, hogy ha a nemzetiségi törvényt betartják, „egyáltalában nincs szükség arra, hogy az ország minden nemzetiségű lakosai a magyar nyelvet elsajátítsák, mert hiszen a törvényben gondoskodva van arról, hogy a közügyekben eljárhassanak saját nyelvükön.”²⁵ Ugyanakkor a törvényjavaslat indoklásában hangsúlyozták, hogy senkit nem akarnak kényszeríteni a magyar nyelv megtanulására. A nemzetiségi politikusok és egyházaik vezetői mégis az erőszakos magyarosítás első lépéseit látták benne és hevesen tiltakoztak ellene. Egyébként rendkívül lassan folyt a törvény végrehajtása, mivel 1890-ben még 2000 tanító nem tudott magyarul. 1883-ban a középiskolákban is előírták a magyar nyelv és irodalom kötelező oktatását és e tárgyból az érettségit. 1891-ben a kisdedóvról szóló törvény is úgy rendelkezett, hogy a magyar államnyelvbe történő bevezetésre fel kell használni az óvodai foglalkozást is.²⁶

Nem csoda, ha 1895-ben, a Budapesten tartott nemzetiségi kongresszus – melyen a szlovákok, szerbek és románok vettek részt – határozata síkra szállt az 1868-as nemzetiségi törvény megváltoztatásának szükségessége mellett, ugyanakkor egyöntetűen leszögezte: „Mindaddig, amíg a nemzetiségi törvénynek megvan a törvényereje, mindaddig a románok, szerbek és a tótok mint törvényt respektálni fogják, de ezzel szemben követelik az államhatalomtól, hogy azt mint törvényt azokkal szemben ismét respektálják [...]”²⁷ Eközben az 1890-es években a nacionalista közvélemény és a függetlenségi politikusok többsége szintén a nemzetiségi törvény revízióját követelte, de azért, mert szerintük túl liberális volt, túl széleskörűen engedélyezte az anyanyelv használatát, és nem segítette elő a magyar nemzeti állam megteremtését. A politikai elit minden irányzata a „magyar állameszmét” vallotta, azaz az államot szerintük úgy kell berendezni, hogy az a magyar nemzeti érdekeket szolgálja, a magyar nemzeti fejlődést mozdítsa elő, s biztosítsa a magyar uralkodó elit politikai szupremáciáját az ország valamennyi népe felett.²⁸ A kiegyezés körüli években még szép számmal dolgoztak nem magyar anyanyelvű polgárok az állami és megyei tisztségekben, valamint a felsőbb bíróságoknál. Az ilyen alkal-

²⁴ KATUS (2012): 582–584.

²⁵ Idézi KATUS (2012): 350.

²⁶ KATUS (2012): 573.

²⁷ PAJKOSSY: i. m. 719.

²⁸ KATUS (2012): 583.

mazás feltétele a magyar nyelv tökéletes ismerete mellett a „politikai asszimiláció” volt, azaz annak elfogadása, hogy Magyarország magyar nemzeti állam. 1910-ben Magyarország lakosságának (Horvátország nélkül) 54,5%-a vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Ugyanekkor az állami tisztviselők között 95,6%, a megyei tisztviselők között 92,9%, a bírák és ügyészek között 96,8% volt a magyar anyanyelvűek aránya. A községek lakosságának többsége (51%-a) nem magyar anyanyelvű volt, de a községi jegyzők 87,1%-a magyarnak vallotta magát. Az oktatásügyben dolgozók között 79,1%, az egészségügyiek között 74,7%, a papok és egyházi emberek körében pedig 63,7% volt a magyar anyanyelvűek aránya.²⁹

A táblázat egyértelműen mutatja, hogy a legtöbb sérelem a nemzetiségeket, közülük is a németeket, szlovákokat és ruszinokat az iskolaügy terén érte. Fokozatosan szűkült lehetőségük arra, hogy saját nyelvükön részesüljenek elemi és középiskolai oktatásban. A románok és a szerbek viszont nemzeti egyházi önkormányzatuknak köszönhetően – kevesebb anyanyelven oktató iskolát veszítettek. A magyar tanyelvű (egynyelvű és kétnyelvű összesen) iskolák száma közel 40%-kal nőtt, míg a németeké 66%-kal, a szlovákoké 60%-kal, a ruszinoké 75%-kal csökkent.

Az elemi népiskolák oktatási nyelve Magyarországon (Horvátország nélkül)

	<i>magyar</i>	<i>német</i>	<i>szlovák</i>	<i>román</i>	<i>ruszin</i>	<i>szerb</i>	<i>nem magyar összesen*</i>
Egynyelvű iskolák							
1880	7342	867	1716	2756	393	245	6052
1905	11664	272	326	2433	45	155	3246
Két- vagy többnyelvű iskolák, ahol a fenti nyelveken is oktattak							
1880	2287	919	597	394	246	79	2437
1905	1598	331	599	413	113	113	1620
Összes iskola, ahol a fenti nyelvekenoktattak							
1880	9629	1786	2313	3150	639	324	8489
1905	13262	603	925	2846	158	268	4866
Index (1880=100)	138	34	40	90	25	83	57

* A táblázatban nem közöltük a szlovén, horvát és egyéb nyelvű iskolákat alacsony számuk miatt, a soronkénti nem magyar iskolák összes száma azonban velük együtt értendő.

Forrás: KATUS 2012. 571–572. alapján szerkesztette Nagy M.

²⁹ Katus (2012): 570–571.

Návay Lajos és az 1907. évi törvények, a „Lex Apponyi”

Návay Lajos korának „egyik legműveltebb [...] embere,”³⁰ mindazonáltal egyik képviselője azon magyar politikusoknak, akik híven követték a kor vezető ideológusát, Beksics Gusztávot, ami a nemzetiségi kérdéshez való viszonyulásukat illeti. Liberális elveket vallott: „Ne legyen azért senkinek rosszabb dolga, mert tót vagy román [...]”³¹ Ugyanakkor rendíthetetlen híve a magyar szupremáciának, s ennek megvalósulását, amint azt 1901-es programjában kifejtette, az iskolákban látta: „a magyar nemzeti állam jövője egysége a legszorosabb összeköttetésben áll mindazzal, ami kultúránkra vonatkozik, hogy a nemzetiségi beolvadására a legbiztosabb alapot a művelt és erkölcsileg tiszta magyar nép nyújthatja. Ott a községi iskolákban, ott lássuk mindenekelőtt nemzeti fegyvergyárunkat, és ha arról van szó, hogy a közművelődés érdekeit szolgáljuk, gondoljunk mindenekelőtt magyar voltunkra, amely itt ezen a földön a hegemoniát kétségbevonhatatlan és mindenki által tiszteletben tartandó jogunkká teszi.”³²

Jól illeszkedik fentiekben bemutatott nézeteihez mindaz, amit 1909-ben a battonyai kerület képviselőjeként, az országgyűlés egyik alelnökéeként kifejtett a *Budapesti Szemle*,³³ Magyarország leghosszabbban fennállt enciklopédikus folyóiratának hasábjain.³⁴ A cikk elején azzal az összetett kérdéssel indít, hogy összeegyeztethető-e az a két lényeges kívánalom, hogy biztosítsák a szükséges állami ellenőrzést az autonóm (ti. az önkormányzati és a felekezeti) iskolák felett és fenntartható-e az autonómia az állami ellenőrzés tervezett mértéke mellett. A 20 oldalas tanulmányban a hármas törvénycsomag³⁵ lényegi elemeit kiemelve igyekszik meggyőzni e kérdés megvalósíthatóságáról mind a nem állami iskolák fenntartóit, azaz az önkormányzatokat és a felekezeteket, mind pedig azokat, akik amellet érveltek politikus társai közül, hogy a népoktatást teljes mértékben államosítani

³⁰ Jászi Oszkárt idézi GILICZE: i. m. 235.

³¹ Idézi GILICZE: i. m. 224.

³² Idézi GILICZE: i. m. 213.

³³ A *Budapesti Szemle* első évfolyama 1840-ben jelent meg, és a centralisták (Eötvös, Trefort, Szalay) tanulmányait közölte 2 kötetben, kiadója Heckenast Gusztáv volt. Érdektelenség miatt hamarosan megszűnt, majd 1857-ben indította el újra Csengery Antal, a volt centralista, Deák titkára. Célja a tudományok és szépművészetek figyelemmel kísérése volt angol és francia mintára. 1864-ig 21 kötete jelent meg, megszólaltatva bennük a kor jelentős íróit, politikusait és gondolkodóit. Kisebb szünet után 1865-től 1869-ig élt ismét, majd 1873-ban a Magyar Tudományos Akadémia vette szárnyai alá a folyóiratot azzal, hogy a „cikkek irányáért és tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős”. A szerkesztője haláláig, 1910-ig Gyulai Pál volt, a folyóirat 1944-ben szűnt meg. Egy-két vers, novella, irodalomkritika, néhány természettudományi tanulmány, de a lap nagyobbik felét a társadalomtudományok tették ki. Magas színű, ugyanakkor egyre konzervatívabb színezetű folyóirat lett, szorosabban vett politikai cikkeinek szemléletébe jól illeszkedett Návay Lajos tanulmánya.

³⁴ NÁVAY Lajos: „Apponyi törvényei.” *Budapesti Szemle*, CXXXVII. kötet. (385–387. szám) Budapest, 1909. 1–22.

³⁵ Két törvény a népiskolák jogállásáról és tanítóinak fizetéséről (1907:26., 1907:27.), egy pedig az elemi iskolai oktatás ingyenességéről (1908:46.).

kell,³⁶ mert ez az egyetlen útja a nemzetiségi kérdés megoldásának. Liberalizmusa szólal meg akkor, amikor azzal érvel az utóbbi csoport ellenében, hogy „a szabad alkotmány lényegével jön ellentmondásba az, a ki az államhatalom részére vindikálja azon kizárólagos jogot, hogy polgárai érzületét céljainak megfelelően idomíthassa, holott szabad alkotmányról csakis ott szólhatunk, hol a polgárok érzülete az, a mely a kormányzás irányában kifejezésre jut. [...] az állam befolyása itt se terjedhet annál tovább, mint megjelölni azon követelményeket, melyeket az állam az oktatás közvetlen eredményétől vár, közreműködni azon eszközök nyújtásában, a melyek e cél elérését előmozdítani hivatvák [...]”³⁷ Ugyanakkor határozottan leszögezi, hogy „egyetlen állam sem tűrheti közömbösen, hogy egyes iskolákban az állam törvényei ellen izgassanak.”³⁸ Szerinte „az iskola nem küzdelmi eszköz, de a békés és fokozatos haladás előkészítője [...] abban is, hogy *egy közös és mindnyájunkra nézve egyaránt fontos cél szolgáltatásban* [kiemelés N. M.] a társadalom érdemes elemeit közhasznú tevékenykedésre serkenti.”³⁹ Azt nem árulja el, mi az a „közös és fontos cél”, de minden bizonnyal az „egységes osztatlan nemzet”.

A törvény lényegére rátérve Návay kiemeli, hogy mennyire időszerű volt a fizetések rendezése, hiszen akár az 1868-as, akár az 1893-as törvény meglehetősen szűkkeblűen mérte a tanítói fizetéseket, s nem csoda, ha a „tanítói pálya vonzó ereje legalább is a jelentkezők kvalitását illetőleg mindinkább csökkent.”⁴⁰ Az állami iskolák tanítóira nézve a törvény rendezte az alapfizetést, a korpótléket és az ellátás körülményeit (lakás, kertilletmény). A felekezeti és községi iskolák tanítóinak alapfizetése és lakbérpótléka is ugyanannyi, mint az állami iskolákban, a korpótlék azonban nem volt ugyanannyi. Ráadásul, míg az állami tanító egész szolgálati ideje beleszámított a korpótlékába, addig a felekezeti és községi iskolák tanítóinak korpótlékába csak az 1893 óta eltelt szolgálati idő számított bele. Akkor hoztak ugyanis törvényt, hogy a felekezeti és községi iskolák tanítóinak is korpótléket kell kapniuk. 1907-ben az állami iskola tanítója, akinek szolgálati ideje 30 év volt, 1200 korona korpótléket kapott, a nem állami iskolák tanítója pedig ugyanannyi szolgálati idővel csak 500 koronát. Návay szerint azonban „a különbség mégse oly lényeges, hogy ezáltal a községi és felekezeti tanítói kar minőségének rovására hátrányos következtetéseket lehetne levonni.”⁴¹ Az igazán sérelmes paragrafusok a nemzetiségek számára a 17–22., 24–25., 27–28. és 32–33. paragrafusok voltak. Ezek közül azonban Návay a továbbiakban elsősorban azt fejtegeti, hogy a korábbi törvényekhez (az 1879:18. tc.-hez pl.) képest a jelenlegi „szabatosan körülírja a magyar nyelv tanításának minimális eredményét”, és eredménytelenség esetén ez a törvény már rendelkezik „hatékony sanctiókkal”. Az ellenőrzést közvetlenül a felelős

³⁶ Nem véletlenül gondolhatták így sokan, mivel 1900 körül az elemi iskolák mindössze 10%-a állt állami fenntartás alatt, 80%-a felekezeti, 10%-a önkormányzati volt.

³⁷ NÁVAY: i. m. 2.

³⁸ NÁVAY: i. m. 4.

³⁹ NÁVAY: i. m. 4.

⁴⁰ NÁVAY: i. m. 5.

⁴¹ NÁVAY: i. m. 7.

miniszter jogkörébe utalja, ami sérti a fenntartó felekezetek autonómiáját. A törvény 18. §-a szerint „az ismétlői tanfolyam tanítási nyelve kizárólag a magyar”. Ez utóbbi előírással a törvény megsérti mind a nemzetiségi, mind a népiskolai törvényt. Ugyanez a paragrafus megsérti a paritás elvét akkor, amikor úgy rendelkezik, hogy „a hol magyar tannyelvű iskola nincs, ott az olyan hitfelekezeti elemi iskolákban, a melyekben állandóan vannak magyar anyanyelvű növendékek, vagy olyan nem magyar anyanyelvűek, a kiknek magyar nyelvű oktatását atyjuk vagy gyámjuk kívánja: a vallás- és közoktatásügyi miniszter elrendelheti, hogy ezek számára a magyar nyelv használtassék mint tannyelv; ha pedig a magyar anyanyelvűek száma a húszat eléri, vagy az összes beírt növendéknek 20%-át teszi: számukra a magyar nyelv, mint tannyelv okvetlenül használandó. Ha pedig a beírt tanulóknak legalább fele magyar anyanyelvű, a tanítási nyelv a magyar; de az iskolafenntartók gondoskodhatnak arról, hogy a magyarul nem beszélő növendékek anyanyelvükön is részesüljenek oktatásban. Minden oly népoktatási tanintézetekben azonban, a melyekben az állam nyelve van egyedüli tanítási nyelvül bevezetve, ez az állapot többé meg nem változtatható.”⁴² De hasonlóképpen ütközött a hatályos nemzetiségi és népiskolai törvénnyel pl. az 1907:27. tc. 33. paragrafusa is, amely szerint bármilyen jellegű népiskolában magyar nyelvű nyomtatványminták alkalmazhatók, és azokat magyar nyelven kell kitölteni. Návay láthatólag elsősorban a nacionalisták zászlajából akarta kifogni a szelet, az erdélyi szász evangélikus konzisztórium emlékiratára, vagy a gyulafehérvári-fogarasi görögkatolikus román érseki egyháztartomány püspökeinek kérvényére, melyet a főrendiházhoz intéztek, nem kívánt reflektálni.

Egyetérthetünk Katus Lászlóval abban, hogy a Lex Apponyi túlzottan állapította meg a magyar nyelv oktatásának követelményeit, és túl szigorú szankciókat helyezett kilátásba, ha a magyar nyelv oktatása nem volt sikeres. A nemzetiségi egyházak okkal és joggal mutattak rá, hogy a magyar nyelv oktatása csak ott lehet sikeres a törvény követelményei szerint, ahol a nem magyar anyanyelvű polgárok magyar lakossággal élnek együtt és a nem magyar nyelvű gyermekek a magyarokkal való mindennapi érintkezésben elsajátították a magyar beszéd elemeit. Ott, ahol a gyermek 50 vagy 100 kilométeres körzetben nem hallott magyar szót, ott reménytelen volt a tanító helyzete, hogy a gyermeket a törvény követelményeinek megfelelően megtanítsa „gondolatait magyarul élőszóval és írásban érthetően ki tudja fejezni”. Mocsáry joggal mondta, hogy ha a nemzetiségi törvényt végrehajtották volna, akkor nem lett volna szükség arra, „hogy az ország minden nemzetiségű lakosai a magyar nyelvet elsajátítsák, mert hiszen a törvényben gondoskodva van arról, hogy a közügyekben eljárhassanak saját nyelvükön.”⁴³

A magyar politikusok a nyugat-európai típusú magyar nemzeti államot akarták megteremtetni a dualizmus korában. Návay Lajos ezt képviselte, írásában, mely a

⁴² PAJKOSSY: i. m. 805.

⁴³ KATUS László: „A Lex Apponyi.” rubicon.hu/magyar/oldalak/a_lex_apponyi/ letöltés ideje: 2016. október 23.

törvények kodifikálása után 2 évvel jelent meg, ez tükröződik. A nemzetiségi politikusok pedig Magyarországot nem magyar nemzeti államnak képzelték el, hanem – mint Eötvös, Deák és Mocsáry – soknemzetiségű államnak, közös hazának, ahol minden nemzetiség egyenjogú. A maga szempontjából mindkét félnek igaza volt.

Összegzés helyett

„Nem elég mai időkben törvényeket írni; de azok iránt szimpátiát is kell gerjeszteni. És ha valaki olyas törvényeknek nem hódol, mely előtte gyűlöletes, melytől természete visszaborzad, sújthatja őt a betűnek szigorúsága ugyan, de célját veszti; mert mártírt emel, ez pedig fanatizmust szül.”⁴⁴ A legnagyobb magyar, Széchenyi István szavai ezek 1842-ből, miután 1839/40-ben a diéta elfogadta, és az uralkodó szentesítette a törvényt, melynek egyik paragrafusában szerint „oly helyeken is, hol a gyülekezethez szentbeszédnek magyar nyelven nem tartatnak, a jelen országgyűlésnek berekesztésétől számítandó három évek múlva az anyakönyvek magyar nyelven irassanak.”⁴⁵ Széchenyi is – kortársaihoz hasonlóan – az asszimilációban hitt, és annak híve volt. De jól látta, hogy abban az országban, ahol a magyar nyelvű etnikum mindössze 42%-át tette ki az ország lakosságának (Horvátország nélkül, azzal együtt csak 37%), elhamarkodott lépés volt a tisztán nem magyar nyelvű régiók egyházközségeire ilyen terhet rakni. Figyelmeztetése nem nyert befogadást, 1844-ben már államnyelvvé emelte a magyart a diéta.⁴⁶ 30 évvel Széchenyi után, Deák Ferenc még mindig aktuálisnak tartotta hasonlóképpen figyelmeztetni képviselőtársait a magyar országgyűlésben: „Ha mi a nemzetiségeket megnyerni akarjuk, ennek nem az az útja, hogy őket minden áron magyarosítsuk, hanem az, hogy velük a magyar viszonyokat megkedveltessük.”⁴⁷ Két évvel később azonban pánszláv veszélyre hivatkozva erős kézzel igyekezett a magyar politikai elit a szerb és szlovák nemzetiségi mozgalmakat visszaszorítani: bezárták a szlovák nyelvű kisközségi iskolákat a Felvidéken, feloszlatták a szerb ifjúság szervezetét, az Omladinát és a Turócszentmártonban megalakult szlovák kulturális szervezetet, a Matica Slovenskát. A magyar politikai elit utolsó tagja, aki országgyűlési képviselőként, sokáig a Függetlenségi Párt színeiben, s annak vezetőjeként a nemzetiségi politika árnyaltabb képviselőjét, az 1868-as nemzetiségi törvény betartását kérte számon a magyar kormányokon, Mocsáry Lajos volt. De az ő hangját is elnyomta az 1890-es évek megerősödő magyar birodalmi nacionalizmusa. Igaz ugyan, hogy Tisza Kálmán kijelentette, hogy a

⁴⁴ SZÉCHENYI István: *A magyar akadémia körül*, 1842. mek.oszk.hu/01000/01072/01072.htm Letöltés ideje: 2016. október 24.

⁴⁵ PAJKOSSY: i. m. 146.

⁴⁶ A törvény ezt így nem szögezte le, de kilenc paragrafusban sorolta fel mindazon területeket, köztük a közigazgatás minden szintjét, a törvényhozást, valamint a közköztudást, ahol elrendelte a magyar nyelv kizárólagos használatát. Az országgyűlésben 6 év türelmi időt adott a kapcsolt részek, azaz Horvátország követeinek a magyar nyelv elsajátítására.

⁴⁷ Idézi MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Minerva, Kolozsvár, 1944. 177.

sovinizmusnak még saját nemzete érdekében sem barátja, de nemzetiségpolitikája – amint a fentiekben bemutattuk – szabad utat nyitott a türelmetlen nacionalizmus elterjedésének a magyar közélet egyes területein. Az ország egyre közelebb került a 30 évig uralmon lévő Szabadelvű Párt fő ideológusának, Beksics Gusztávnak a kijelentéséhez: „Egységes, osztatlan állam, egységes osztatlan nemzet: ez a kiindulási pont, törekvéseink célja, tetteink szabályozója.”⁴⁸

Rezümé

Eötvös József 58 éves korában elhunyt, unokája, Návay Lajos – 1905 és 1918 között parlamenti képviselő, rövid ideig házelnök – akkoriban mindössze egy éves volt. Politikai pályájuk, nézeteik jelentősen eltértek egymástól. A tanulmányban a szerző Eötvös elméleti munkái és politikusi gyakorlata alapján röviden összefoglalja a nemzetiségi politikáról vallott nézeteit, majd bemutatja, hogy a kiegyezés után az 1868-as nemzetiségi törvény megjelenése ellenére a magyar politikai elit eszményképe az egységes nemzeti állam volt. Többségük a kiegyezésnek Eötvös által elítélt koncepcióját vallotta azszal, hogy a „közös hazát” magyar nemzeti állammá kívánta átalakítani. Návay Lajos egyik képviselője azon magyar politikusoknak, akik híven követték a kor vezető ideológusát, Beksics Gusztávot, ami a nemzetiségi kérdéshez való viszonyulásukat illeti. Liberális elveket vallott, de rendíthetetlen híve a magyar szupremáciának, s ennek megvalósulását az iskolákban látta, mondván a nemzetiségek beolvadására a legbiztosabb alapot a művelt és erkölcsileg tiszta magyar nép nyújthatja. Erről tanúskodik a Budapesti Szemlében megjelent írása is az ún. Lex Apponyiról.

Kulcsszavak: Eötvös József, Návay Lajos, Lex Apponyi, dualizmus, nemzetiségi politika, liberalizmus, nacionalizmus

Abstract

Diversity in the Eötvös family. Two politicians: József Eötvös and his Grandson, Lajos Návay. Changing Political Views Between Generations During Dualism

When the 58-year-old József Eötvös died, his grandson Lajos Návay – later MP and Speaker of the House in the Hungarian Parliament – was only one. Their political careers and views differed significantly. In this article I summarize the political views of Eötvös on the nationality question by considering his intellectual work and his activity through his ministership. As I argue, although the Hungarian Parliament passed the Nationality Act of 1868, the ideal of the Hungarian political elite was the integrated national state of the Magyars. Lajos Návay was the representative of those Hungarian politicians who followed the main ideologist of his time, Gusztáv Beksics, concerning the nationality question. Although Návay was liberal to

⁴⁸ Idézi KATUS (2012): 582.

an extent, he was insistently loyal to the idea of Hungarian supremacy. He believed this idea could be realized through education: he thought schools would be able to assimilate the different nationalities. Návay expressed his views in a study on the Act of Elementary Schools, published in 1907 in Budapesti Szemle (Budapest Review).

Keywords: József Eötvös, Lajos Návay, Lex Apponyi, dualism, nationality policy, liberalism, nationalism

VESZPRÉMY MÁRTON

Az asztrológusok és az állambiztonság. Asztrológiai élet az 1945 utáni Magyarországon**Bevezetés, kutatástörténet*

Az asztrológia 20. századi hazai történetével 2017 nyarán kezdtem el alaposan, a források szintjén foglalkozni; ekkor került a látókörömbe Baktay Ervin hagyatéka.¹ A munka során számos más asztrológus neve előkerült, akikről szinte semmit sem tudtam. Még a mai asztrológusok körében is csak afféle legendák: a nevük ugyan ismerősen cseng, ám életútjuk már az ismeretlenség homályába vész. Ezért elhatároztam, hogy a rendelkezésre álló szűk forrásanyag – főként anyakönyvi bejegyzések és a napi sajtó – alapján röviden felvázolom az életrajzukat. Az anyag egyre nőtt, és külön tanulmánnyá duzzadt, ezzel párhuzamosan pedig az életrajzok mellett a 20. századi magyar asztrológia történetének a vázlata is kirajzolódott. Ez a második tanulmány 2019-ben látott napvilágot, szintén az *Orpheus Noster* hasábjain.²

Elégedett voltam a munkámmal: gyakorlatilag a semmiből, szakirodalmi előzmények nélkül állítottam össze 23 magyar asztrológus rövid életrajzát. Egy kérdés azonban megválaszolatlan maradt: hogyan viszonyultak az állambiztonsági szervek a kommunista diktatúra időszakában az asztrológusokhoz, illetve az asztrológiához? Hallottam mendemondákat arról, hogy az asztrológia tiltott dolog volt, és a rendszer figyelte az asztrológusokat, ám mivel Magyarországon az ügynökaktákat nem hozták nyilvánosságra, a kérdés a sejtések, feltételezések, gyanúsítgatások homályába veszett. Foglalkoztatott a kérdés; a konkrét tények érdekelték.

A kérdés megválaszolásához 2018, 2019 és 2021 nyarán az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában kutattam. Bár minden releváns forrást átnéztem, a vártnál jóval kevesebb anyagot találtam: jórészt csak a már eddig is ismert ügyekkel kapcsolatos dokumentációt. Időközben azonban hozzáférést kaptam a legjelentősebb Lederer-tanítvány, Juhász-Schlatter Viktor (1901–1996) hagyatékához, ami kárpótolt a hivatalos források szűkszávságáért.³

* Köszönettel tartozom Unger Gabriellának és Szathmári Botondnak, akik a tanulmány kéziratát elolvastva hasznos tanácsokkal szolgáltak. Szabó Zsuzsannának köszönöm a Trentai Gáborral kapcsolatos felvilágosítást. A Magyar Csillagászati Egyesülettel kapcsolatban köszönöm Rezsabek Nándor útmutatását és Mizser Attila segítségét, aki Kulin György hagyatékát hozzáférhetővé tette számomra. A Lemhényi Zoltánnal kapcsolatos információkért Végh Lászlónak tartozom köszönettel.

¹ A Baktay Ervin tanulmányáról szóló írásom: VESZPRÉMY Márton: Baktay asztrológiájáról – újra. *Orpheus Noster* 10. évf. (2018) 2. sz. 18–41.

² VESZPRÉMY Márton: Asztrológusok a 20. századi Magyarországon a rendszerváltásig. *Orpheus Noster* 11. évf. (2019) 2. sz. 62–96. A tanulmányban közölt adatokat ismertnek veszem.

³ Ezúton szeretném megköszönni Dr. Juhász-Schlatter Bernadette-nek, Lakatos Sándornak és Dr. Lakatos Viktóriának, hogy „Viktor bácsi” hagyatékába bepillantást nyerhettem.

Az alábbiakban az olvasó elé tárom mindazt, amit kutatásom során az asztrológusok és az állambiztonság viszonyáról sikerült megtudnom. Az írás főként négy asztrológus, Raisz Sándor, László András, Lemhényi Zoltán és Juhász-Schlatter Viktor személye köré épül; mindenki másról csak információmorzsákat, életrajzi adalékokat találtam. Lehetséges, hogy ezek az adatok csak az asztrológiatörténet iránt elkötelezettek számára érdekesek, mégis úgy gondolom, hogy a tárgyalt esetek egyúttal egy különleges „szubkultúra” hazai történetét is körvonalazzák, ezáltal egy újabb fejezettel gazdagítva a művelődés- és mentalitástörténeti kutatásokat.

I. 1945–1947

*Egy SS páncélgránátos: Hoffmann Egon (Trentai Gábor)*⁴

Az ország felszabadítása (és megszállása) után az általam ismert magyar asztrológusok közül egyedül Hoffmann Egonnak kellett retorzióval szembenéznie.⁵ A később Trentai Gábor néven publikáló asztrológus 18 éves volt, amikor antikommunista érzelmektől hajtva 1944. november 13-án belépett az SS Hunyadi páncélgránátos hadosztályba. Grazon át Sziléziába szállították őket, majd, amikor az oroszok át-törték a varsói frontot, gyalogosan vonultak vissza Drezdába. Innen vonattal szállították őket egy Münchentől délkeletre fekvő faluba, Berngauba. Az amerikai csapatok közeledtére a hadosztály innen Ausztria felé vonult, majd a Traunsee partján, Gmundenben feloszlatták a csapatot. Hoffmann Egon két társával együtt Ausztrián keresztül jutott haza.⁶ Hazaérkezése után elkezdett tanulni az érettségire, 1945. július 31-én azonban őrizetbe vették, és augusztusban 13 hónapra internálták.⁷ 1947. november 28-án a Budapesti Népbíróság egy év börtönre és 3 év polgári jogvesztésre ítélte.

Kihallgatásakor Hoffmann azzal védekezett, hogy „csak világot akart látni”. A nyomozók számára egyértelmű volt, hogy – a később tárgyalt László Andráshoz hasonlóan – Hoffmann Egon is a szülői házból hozta a szélsőjobboldali ideológiák iránti vonzalmat, így a Népügyészség meg is próbálta az eljárást az apa, Hoffmann Ernő ellen fordítani.⁸

⁴ Életrajzi adalékok: született Budapest, 1926. december 22. Meghalt 2019. március 19. Szüleihez hasonlóan római katolikus vallású. Roland nevű testvére 1919-ben született Ógyallán. A család valószínűleg Trianon után költözött Budapestre.

Apja Hoffmann Ernő, személyére lásd a 8. jegyzetet. Anyja Kalis Fülöpke, született 1894. december 4. Meghalt 1977. március 14. Szülei Kalis Lajos († 1918 e.) és Klement Hermina.

⁵ Személyéről az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (a továbbiakban: ÁBTL) csak nagyon kevés irat található, operatív kartonján kívül (ÁBTL 2.2.1. III/1.8) csupán a jelen tanulmányban tárgyalt ügy iratai: Hoffmann Egon vizsgálati dossziéja. ÁBTL 3.1.9. V-113138.

⁶ Június 15-én érkezett Budapestre.

⁷ 1945. augusztus 14-től vagy 18-tól (a forrásokban eltérő dátumok olvashatók) 1946. szeptember 9-ig.

⁸ Hoffmann Ernő Péter (1891–1967) csillagász, később matematika-fizika-szakos gimnáziumi tanár, született 1891. április 30. Szülei Hoffmann Károly és Krumpolz Mária. Személyére lásd: GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. k. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet – MTA Könyvtár

Szabadulása után Hoffmann Egon színész szeretett volna lenni: 1948-ban, majd utána még kétszer felvételizett, de nem vették fel. 27–28 éves korában kezdett el érdeklődni az asztrológia iránt: 1956-ban úgy döntött, hogy elsajátítja. Ismerősei révén szerezte meg Baktay Ervin elérhetőségét. Baktay telefonon irányította őt Raisz Sándorhoz, akihez 1957 márciusától másfél évig járt.⁹ Hoffmann Egon a rendszer-váltás után a Magyar Asztrológusok Szövetségének első, később pedig tiszteletbeli elnöke lett.¹⁰

II. 1947–1953

Az 1947-től Rákosi 1953-as leváltásáig tartó évek az orosz katonai támogatással kiépített egypártrendszer vélt vagy valós, társadalmi, párton kívüli vagy párton belüli ellenségeivel való kíméletlen leszámolás időszakává vált. Ebben az időszakban az asztrológusokat „a rendszer ellenségeinek” sorában találjuk, koncepciók perke és kitelepítések áldozataiként. Ám – fontos hangsúlyozni – nem azért, mert asztrológusok voltak, hanem 1945 előtti politikai tevékenységük vagy társadalmi pozíciójuk miatt. Az asztrológia semminemű szerepet nem játszott ezekben az eljárásokban, még csak nem is említették.

*A Magyar Közösség tagja: Borbély Ervin*¹¹

Borbély Ervin 1947. február 18-án került előzetes letartóztatásba a Magyar Közösség elleni per során.¹² 1944 óta tagja a Közösségnek, Tar László szervezte be.¹³ A Budapesti Népbíróság Különtanácsa 1947. augusztus 27-én nyolc hónap börtönbüntetésre ítélte,¹⁴ amit a Népbíróságok Országos Tanácsa 1948. május 25-én egy évre súlyosbított.¹⁵ Borbély természetesen csak statiszta volt ebben a színdarabban.

.....
– Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993, 809. Budapest, 1918. február 7-én kötött házasságot Kalis Fülöpkeivel. Budapest II. kerület 1918. évi házassági anyakönyv 89. sz. (Az adatot köszönöm Könczöl Antalnak.) Ödön nevű bátyja 1880-ban született.

⁹ Érdekes, hogy Baktay nem Eduard Ledererhez irányította, akit szintén ismert.

¹⁰ Az utolsó bekezdésben olvasható adatok forrása az a KALO Jenő által készített interjú, mely itt hallgatható meg: [youtube.com/watch?v=mWQ_Ho6sdqQ](https://www.youtube.com/watch?v=mWQ_Ho6sdqQ).

¹¹ Életrajzi adalékok: Borbély Ervin édesapja 1951. december 31-én halt meg. „Csend kívül, de nem belül”. *Kodolányi János levelezése Nyerges Pállal és feleségével, 1948–1956*. [Összeáll., a szöveget gond., az előszót és a jegyzeteket írta HORÁNYI Károly] Budapest, MTA Kvt. és Inf. Közp. – Jaffa, 2017, 108.

Borbély Ervin és Baktay Ervin személyes ismerősök voltak. „Harmath András” fedőnevű ügynök jelentése a II/5-a alosztálynak (Budapest, 1958. április 29.). ÁBTL 3.1.5. O-14822/2 260.

Hivatkozáskor a hálózati jelentések legépelésének, nem pedig adásának a dátumát használom.

¹² A Budapesti Népbíróság Öttagú Különtanácsának ítélete (1947. június 25.). ÁBTL 3.1.9. V-2000/58/a 99.

¹³ Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya és Magyar Honvédelmi Miniszter Katonapolitikai Osztálya. 2253/1947/I, IX. sz. jelentés. ÁBTL 3.1.9. V-2000/58/a 23.

¹⁴ A Budapesti Népbíróság Öttagú Különtanácsának ítélete (1947. június 25.). ÁBTL 3.1.9. V-2000/58/a 107.

¹⁵ A Népbíróságok Országos Tanácsának ítélete (NOT. II. 3287/1947/55) (1948. május 25.). ÁBTL 3.1.9. V-2000/58/a 132.

A Magyar Közösség elleni koncepció per nagyobb célt szolgált: a Független Kisgazdapárt hatalomból történő kiszorítását. Mivel maga a per nincs kapcsolatban az asztrológiával, így a Magyar Közösség elleni, hatalmas terjedelmű nyomozati anyag¹⁶ ismertetése ennek a tanulmánynak nem feladata.¹⁷ Borbély Ervin a későbbi években is aktívan politizált,¹⁸ még 1985-ben is figyelték.¹⁹

Az antifasiszta: Alpáry Imre

Alpáry neve a Kruchina Viktorral kapcsolatos nyomozás háttéranyagaiban bukkan fel. Kruchina Viktor (1905–1978) zsidó származású, antifasiszta katonatiszt (folyamőr százados) részt vett a Szent-Györgyi féle ellenállási mozgalomban.²⁰ 1945 júniusától az SZDP küldöttjeként a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályának (Katpol) parancsnokhelyettese volt, 1946 nyarától ezredesi rangban. A kommunisták által irányított osztály tevékenységében azonban a jogos felelősségre vonás helyét hamar átvette a politikai ellenfelekkel történő leszámolás, a Magyar Közösség „köztársaság-ellenes összeesküvése” elleni koncepció per előkészítése, melynek valódi célja az FKGP feldarabolása volt. Az eseményeket ellenérzéssel szemlélő Kruchina Viktor hivatali jogkörét folyamatosan csökkentették, ő pedig egyre inkább háttérbe szorult. Kruchina társaival együtt a Katpol kommunista vezetésének fegyveres eltávolítását tervezte, illetve az angolok támogatását kereste, és információkat adott át nekik. Ez valóban „kémkedésnek” minősül, ám a kommunisták ugyanúgy egy idegen hatalom szárnyai alatt működtek. Pálffy György, a Katpol vezetője a SZEB támogatását felhasználva még a honvédelmi miniszterrel is szembe szegült. A bizonytalan, átmeneti politikai helyzetben nem voltak „játékszabályok”, minden az éppen aktuális (nemzetközi) erőviszonyok függvénye volt.

1947. január 18-án Pálffy érkezettnek látta az időt Kruchina letartóztatására. A kommunista államvédelem megpróbálta törbe csalni, ám Kruchina mindig hordott magánál töltött fegyvert, így – bár a tűzharcban súlyosan megsebesült – el tudott menekülni. Sikerült eljutnia a brit Katonai Misszió épületéhez, ahonnan Bécsbe csempészték, majd Angliába emigrált.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-2000/1-től 3.1.9. V-2000/9a-ig.

¹⁷ A Magyar Közösség történetére lásd: SZEKÉR Nóra: *A Magyar Testvéri Közösség története*. [Hódmezővásárhely], „Norma” Nyomdász Kft., 2010., illetve UÓ: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. [Budapest], Jaffa, cop. 2017. (Modern magyar történelem)

¹⁸ Egy 1968-as ügynöki jelentés szerint rendszeresen találkozott a Magyar Közösség néhány korábbi tagjával, és a nemzetközi politikai helyzetről tájékoztatta őket. SZEKÉR Nóra: *A Magyar Közösség története*. PhD-értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2009, 154., 586. jegyzet, 187., 721. jegyzet.

¹⁹ Belügyminisztérium III/III-B. önálló alosztály, 31. számú napi jelentés (1985. február 10. 20. 19. [a dátum többször át van javítva]). ÁBTL 2.7.1. III/III-31/1985.

²⁰ Az alábbi két bekezdésben röviden vázolt események részletes ismertetését lásd: OKVÁTH Imre: Angol kémhálózat a Katpolon (1946–1947). In: *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk. BARÁTH Magdolna, BÁNKUTI Gábor és RAINER M. János. Budapest, L'Harmattan, 2011. 57–66.

Alpáry Imre mint „a Szentgyörgyi-féle ellenállási mozgalom szellemi irányítója”²¹ került a nyomozás homlokterébe, mely Kruchina ismeretségi körét vizsgálta, és angol politikai kapcsolatokat keresett. Egy 1948. október 19-i jelentés megemlíti róla, hogy a Gábor Áron utca 3/a szám alatt lakik, hetente 2–3 alkalommal jár le Mosonmagyaróvárra előadást tartani.²² Alpáry ellen végül nem indítottak eljárást. Az 1920-as évekbeli szélsőjobboldali szimpátiája²³ láthatóan nem volt ismert a hatóságok előtt, bár Dudás Béla egy datálatlan (valószínűleg 1947 első felében készült) vallomása utalt Alpáry jobboldali érzelmeire.²⁴ Dezsényi Miklós Kistarcsán készült 1952-es visszaemlékezése Alpáryt fantaszta, befolyásolható személyként írja le, akit nagyravágyó felesége, Noémi irányított.²⁵ Ezt támasztja alá Balogh Endre asztrológus beszámolója is: Alpárynál tett látogatása alkalmával valahányszor az asztrológust kérdezte, mindig a felesége válaszolt helyette.²⁶ A Kruchina kapcsolatait feltáró nyomozások még 1951–1952-ben is folytak.²⁷ Alpáryt még 1954-ben is gyanúsnak tartották és figyelték. Egy azévi hálózati jelentésből derül ki, hogy Gábor Áron utcai lakását elvették tőle, ezért barátoknál lakott.²⁸

Kitelepített asztrológusok

Nem Alpáry volt az egyetlen asztrológus, aki elveszítette a lakását: számos asztrológus esett a kitelepítési hullám áldozatul 1951 nyarán.

Dubravszky László 1944-ben miniszteri osztálytanácsos volt a Központi Statisztikai Hivatalnál.²⁹ Kitelepítéséről 1951. június 22-én döntöttek.³⁰ Négy nappal később telepítették ki³¹ az V. kerület Szép utca 3. szám alól, ahol 1942 óta lakott,³² Hajdúhadházára.³³ Dubravszky 1949 óta rokkantnyugdíjasként élt,³⁴ jobb kezére

²¹ Hálózati jelentés, Belügyminisztérium VII. Főosztály 2. alosztály (1954. július 07.). ÁBTL 3.1.5. O-9295 4.

²² Kiszakadt töredék egy 1948. október 19-i I-b/7 gépelt jelentésből. ÁBTL 3.2.4. K-1709/1.

²³ Ld. VESZPRÉMY Márton (2019): 73–74.

²⁴ Dudás Béla datálatlan vallomása (valószínűleg 1947. augusztus 18. előtt). ÁBTL 4.1. A-2126/91 3. vagy 67. (párhuzamos oldalszámozás).

²⁵ Dezsényi Miklós feljegyzése (1952. május 7., Kistarcsa). ÁBTL 3.2.4. K-1414 166., 179.

²⁶ A KALO Jenő által készített interjú itt hallgatható meg: [youtube.com/watch?v=38Oj_xE58os](https://www.youtube.com/watch?v=38Oj_xE58os). A vonatkozó rész 2:25–2:57 között hallható.

²⁷ Ld: Vizsgálati dosszié: Bihar Árpád Tádé. ÁBTL 3.1.9. V-103451, illetve Kruchina Viktor személyével kapcsolatos iratok. ÁBTL 3.2.4. K-1414.

²⁸ Hálózati jelentés, Belügyminisztérium VII. főosztály 2. alosztály (1954. július 7.) ÁBTL 3.1.5. O-9295 4.

²⁹ Ld. VESZPRÉMY Márton (2019): 83.

³⁰ Belügyminisztérium 01049. sz. véghatározat (1951. június 22.). ÁBTL 3.1.5. O-9975/22 68. A korábbi tanulmányomban – VESZPRÉMY Márton (2019): 84. – közölt, a Dubravszky László Alapítvány honlapjáról származó információ, miszerint a kitelepítés 1949-től 1951-ig tartott, téves.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-9975/22 69.

³² Uo. 73.

³³ Belügyminisztérium 01049. sz. véghatározat (1951. június 22.). ÁBTL 3.1.5. O-9975/22 68.

³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-9975/22. 74.

béna volt.³⁵ Saját bevallása szerint a bénulást csonttuberkulózis okozta.³⁶ Állapota miatt fellebbezett a kitelepítés ellen, amit természetesen nem fogadtak el.³⁷ (A fellebbezés nem volt halasztó érvényű, a kitelepítést mindenképpen végrehajtották.) 1952. április 23-án betegségéről orvosi igazolást is szerzett.³⁸ 1954-ben Budakeszin lakott.³⁹

Szveteney György kitelepítéséről 1951. június 25-én döntöttek,⁴⁰ és három nappal később végre is hajtották.⁴¹ Szveteney a XI. kerület Bertalan Lajos utca 20. szám alatt lakott második feleségével, Jancsó Juliannával. Innen a Hajdú-Bihar megyei Konyárra telepítették ki. A 80 éves szívbeteg festőművész és műkedvelő asztrológus a Horthy-rendszerben semmilyen funkciót nem töltött be, ugyanis 1919-ben nyugdíjazták.⁴² Hiába fellebbezett a kitelepítés ellen,⁴³ ott volt a neve mögött, hogy „ezredes”, és ez éppen elég ok volt a politikai bosszúra.⁴⁴ (Szveteney egyébként a fellebbezést is „nyugalmozott ezredes”-ként írta alá, láthatólag büszke volt erre a címre. Nem mintha a hatóságoknak gondot okozott volna, hogy kiderítsék róla.) Dubravszkyhoz hasonlóan ő is orvosi igazolást szerzett a betegségéről.⁴⁵ Az ebben szereplő születési dátum azonban eltér a szakirodalomban olvashatótól,⁴⁶ ugyanis 1871. január 21. helyett 1870. július 21-ként adja meg azt. Szveteney fellebbező levelében is 81 évesnek mondta magát.⁴⁷ Érdekes módon a teljesen ártatlan és ártalmatlan Szveteneyvel szemben Györffy László ezredesnek sikerült elkerülnie a kitelepítést. Pedig Györffy 1933-ig hadbíró volt a Horthy-rendszerben, Gömbös Gyula támogatását is élvezte,⁴⁸ és 1935-ös asztrológia-tankönyvében kevésbé leplezett szimpátiával írt Adolf Hitlerről.⁴⁹

Dubravszky László. Fotó: Dubravszky László hagyatéka.

³⁵ Uo. 71.

³⁶ Dubravszky László levele a Budapesti Rendőrkapitányságnak (lakos panasza Budapestről való kitiltása ellen) (1951. június 25.). ÁBTL 3.1.5. O-9975/22 75.

³⁷ Uo.

³⁸ Tisztiorvosi bizonyítvány. ÁBTL 3.1.5. O-9975/22 76.

³⁹ Személyi törzslap. ÁBTL 3.1.5. O-9975/22 185/2.

⁴⁰ Belügyminisztérium 01501. sz. véghatározat (1951. június 25.). ÁBTL 2.5.6.-01501/1951 4.

⁴¹ ÁBTL 2.5.6.-01501/1951 8.

⁴² Ld. VESZPRÉMY Márton (2019): 66.

⁴³ ÁBTL 2.5.6.-01501/1951 10.

⁴⁴ Nem személyes bosszúról van szó, hanem az előző rendszert képviselő társadalmi csoport elleni megtorlásról.

⁴⁵ ÁBTL 2.5.6.-01501/1951 12.

⁴⁶ Erre ld. VESZPRÉMY Márton (2019): 65.

⁴⁷ ÁBTL 2.5.6.-01501/1951 10.

⁴⁸ Ld. VESZPRÉMY Márton (2019): 68.

⁴⁹ GYÖRFFY László: *Asztrológia*. Budapest, Kókai, 1935. 285–287.

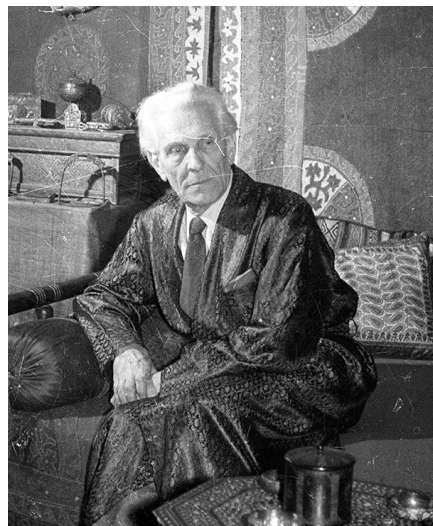
Szveteney György arcképe *A magyar társadalom lexikonjában*. Budapest, Magyar Társadalom Lexikonja Kiadóvállalat, 1930. 73.⁵⁰

1951. július 4-én Borbély Ervin kitelepítéséről is döntöttek.⁵¹ Öt három nappal később a VIII. kerület Elnök utca 14. szám alól a Heves megyei Besenyőtelekre telepítették ki.⁵² Vele együtt mentek szülei, Borbély Tibor (1878–?) és Dull Erzsébet (1887–?), illetve Ervin lánya, Tekla (1912–?) is.⁵³ Borbély Ervin is panasszal élt,⁵⁴ és orvosi igazolást is szerzett,⁵⁵ szintén eredménytelenül. Panaszában leírja, hogy 3 évig volt orosz hadifogságban, majd baloldali érzelmeit igyekszik bizonygatni. Mivel 1950-ben megvonták a nyugdíját, őt és 64 éves feleségét két dolgozó gyermekük tartotta el. 1959-ben Vecsésen lakott.⁵⁶

Bár Alpáry Imre neve alatt nem található kitelepítéssel kapcsolatos dokumentáció, egy 1953-as feljegyzés megemlíti róla, hogy lakását 1951-ben vették el, ekkor költöztek Százhalombattára.⁵⁷

A feddhetetlen orientalista: Baktay Ervin

Itt érdemes megjegyezni: nincs információnk róla, hogy a nemzetközi kapcsolatokkal is rendelkező és külföldre utazó Baktay Ervint figyelték volna. Okkult érdeklődése ellenére is nagy tisztelettel írtak róla. A „Csopaki Nándor” fedőnevű ügynök egy 1953-as jelentésében Baktayt mint nagy tudású személyt említi, aki politikai kérdésekkel nem foglalkozik.⁵⁸ A „Harmath András” fedőnevű ügynök 1958-ban a következőket írta: „dr. Baktay Ervin orientalista tudós” „ismerősi és baráti” körében

Baktay Ervin 1958-ban.

Fotó: Fortepan / FSZEK Budapest Gyűjtemény / Sándor György

⁵⁰ A lexikonszócikkból az az eddig ismeretlen életrajzi adat is kiderül, hogy már a középiskolát is Bécsben végezte. *A magyar társadalom lexikonja*. Budapest, Magyar Társadalom Lexikonja Kiadóvállalat, 1930. 558.

⁵¹ Belügyminisztérium 02932. sz. véghatározat (1951. július 04.). ÁBTL 2.5.6.–02932/1951 4.

⁵² Uo.

⁵³ Budapestről Pest és Heves megyébe kitelepítettek. ÁBTL 4.1. A-292 90.

⁵⁴ ÁBTL 2.5.6.–02932/1951 18.

⁵⁵ Uo. 24.

⁵⁶ „Harmath András” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztályának (Budapest, 1959. november 18.). ÁBTL 3.1.2. M-22880/7 258.

⁵⁷ Feljegyzés (1953. január 20.). ÁBTL 3.2.4. K-1414 192.

⁵⁸ „Csopaki Nándor” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/2-b alosztályának (Budapest, 1953. június 29.). ÁBTL 3.1.2. M-13172 11.

„mindennapos dolog a koroszkóp [sic] készítés, csillagokból való jóslás és a misztika propagálása”.⁵⁹ Ugyanakkor az indián csoportokat, mint amilyenek Baktay is tagja volt,⁶⁰ az állami szervek figyelték és összeesküvőként kezelték.⁶¹

Baktay neve néha fel-felbukkan az iratokban, például egy 1957-es jelentés szerint Baktay révén került a köztudatba, hogy egy hindu jósnő azt jóslta neki 1956 szeptemberében, hogy októberben forradalom lesz Magyarországon, és áprilisa az amerikaiak felszabadítják az országot.⁶²

III. 1953–1990

*Egy börtönviselt asztrológus a rendszer végét jóslja: Raisz Sándor*⁶³

1954-ben kezdődött az egyetlen nagyobb szabású ügy, amiben az asztrológiának komolyabb szerep jutott: a Diósi Tamás és társai ügyében folytatott nyomozás. A hely-

⁵⁹ „Harmath András” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztályának (Budapest, 1958. április 29.) ÁBTL 3.1.5. O-14822/2 259. Az állambiztonsági forrásokban a „koroszkóp” gyakori elgépelés a horoszkóp helyett.

⁶⁰ Baktay Western-vonzalmára részletesen lásd: JÖGI Mirja: *A magyar indiánok*. Mestermunka. Tartu, Tartui Egyetem Ész- és Általános Lingvisztikai Intézet Finnugor Tanszék, 2010; HEGYMEGI KISS Áron: Baktay és a Wild West Zree Meetingek. In: KELÉNYI Béla (szerk.): *Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete*. [Budapest], Hopp F. Kelet-ázsiai Műv. Múz., 2014, 263–272.; illetve LORENCZ József: Baktay és az indián játékok. In: KELÉNYI (szerk.): *Az indológus indián* 273–282.

⁶¹ Baktayt még indiánként sem figyelték, csak a velük szomszédos „nyugati szüikat”. (Kelényi Béla szíves közlése, 2019. december 20.) A kérdésre bővebben lásd: GERGELY Ferenc: Ávósok az „indián” ösvényen. *Új Pedagógiai Szemle* 61. (2011) 11–12. sz., 288–307.

⁶² „A harmadik jóslat BAKTAY ERVIN vonaláról származik /Baktay ismert ujságíró és keleti utazó/ aki jelenleg Nehru meghívására /ezért kapott útlevelet/ Indiában tartózkodik és azt jóslta neki szeptemberben egy hindu jósnő, hogy októberben Magyarországon nagy forradalom fog bekövetkezni s most pedig ugyanaz a nő azt mondta, hogy áprilisban megváltozik Magyarországon a politikai helyzet és az amerikaiak ‘felszabadítják’ az országot.” – „Polgár” fedőnevű ügynök jelentése a II/3-a alosztálynak (Budapest, 1957. április 10.). ÁBTL 3.1.5. O-14820/3 311. Baktay az említett időszakban valóban Indiában volt, de csak 1956. november 13-án hagyta el Magyarországot, így kérdéses, hogy az első jóslatot hol és mikor hallhatta. Az utazásra lásd: KELÉNYI Béla: Baktay Ervin szabadsága. In: UŐ (szerk.): *Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete*. [Budapest], Hopp F. Kelet-ázsiai Műv. Múz., 2014, 355–363.

Ez csak egy volt az 1956 előtt, körül és után keringő jóslatok és híresztelések közül:

- Eduard Lederer 1947-es jóslatára lásd a 81. jegyzetet.
- Raisz Sándor 1954-es jóslatára lásd a róla szóló szakaszt.
- Dutka Ákos 1956-os jóslatára lásd: VESZPRÉMY Márton (2019): 90.
- Eduard Lederer 1956-os jóslatára lásd a 234. jegyzetet.
- Lemhényi Zoltán 1959-es értesüléseire lásd a róla szóló szakaszt.
- Eduard Lederer 1962-re vonatkozó jóslatára lásd a László Andrásról szóló szakaszt.

⁶³ Életrajzi adalékok: Raisznak lehetett valamilyen írott asztrológiai műve, ugyanis László András 1961 nyarán úgy tudta, hogy „Raisz asztrológiai munkája 250 példányban piacra fog kerülni”. „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. július 17.). ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 9., ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 454.

Több tanúvallomásból is kiderül, hogy Raisz szenvedélyes horgász volt.

szín a Baranya megyei Komló, a helyenként kissé komikus ügy öt főszereplője pedig Diósi Tamás és felesége, Diósi barátja, Halász Árpád és felesége, illetve Tóth Magda.

A 470 oldalas nyomozati anyaggal⁶⁴ rendelkező, 62 szereplős ügy a kispesti Elektromos Készülékek és Műszerek Gyárában vette kezdetét 1952 áprilisában, ahol a börtönbüntetés után szabaduló asztrológus, Raisz Sándor raktárosként dolgozott.⁶⁵ Itt ismerkedett meg vele Halász Árpádné Langmár Erzsébet, aki az asztrológust később férjének is bemutatta, ő pedig Diósi Tamást ismertette meg vele. Diósi Raisztól tanult asztrológiát, ám az nem derül ki a forrásokból, hogy mennyi ideig vagy milyen mélységben. Mindenesetre Diósi és felesége komolyan elkezdett hinni az asztrológiában. A Raisz Sándor és a pár közti barátság és bizalom mértékét mutatja, hogy 1954. augusztus 20-án Raisz volt Diósiék esküvői tanúja.⁶⁶ Az események azonban nem Budapesten bontakoztak ki, hanem Komlón. A geológus Diósi ugyanis ott kapott bányászati álláslehetőséget, és megkérdezte Raiszt, hogy elfogadja-e. Raisz, aki a börtönbüntetését a balinkai bányában töltötte,⁶⁷ és beletanult a szakmába, azt tanácsolta, hogy mindenképpen fogadja el.⁶⁸

Valamikor 1954 őszén, a házasságkötés és a nyomozás novemberi kezdete között Raisz felállította az akkori politikai rendszer horoszkópját, és abból azt jósolta, hogy a rendszer 1955. február és május között, de legkésőbb júliusra meg fog bukni. Raisz azt jósolta, nem politikai fordulat fogja a rendszer végét jelenteni, hanem gazdasági összeomlás.⁶⁹ Arra vonatkozóan, hogy milyen politikai rendszer fog a helyébe lépni, Raisz nem tudott biztosat mondani, de úgy gondolta, inkább „nyugati típusú”. (Raisz nem rejtette véka alá, hogy az 1945 előtti rendszerben jobban érezte magát, mert akkor jobban ment a sora.) Diósiék ekkor már egy ideje Komlón dolgoztak, ahol Diósi három-négy ismerősének nagy lelkesedéssel beszélt az asztrológiáról, és Raisz jóslatát is megemlítette. Innen egyenes út vezetett a nyomozásig. December 15-én házkutatást tartottak Diósinál, lefoglaltak különböző asztrológiai anyagokat, többek között Hitler horoszkópját is megtalálták. (Meglepő, de ez később semmilyen szerepet nem játszott a nyomozásban.) A házkutatás után Diósi felesége, Gersi Éva egy papírcetlire ceruzával firkantott levélkében kérte valamelyik családtagját, hogy értesítsék Raiszt az esetről, és nézessék meg vele a nyugtalanító esemény horoszkópját.⁷⁰ Azt is kérte, hogy rögtön égessék el a levelet. (Jellemző módon ez a levél is a titkosszolgálat birtokába került.)

Raisz Sándor, akinek a neve a peranyag minden harmadik oldalán előfordul, innentől kezdve nem játszott szerepet sem az eseményekben, sem a nyomozásban.

⁶⁴ Nyomozás Diósi Tamás és társai ellen. ÁBTL 3.1 9. V-139885.

⁶⁵ Raisz előéletére lásd: VESZPRÉMY Márton (2019): 75–77.

⁶⁶ Belügyminisztérium Baranyamegyei Főosztály Komló Városi Osztály rendőrség kapitánysága, tanúkihallgatási jegyzőkönyv (1955. január 10.). ÁBTL 3.1 9. V-139885. 342.

⁶⁷ Ld. VESZPRÉMY Márton (2019): 76.

⁶⁸ Jelentés (1955. január 20.) 212–6787. ÁBTL 3.1 9. V-139885. 217.

⁶⁹ A tényt számos jelentés és tanúvallomás megemlíti. (A teljesség igénye nélkül: ÁBTL 3.1 9. V-139885. 38., 61., 66.)

⁷⁰ Diósi Tamásné Gersi Éva levele (1954. december 15.). ÁBTL 3.1 9. V-139885 73.

1954 decemberében a nyomozáshoz kikérték a róla elérhető információkat,⁷¹ de mégsem idézték be. Bár az ügyben több résztvevő is arra gyanakodott, hogy Raisznak ÁVH-s kapcsolatai vannak,⁷² és nem igazán bíztak benne, ezt a feltételezést a fennmaradt források nem igazolják. Igaz, hogy hihetetlen dolgokat mesélt magáról: néha azt, hogy az előző rendszerben vezérkari százados volt,⁷³ néha pedig, hogy elhárítási tiszt volt.⁷⁴ Állítása szerint 30 éve foglalkozott asztrológiával.⁷⁵ Egyeseknek törökországi,⁷⁶ másoknak indiai és kairói utazásairól beszélt.⁷⁷ Szavahihetősége azonban erősen megkérdőjelezhető. A nyomozás számára bekért papírokból kiderül, hogy Raisz 1945 végén hivatalos iratok, illetve minden különösebb ok vagy cél nélkül több ízben miniszteri tanácsosnak adta ki magát, amíg le nem bukott.⁷⁸ A fennmaradt dokumentumokból egy naiv és óvatlan szélhámos képe rajzolódik ki, aki még saját magát sem vette komolyan. Az is sokatmondó, hogy az elektrotechnikus végzettségű Raisz, aki ráadásul rádiós volt a folyamőrségnél, a saját rádióját sem volt képes megjavítani, Diósit kérte meg erre.⁷⁹

Raisz asztrológusnak sem volt különösen éles elméjű, ugyanis az ominózus horoszkópot a debreceni ideiglenes kormány eskütételének pillanatára állította fel.⁸⁰ Azt még neki is észre kellett volna vennie, hogy az ország államformája azóta kétszer is megváltozott: először 1946. január 31-én, amikor a köztársasági államformáról szóló törvényt elfogadták és egyszersmind kihirdetettnek is nyilvánították,⁸¹ illetve 1949. augusztus 20-án, amikor a népköztársaság alkotmánya érvénybe lépett.

⁷¹ Raisz Sándor személyére vonatkozó kérdőjegy (Komló, 1954. december 28.). ÁBTL 3.1.9. V-139885 368/1.

⁷² „Büki Károly” fedőnevű ügynök jelentése (Komló, 1954. december 15.). ÁBTL 3.1.9. V-139885 178.

⁷³ Belügyminisztérium Baranyamegyei Főosztály Komló Városi Osztály, Diósi Tamás kihallgatási jegyzőkönyve (Pécs, 1955. február 1.). ÁBTL 3.1.9. V-139885 130.

⁷⁴ Belügyminisztérium Budapesti Főosztály érdi tiszti rendőrőrs, Tóth Magdolna [Magda] kihallgatási jegyzőkönyve (1954. december 29.). ÁBTL 3.1.9. V-139885 307., „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. február 8.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 266.

⁷⁵ Belügyminisztérium Baranyamegyei Főosztály Komló Városi Osztály, Diósi Tamás kihallgatási jegyzőkönyve (Pécs, 1955. február 1.). ÁBTL 3.1.9. V-139885 130., „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. február 8.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 266.

⁷⁶ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. február 8.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 266.

⁷⁷ Jelentés (1955. január 20.) 212–6787. ÁBTL 3.1.9. V-139885. 218.

⁷⁸ Raisz Sándor kihallgatási jegyzőkönyve (1948. február 23.), V 77369 (másolat). ÁBTL 3.1.9. V-139885 357.

⁷⁹ Belügyminisztérium Baranyamegyei Főosztály Vizsgálati Osztály, Diósi Tamás kihallgatási jegyzőkönyve (Pécs, 1955. január 18.). ÁBTL 3.1.9. V-139885 352.

⁸⁰ Belügyminisztérium Baranyamegyei Főosztály Komló Városi Osztály, operatív összefoglaló jelentés (Komló, 1954. december 15.). ÁBTL 3.1.9. V-139885 67.

⁸¹ Másnap, február 1-én nem kikiáltották, csak megünnepelték a köztársaságot, illetve ismertették az elnökválasztás eredményét. A második köztársaság horoszkópját Eduard Lederer is felállította. A horoszkópról beszámol az alábbi cikk: Világkrízis 1962. február 4-én. Kép a jövőből Eduard Lederer professzor szerint. Nem lesz háború. A magyarság jele az égen. *Demokrácia* 6. évf. 46. sz. (1947. november 16.) 5. (Lederer nagyot tévedett, mert a cikk szerint az 1948 utáni időszakra depolitizált klímát jósolt.)

Az ASTRÁ kutatóközpont konferenciája Nyitrán, 1968. november 18-án. Balról jobbra: Štefan I. Guľiš, Eugen Jonáš (Jónás Jenő), Kurt Rechnitz, Raisz Sándor, Lemhényi Zoltán, Balogh Barna, Zdeněk Rejdák, Stanislav Bilík. Fotó: TASR/J. Bakala

Bár a vád eredetileg „demokrácia elleni izgatás” volt, az ügy későbbi lefolyásában az asztrológia nem kapott szerepet. (Diósi azzal védekezett, hogy mindent Raisz Sándor befolyása alatt követett el.) A nyomozás során azonban lopás és okirathamisítás is nyilvánosságra került. Az összességében kissé komikus és pitiáner ügy végén egyedül Halász Árpádot ítélték 4 év börtönre.

A vizsgálat során mind a vallató tisztek kérdései, mind a tanúk válaszai racionálisak és tárgyilagosak voltak. A vizsgálat egyetlen irracionális momentuma az, hogy a fennálló rendszert „népi”-nek és „demokratikus”-nak állította be, a kritizálókat pedig a demokrácia megdöntőinek. A tanúk vallomása többször tartalmazza azt a kitétel, hogy vallomásukat önszántukból tették, és az hitelesen került rögzítésre. Ám a valóságban mégsem zajlott minden ilyen vidáman. Ez onnan látszik, hogy a kihallgatások nemegyszer 6–8 óra hosszát tartottak, ám a végeredmény mindössze egy 10 kérdésből álló, két és fél oldalas vallomás, aminek a rögzítéséhez 20 perc is elég lett volna.

Asztrológus a forradalmi bizottságban: Balogh Endre⁸²

Az általam ismert 20. századi asztrológusok közül az 1956-os forradalomban való részvétele miatt egyedül Balogh Endre ellen indult vizsgálat, akit az IBUSZ-nál a for-

⁸² Életrajzi adalékok: Anyja Kabók Margit. 1937. július 1-től dolgozott az IBUSZ-nál, munka mellett doktorált. A bankosztályon tisztviselő, csoportvezető, majd osztályvezető volt. 1943. január 30-án kötött házasságot, két gyermek apja. Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálóti Osztály, Balogh Endre kihallgatási jegyzőkönyve (1957. március 19.). ÁBTL 3.1.9. V-142563 17.

radalmi bizottság tagjává választottak. 1957. január 19-én vették őrizetbe.⁸³ Március 19-től június 25-ig internálva volt.⁸⁴ 1958. július 29-én tíz hónap börtönre ítélték.⁸⁵ A következő hét évben segéd munkásként dolgozott, családjával nélkülözésben éltek.⁸⁶ 1965-ben a Magyar Gyapjúfonó és Szövőgyárban dolgozott.⁸⁷ Az asztrológiát Eduard Lederertől tanulta az 1950-es években. A hatvanas évek második felétől kezdett otthon tanítványokat, illetve segítség- és tanácskérőket fogadni.⁸⁸ Gyermekeit megkérte, hogy az asztrológiáról ne beszéljenek a külvilág előtt.⁸⁹ Fia, Balogh Gábor így emlékszik vissza erre az időszakra: „Nagy-kamasz gimnazista koromban tudatosult bennem, hogy apám mivel foglalkozik otthon, munka után, amikor minden egyes nap leült az íróasztalához, és idegen nyelvű könyvekkel és táblázatokkal körülvéve, számítások erdejében órákat dolgozott. Ez volt az asztrológia. Tiltott tan éppúgy, mint a katolikus hitünk, vagy a tudásunk, nem a 'felszabadulásról', hanem az ostromról, és persze '56-ról.'⁹⁰

Hungarista a Buddhista Misszióban: László András⁹¹

Az asztrológiával foglalkozó személyek közül a legkomolyabb politikai nyomozás László András ellen folyt.

László András elsősorban nem asztrológusként ismert, az 1960-as évek elején mégis fontos szerepet játszott a Buddhista Misszió asztrológiai életében. 1961 tavaszán helyiség hiányában a Misszió óráit az ő (pontosabban az apja) lakásán tartották meg.⁹² László kapcsolatban állt Raisz Sándorral, és többeket is tanított asztrológiára.⁹³ Az asztrológia a nyomozás dokumentumaiban is előkerül, így az ügy jelen tanulmány szempontjából sem érdektelen.

⁸³ Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Főosztály Vizsgálati Osztály, javaslat (1957. március 25.). ÁBTL 3.1.9. V-142563 26.

⁸⁴ Balogh Endre operatív kartonja (1965. február 17.). ÁBTL 2.2.1. I/2. 3.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Dr. Balogh Gábor személyes közlése (2020. május 23.).

⁸⁷ Balogh Endre operatív kartonja (1965. február 17.). ÁBTL 2.2.1. I/2. 3.

⁸⁸ Dr. Balogh Gábor személyes közlése (2020. május 23.).

⁸⁹ Uő.

⁹⁰ Uő.

⁹¹ Életrajzi adalékok: Született Budapest, 1941. december 3. László András személyi törzslapja. ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 339/6. Születési adata megjelent a Radix folyóirat 1. számában (1991) 24. Apja id. László András (sz. Budapest, 1916. szeptember 6., szülei László András és Sinkovics Erzsébet), anyja Baross Paulina (sz. Sajókaza, 1908. július 18.). 1939. december 21-én házasodtak. [Id.] László András személyi törzslapja. ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 339/5. Id. László András az „Áll. Gazd. Keresk. Iroda” osztályvezetője volt, és mindenhol jó kapcsolatokkal rendelkezett. Az állambiztonsági jelentések horthysta katonatisztnak nevezik, aki fiát rendszerellenes szellemben nevelte, ám az itt tárgyalt események idején megkereste a Buddhista Misszió vezetőit, akikkel közölte, hogy fia rossz társaságba keveredett, és kérte, mindenképp hassanak oda, hogy leérettségizzen. A Misszióhoz kötődő felnőttek közül az akkorra már kizárt Fazekas László (1924-?) tudott László viselt dolgairól, és megpróbálta „jó útra téríteni”.

⁹² Kacsik Béla rendőr főhadnagy jelentése (Budapest, 1961. február 9.) Belügyminisztérium II/2-e alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 277.

⁹³ Kacsik Béla rendőr főhadnagy jelentése (Budapest, 1961. február 9.) Belügyminisztérium II/2-e alosz-

László András 1960. május 16-án iratkozott be a Buddhista Misszió szemináriumába.⁹⁴ Ekkortájt ismerte meg Raisz Sándort, a Misszió asztrológiatanárát, de nem bízott meg benne (másokhoz hasonlóan ő is azt feltételezte, hogy Raisz a Belügyminisztériumnak dolgozik).⁹⁵ László ismerte Lemhényi Zoltánt, a Magyar Asztrológusok Szövetségének későbbi alapítóját is.⁹⁶ László 1960 novemberében kijelentette, hogy ha akarná, most rögtön kineveznék a Buddhista Misszió asztrológiatanárának,⁹⁷ és 1961 elején valóban őt bízták meg, hogy korrepetálja a tárgyból a Misszió lemaradt hallgatóit.⁹⁸ 1963-ban 126 oldalas gépelt munkája jelent meg a Kőrösi Csoma Sándor Intézet közleményeként *Az asztrológiai metódika [sic] elmélete és gyakorlata* címmel.⁹⁹ A titkosszolgálatok érdeklődését azonban nem ez keltette fel.

László András már 1954-ben meggyőződéses hungarista volt, részben anyai nagybátyja, Baross Kálmán (1909–?) hatására.¹⁰⁰ A *Mein Kampf*-ot már 15 évesen olvasta,¹⁰¹ bár ezt a későbbi vallatások során letagadta.¹⁰² 1959-ben a Buddhista Misszióban ismerte meg két barátját, Tárkányi Zoltánt és Kubányit (keresztneve a forrásokban hol Géza, hol Gábor, hol László).¹⁰³ Néhány más korukbeli fiúval (Simon Gyurka, Töreky Gábor) ők alkották a magját annak a változó létszámú, 6–12 fős csoportnak, akiket a hivatalos feljegyzések „Ifjú Hungaristák”, illetve „XI. kerületi galeri” néven emlegetnek, és akiket 1960. szeptembere óta figyelt a titkosszolgálat. A nyomozást az váltotta ki, hogy László András, aki a csoport politikai „hangadója” volt, nyilas párt alapítását indítványozta, amely alkalomadtán „átvehetné a hatalmat”. Október 21-én a hatóságok őrizetbe vették Tárkányi Zoltánt, aki ettől kezdve „Hajdú”

tály. ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 279., „Hamvas Hédi” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. szeptember 20.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 515.

⁹⁴ Kacsik Béla rendőr főhadnagy jelentése (Budapest, 1961. február 9.) Belügyminisztérium II/2-e alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 278.

⁹⁵ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. február 8.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 266.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1960. november 22.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 101.

⁹⁸ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. február 14.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 310., ÁBTL 3.1.2. M-17524 220.

⁹⁹ LÁSZLÓ András: Az asztrológiai metódika elmélete és gyakorlata. Bevezető tanulmányok. *A Kőrösi Csoma Sándor Intézet Közleményei VIII/23.* (1963). Online elérhető: lastexit.hu/fileok/dokumentum/laszlo_a_az_asztrologiai_metodika_elmelete_es_gyakorlata.pdf

¹⁰⁰ „Hajdú” fedőnevű ügynök datálatlan jelentése [Budapest, 1961. szeptember]. ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 131/1.

Baross Kálmánt a jelentések pilótaszázadosnak és Szálas barátjának nevezik. „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. február 18.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 285.

¹⁰¹ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. január 2.). ÁBTL 3.1.2. M-17524 140–141., „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. január 4.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 205., ÁBTL 3.1.2. M-17524 151.

¹⁰² László András kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 20.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 558.

¹⁰³ Valószínűleg a Géza a helyes, vö. Kacsik Béla rendőr főhadnagy jelentése (Budapest, 1961. február 9.) Belügyminisztérium II/2-e alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 278.

fedőnéven írt jelentéseket.¹⁰⁴ Első jelentését október 24-én vette át a tartótisztje.¹⁰⁵ „Hajdú” volt a hatóságok legfontosabb információforrása. Tárkányi meglehetősen provokatív kérdéseket tett fel, elsősorban László Andrásnak. Ám amikor egy-két alkalommal meggyanúsították azzal, hogy ügynök, az mégsem ezért történt, hanem azért, mert az állambiztonsági szervek olyan információk birtokában cselekedtek, amelyeket a nyomozók csak tőle tudhattak meg. Már 1960 decemberében felmerült László egyik volt elemi iskolai osztálytársának a beszerzése. Hajdú Klári ekkor aktmodellként dolgozott a Képzőművészeti Főiskolán. A társasághoz azonban csak 1961 augusztusában csatlakozott. „Hamvas Hédi” fedőnéven írt jelentéseit a titkosszolgálat a „Hajdútól” kapott információk hitelességének ellenőrzésére használta. A nyomozás komolyságát jelzi, hogy Lászlókat az utcán is követték, figyelték és fényképezték, telefonjukat lehallgatták. A jelentések a legapróbb részletekig dokumentálták a csoport tevékenységét, még azt is, hogy mikor melyik presszóból távoztak fizetés nélkül. Az ügy levéltári iratanyaga több mint ezer oldalra rúg.¹⁰⁶

A csoport „tevékenysége” leginkább éjszakai randalírozásból és hungarista nóták énekléséből állt. Éjszaka rendszeresen a Csörsz utcai lezárt izraelita temetőn keresztül jártak haza, ahol kriptarablást is terveztek, ám ezt külső körülmények miatt végül nem tudták végrehajtani. Ezzel párhuzamosan megpróbálták három revolvért szerezni,¹⁰⁷ de ez a kísérletük is megghiúsult.¹⁰⁸ Mindenesetre László állította, hogy a házuk pincéjében be van falazva egy lőfegyver.¹⁰⁹

„Hajdú”, az ügynök Lászlót szélsőséges fanatikusként jellemezte, akinek nincsenek erkölcsi gátlásai.¹¹⁰ László András meggyőződése volt, hogy a zsidók egy szabadkőműves „világösszeesküvés” részeként háttérhatalomként irányítják a világot.¹¹¹ László szerint a világpolitikában „még Hruscsov és Eisenhower is kisfiúk, akikhez képest a szabadkőműves nagypáholy legkisebb tagja olyan, mint a Himalája”.¹¹² Véleménye szerint Hitler tibeti lámák utasítására vette fel a harcot a szabadkőművesek ellen.¹¹³ László igazi példaképe azonban Szálasi volt, akit Hitlernél is na-

¹⁰⁴ A „Hajdú” fedőnevű ügynök 1959–1961 között a Buddhista Misszió tagja volt, 1960 novemberétől 1972-es olaszországi emigrálásáig küldött jelentéseket. Neve gyakran rövid ú-val szerepel a gépelt iratokon „Hajdu” formában. Írásomban végig a hosszú ú-s alakot használom.

¹⁰⁵ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1960. november 3.). ÁBTL 3.1.2. M-17524 14–16.

¹⁰⁶ „Ifjú Hungaristák”. ÁBTL 3.1.5. O-11525., ÁBTL 3.1.5. O-11525/a, ÁBTL 3.1.5. O-11525/b.

¹⁰⁷ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1960. november 24.). ÁBTL 3.1.2. M-17524 76.

¹⁰⁸ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1960. november 24.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 105.

¹⁰⁹ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. február 18.). ÁBTL 3.1.2. M-17524 225., ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 285., „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. március 15.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 373.

¹¹⁰ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1960. november 3.). ÁBTL 3.1.2. M-17524 14.

¹¹¹ „Hajdú” fedőnevű ügynök datálatlan jelentése [Budapest, 1961. szeptember]. ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 132–132/1., László András kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 20.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 566., László András kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 25.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 573.

¹¹² „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. január 4.). ÁBTL 3.1.2. M-17524 149.

¹¹³ „Hajdú” fedőnevű ügynök datálatlan jelentése [Budapest, 1961. szeptember]. ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 132/1.

gyobb zseninek nevezett.¹¹⁴ Kijelentette, hogy Szálasi megvilágosodott volt, vagyis legalább olyan szellemi szinten állt, mint Jézus.¹¹⁵ Közölte barátaival, hogy társaságuk fő ünnepe október 15-e (Szálasi hatalomátvételének az évfordulója).¹¹⁶ A fentiek fényében László úgy vélte, csak a „fajtiszta” magyaroknak lenne szabad „életteret” engedni.¹¹⁷ Elismeréssel beszélt arról, hogy a nácik szappant főztek a zsidókból; társai tanúvallomása szerint étteremben ülve is azt figyelte, kik a zsidók, és kifejezte sajnálatát, hogy a nyilasok nem vittek le közülük többet „sétálni” a Duna-partra.¹¹⁸ Amikor később őt magát is kikérdezték, azt mondta, a zsidók megölésével nem ért egyet.¹¹⁹ A fiatalok eljátszottak a gondolattal, hogy túszul ejtik Sós Endrét, a Magyar-Izraelita Iroda elnökét, hogy így kényszerítsék ki Eichmann szabadon engedését.¹²⁰ (Eichmann tárgyalása 1961 áprilisában kezdődött Jeruzsálemben). László elképzeléseinek kifejezetten revizionista jellege volt; elismerően nyilatkozott a Tisza család vagyonáról.¹²¹ (László keresztapja saját bevallása szerint gróf Tisza Lajos volt.)¹²² Egy majdani rendszerváltás után magának a király-nemzetvezető szerepet szánta.¹²³ László 1961 augusztusában felállította Hitler horoszkópját, és kijelentette, hogy Hitler a horoszkópja alapján még mindig él, valamint hogy az is látszik a horoszkópból, hogy soha nem fogják megtudni, hol bujkál és miben fog meghalni.¹²⁴

¹¹⁴ Krompaszky Attila kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 27.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 621., Tárkányi Zoltán kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 28.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 593., „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. augusztus 29.). ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 87.

¹¹⁵ „Hajdú” fedőnevű ügynök datálatlan jelentése [Budapest, 1961. szeptember]. ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 132–132/1.

¹¹⁶ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. május 25.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 378.

¹¹⁷ László András kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 20.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 557., Simon György kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 21.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 609.

¹¹⁸ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. augusztus 10.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 473., Krompaszky Attila kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 27.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 621.

¹¹⁹ László András kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 19.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 554., László András kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 20.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 557.

¹²⁰ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. augusztus 9.). ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 49., ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 469., László András kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 25.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 573.

¹²¹ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1960. december 8.). ÁBTL 3.1.2. M-17524 97., Belügyminisztérium II/5-a alosztály, összefoglaló jelentés (1960. december 21.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 533.

¹²² „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. február 20.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 316.

Kronológiai okokból valószínűleg az 1879-ben született és 1942-ben elhunyt Tisza Lajosról van szó.

¹²³ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. június 5.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 398., „Hamvas Hédi” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. szeptember 6.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 505., Kubányi László kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 29.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 588.

¹²⁴ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. augusztus 29.). ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 87., „Hamvas Hédi” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. szeptember 14.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 512.

Ugyanekkor hangzott el, hogy László Ruth (szül. Fabók Emma, 1938–),¹²⁵ aki 1961 márciusa óta László András felesége volt,¹²⁶ és szintén antiszemita nézeteket vallott,¹²⁷ Raisz Sándorhoz fog asztrológia órákra járni.¹²⁸ László Ruth horoszkópját megtaláljuk Juhász-Schlatter Viktor horoszkópgyűjteményében az 1978-as évnél, és a neve szerepel az efemeridákra előfizetők névsorában, így valószínű, hogy hozzá is járt asztrológia-órára, vagy legalább is néhányszor megfordult nála.¹²⁹

László körének asztrológus kapcsolataihoz tartozott Fiam József,¹³⁰ akiről úgy tudták, hogy „politikai kiállásáért” 12 évvel korábban (1949 k.) megfosztották egyetemi tanárságától, és akkor éppen (1961) a mátyásfülöpői Corvin Mátyás Gimnáziumban tanít biológiát és lélektant (más források szerint logikát).¹³¹ Ő minden bizonnyal azonos azzal a „Fiam”-mal, akit Eduard Lederer asztrológus említett egy Baktay Ervinnek írott 1947. január 13-i levelében, azt állítva róla, hogy gyakran megfordult Vági Mihálynál.¹³² Szintén minden bizonnyal ő a szerzője az azonos néven jegyzett *Asztrológia és sorselemzés* című írásnak, ami a *Lélektani tanulmányok* IX. kötetében jelent meg, szintén 1947-ben. Még ugyanabban az évben, 1947-ben mindhárman – Lederer, Baktay és Fiam – tagjai lettek a Magyar Csillagászati Egyesület asztrológia-kritikai szakosztályának, mely 1947. november 3-án

László egy nyugatnémet asztrológiai kiadványból ismerte meg Hitler horoszkópját, ezt a nyomozó hatóságok megszerezték, lemásoltatták és lefordították. ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 500.

¹²⁵ László Ruth Fabók Emma néven született, ám Fabók Dóra néven is ismerték. A Ruth keresztnévet házassága táján vette fel. Született Mezőberény, 1938. január 9. Apja Fabók Ferenc evangélikus lelkész, anyja Müller Irén. László András levele XI. Honvéd Kiegészítő Parancsnokságra (1961. április 7.) ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 338/9., Fabók Emma személyi törzslapja. ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 339/1. Nővére Fabók Erzsébet. Fivére az 1960-as évek elején az USA-ban élt. „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. július 14.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 449. László Ruth végzettsége szerint gyógytornász volt, 1961 elején modellként dolgozott. Fabók Emma személyi törzslapja. ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 339/1.

¹²⁶ Rövid ismeretség után 1961. március 20-án kötöttek házasságot. „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. április 28.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 383.

¹²⁷ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. július 17.). ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 7.

¹²⁸ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. augusztus 29.). ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 87., ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 489.

¹²⁹ Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka. A hagyatéka a család tulajdonában van, az egyes dokumentumok nincsenek leltárba véve, nincs jelzetük. A hagyatéka viszonylag nagy mennyisége és a kutatásra rendelkezésre álló rövid idő miatt ezt a munkát én sem végezhettem el, de a továbbiakban is jelzem, ha egy információ forrása a család birtokában lévő dokumentum.

¹³⁰ Valószínűleg azonos azzal a Fiam József nevű tanárral, aki 1975. október 28-án hunyt el. Halálhíre: *Magyar Nemzet* 31. évf. 267. sz. (1975. november 14.) 6.; *Népszabadság* 33. évf. 268. sz. (1975. november 15.) [11.] Temetése november 17-én volt a Rákoskeresztúri temetőben. Valószínűleg mindkét személy azonos azzal a Fiam Józseffel, aki 1907-ben született és 1975-ben hunyt el.

¹³¹ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. augusztus 17.). ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 78., ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 475.; „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. augusztus 14.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 493.

¹³² Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Adattár Ad/6100.21–2017. A levél kiadását lásd jelen tanulmány végén!

kezdte meg működését.¹³³ A szakosztályt a csillagászok azzal a céllal hívták életre, hogy az asztrológia állításait cáfolja, ám a magyar asztrológusok bizonyára azért léptek be, hogy igazukat bizonyítsák.¹³⁴ Csillagászok és asztrológusok egyaránt helyet kaptak a szakosztályban, melynek tagja volt Kurt Rechnitz (1898–1970 u.) és Dubravszky László (1905–1999) is.¹³⁵ Vezetőinek az egyesület központi figuráját, Kulin Györgyöt (1905–1989), valamint Kürthy Pált választották, utóbbi állítólag az asztrológusokat képviselte.¹³⁶ A szakosztály munkaprogramjának kidolgozásáért öttagú bizottság felelt: Baktay Ervin, Dubravszky László, Farádi Alfréd, Fiam József és Sarudy Ferenc.¹³⁷ A szakosztály keretei között Baktay Ervin tartott nyilvános előadássorozatot az asztrológia elméleti alapjairól 1948. január 12-től.¹³⁸ Az előremutató kezdeményezés azonban rövid életű volt: csillagászok, név szerint Detre László (1906–1974), a Szabadság-hegyi Csillagvizsgáló igazgatója kritikája nyomán több támadás is érte a sajtóban a szakosztály működését. (A bírálók azt kifogásolták, hogy a csillagászok egyáltalán szóba állnak asztrológusokkal.) Bár a *Szabad Nép* 1948. szeptember 1-én még lehozta Kulin György szavait, aki bejelentette a szakosztály megalakulását,¹³⁹ a szakosztály szeptember 6-i ülésének résztvevői már úgy ítélték

¹³³ Lásd: BAKTAY Ervin: Asztrológia-kritikai szakosztály. *Csillagok világa. Évkönyv 1947-re.* 10. Nagyjából egyidőben lett az Egyesület tagja Baktay Ervin, Dubravszky László, Fiam József és Eduard Lederer. Ez arra enged következtetni, hogy a négy említett asztrológus ekkor már ismerte egymást. Magyar Csillagászati Egyesület. 3. intézőbizottsági jegyzőkönyv (1947. január 27.) 2. számú névjegyzék. Kulin György hagyatéka.

A hagyatékot a Magyar Csillagászati Egyesület őrzi. A dokumentumok nincsenek leltárba véve, nincs jelzetük. Sajnos szakosztályi jegyzőkönyvekhez nem sikerült hozzáférnem, a Rezsabek Nándor által publikáltak eredetijéhez sem.

¹³⁴ Az Egyesület alakuló ülésének jegyzőkönyve szerint a szakosztály célja: „Szakemberek útján minden előítéllettől mentesen meg kell vizsgálni az asztrológia állításait és az eredményt széles körben el kell terjeszteni, hogy a hiszékeny emberek megkárosítására törő lelkiismeretlen üzleti szellem káros hatásait megakadályozzuk.” Jegyzőkönyv a „Magyar Csillagászati Egyesület” alakuló üléséről (1946. november 11.) Kulin György hagyatéka. 9. Az Egyesület 1948. november 8-án kizárta sorából Wladyka Zoltán pestújhelyi tagot, mert „mint az asztrológia-kritikai szakosztály tagja, tudásával visszaélve, a horoszkóp-készítést jövedelemforrássul használta fel és ezzel az Egyesület jó hírnevét aláásta”. Magyar Csillagászati Egyesület. 16. intézőbizottsági jegyzőkönyv (1948. november 8.) Kulin György hagyatéka.

¹³⁵ Személyükre lásd: VESZPRÉMY Márton (2019): 78–80., 83–84.

¹³⁶ REZSABEK Nándor: *Fejezetek a Magyar Csillagászati Egyesület történetéből, 1946–1949.* Budapest, MCSE, 2005. 59–60. Kürthy Pálról szinte semmilyen adatot nem találtam. Az Egyesület jegyzőkönyvei településügyi tanácsosnak, illetve miniszteri tanácsosnak nevezik. Jegyzőkönyv a „Magyar Csillagászati Egyesület” alakuló üléséről I. Asztrológusi tevékenységére az egyedüli utalás névrokonsága Kürthy György (1882–1972) színésszel, akiről tudjuk, hogy foglalkozott asztrológiával. Lásd: VESZPRÉMY Márton (2019): 69.

¹³⁷ REZSABEK Nándor: i.m. 59.

¹³⁸ *Csillagok világa. Évkönyv az 1948. évre.* 46., REZSABEK Nándor: i.m. 61. Az előadássorozat január 19-én és 26-án is folytatódott. Tudomásom szerint az előadások nem jelentek meg nyomtatásban, és Baktay Ervinnek a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeumba került hagyatékában sem találhatók.

¹³⁹ LÁNYI: Napfoltok és napfáklyák. Járványok és enyhe tél. *Szabad Nép* 6. évf. 200. sz. (1948. szeptember 1.) 4.

ték meg, hogy a külső támadások veszélyeztetik az Egyesület fennmaradását, ezért feloszlatták magukat.¹⁴⁰ Helyzetértékelésük helyesnek bizonyult, ugyanis amikor az Egyesületet alig néhány hónappal később politikai nyomásra beolvasztották a Természettudományi Társulatba, érvként került elő a megszűnt szakosztály is.¹⁴¹ Az *Esti Szabad Szó*-ban még 1948. szeptember 19-én, a szakosztály megszűnése után is az asztrológusokat támadó cikk jelent meg Detre László véleményét idézve.¹⁴² A cikk szerzője tudta, hogyan kell hatékonyan diszkreditálni az asztrológiát a háború utáni Magyarországon: kijelentette, hogy Adolf Hitler és [Rudolf] Hess is feltétlen hívei közé tartozott, és Kepler is csak pénzért művelte. Fiam József azonban az asztrológia-kritikai szakosztály megszűnése után is kapcsolatban maradt asztrológusi körökkel. Az Eduard Lederertől származó jóslat,¹⁴³ miszerint a harmadik világháború 1962. február 4-én fog kitörni, és három nap alatt teljes pusztulást fog eredményezni, Fiam Józsefen keresztül jutott el László Andrásék köréhez,¹⁴⁴ akikre mindez mély benyomást tett, és komolyan hittek benne. Kubányi 1961 nyarán azt mondta barátainak, mindegy, hogy találkoznak-e, mert 1962. február 4–5–6-án úgyszemmiül a világ.¹⁴⁵

Lászlóék nemcsak a Misszió körével keresték a kapcsolatot. Hosszú távú terveik között szerepelt Weöres Sándor „beszervezése” is.¹⁴⁶ László Andrást 1961. február

¹⁴⁰ REZSABEK Nándor: i.m. 61. A jegyzőkönyv fotója a 151. oldalon látható. Jelen voltak: Kulin György, Kürthy Pál, Dubravszky László, Farádi Alfréd, Eduard Lederer, Kurt Rechnitz, Csurgay Árpád, Köves Adorján, Miklós Aladár. Utóbbi három személyről semmilyen adatot nem sikerült találnom. Ezen a ponton nem értek egyet a MCSE történetét egyébként kiválóan feldolgozó Rezsabek Nándor konklúziójával, aki szerint „áltudományok képviselői” „zilálták szét” a szakosztály működését. Uo. 62. Valójában a csillagászok és a közvélemény külső kritikája lehetetlenítette el azt.

¹⁴¹ Uo. 62. A beolvasztás valódi motivációját híven tükrözik az Egyesületet ért kritikákat tárgyaló elnöki tanácsi ülésen elhangzott alábbi mondatok: „Az Egyesület kiküldött tagjai pedig belátták, hogy a Természettudományi Társulat a szabadművelés állami szerve, mely arra hivatott, hogy a szakszervezet keretében a természettudományos munkát vezesse. Megengedhetetlen, hogy más szerv önállóan foglalkozzék ezzel.” „Kifogás merült fel a folyóiratban megjelent cikkekkel kapcsolatban, melynek alapja az, hogy nincs Magyarországon olyan csillagász, aki teljesen Marx-Lenin alapon áll.” Magyar Csillagászati Egyesület. Jegyzőkönyv az Elnöki Tanács 4. üléséről (1949. február 16.) Kulin György hagyatéka. [1]. Ennek ellenére az Egyesület Elnöki Tanácsa egyhangúlag megszavazta a csatlakozási hajlandóságot, majd pedig a közgyűlés 2. ellenszavazat mellett szinte egyhangúlag a tényleges csatlakozást, így az formailag szabályos és demokratikus volt. Jegyzőkönyv az Elnöki Tanács 4. üléséről 5.; Magyar Csillagászati Egyesület. Éves rendes közgyűlés jegyzőkönyve (1949. április 19.) Kulin György hagyatéka. 8.

¹⁴² HALÁSZ Péter: Jósok, asztrológusok és grafológusok nyomában... *Esti Szabad Szó* 50. évf. 215. sz. (1948. szeptember 19.) [2.] Említi: REZSABEK Nándor: i.m. 62. Detre László kezdettől az Egyesület ellensége volt, nem fogadott el semmilyen pozíciót vagy békés együttműködési lehetőséget.

¹⁴³ Világkrízis 1962. február 4-én (i.m.).

¹⁴⁴ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. augusztus 14.). ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 70., ÁBTL 3.1.5. O-11525 493.

¹⁴⁵ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. augusztus 2.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 461.

¹⁴⁶ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. augusztus 9.). ÁBTL 3.1.2. M-17524/1 49.

15-én mutatták be Weöres Sándornak.¹⁴⁷ A költő állítólag nagyra értékelte László verseit,¹⁴⁸ akivel később többször is találkozott,¹⁴⁹ egyszer Pilinszky János társaságában is.¹⁵⁰ (Nincs bizonyíték rá, hogy költészetén kívül bármi másról társalognak volna.) Weöres Sándor 1961-ben még a buddhista újévi ünnepségen is részt vett László hívására.¹⁵¹ László András Weöres Sándor közvetítésével került kapcsolatba Hamvas Bélával.¹⁵²

1961 szeptemberére az állambiztonsági szervek is úgy látták, elég bizonyíték gyűlt össze. A csoport tagjainál összehangolt házkutatást tartottak, a fiúkat letartóztatták, az ügy mellékszereplőit pedig a Gyorskocsi utcai fogdába hívták be kihallgatásra. László letartóztatása után azzal védekezett, hogy szervezetét csak vallási csoportosulásnak szánta, melyben a „turáni ősvallást” kívánta felújítani.¹⁵³ A társaságból végül egyedül Lászlót ítélték el, a többieket elengedték. László letartóztatásának következményeként a Buddhista Misszió világi tagozatának működését 1961. október 5-től egy évre felfüggesztették.¹⁵⁴

Bár 1961-ben a Missziót vezető Hetényi Ernővel feszültté vált a viszonya, és a baráti társaság több tagja is hivatalosan kilépett a Misszióból, László András 1983-ig tag maradt.¹⁵⁵ Pressing Lajos és Mireisz László elérte, hogy 1979-től Paksi Júlia

¹⁴⁷ Both Lajos révén. „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. február 20.). ÁBTL 3.1.2. M-17524 238., ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 315. László András több más költőt is ismert, például Tamkó Sira-tó Károlyt. „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. április 6.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 371. És Juhász Ferencet. „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. április 24.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 384. Reményik Béla pedig László András asztrológiai előadásán vett részt. Uo. 372.

¹⁴⁸ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. március 14.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 333., „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. március 24.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 335/1. Persze lehetséges, hogy Weöres csak nem akarta kedvét szegni a fiatal „költőnek”.

¹⁴⁹ Például 1961. március végén vagy április elején. „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. április 24.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 384. És május 8-án is. „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. május 30.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 392.

¹⁵⁰ 1962. szeptember 29-én találkozott László András és felesége, Weöres Sándor és felesége, Károlyi Amy, László és Weöres közös ismerőse, Both Lajos, Pilinszky János, Szedő Dénes ferences plébános és dr. Fazekas László, a Buddhista Misszió kizárt tagja. „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1962. október 24.). ÁBTL 3.1.2. M-34608 182–184.

¹⁵¹ „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése (Budapest, 1961. május 31.). ÁBTL 3.1.2. M-17524 338., ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 397. Weöres Sándor keleti érdeklődésére és utazásaira lásd: *Párhuzamos napló. Weöres Sándor és Nyisztor Zoltán keleti útja*. Összeáll., a szöveget gond. és az utószót írta STEINERT Ágota. Budapest, Terebess, 1998.

¹⁵² KÜRTI Emese: *Glissando és búrtépés. Kortárs zene és neoavantgárd művészet az underground magánterekben, 1958–1970*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub Egyesület, 2018. (Határesetek) 89. Hamvas Béla Lederertől tanult asztrológiát. Ld. VESZPRÉMY Márton (2018): 20., 13. jegyzet.

¹⁵³ László András kihallgatási jegyzőkönyve (1961. szeptember 20.). ÁBTL 3.1.5. O-11525 567.

¹⁵⁴ SZAMOSKÖZI Krisztina: *A Buddhista Misszió történetéhez*. Kézirat. 2010, 29., 76–77. Köszönöm Kelényi Bélának, hogy a kéziratot a rendelkezésemre bocsájtotta!

¹⁵⁵ SZAMOSKÖZI Krisztina: i.m. 54.

helyére lépve ő tanítsa az asztrológiát a Misszió keretei között.¹⁵⁶ 1982/83-ban tradicionális metafizikát, asztrozófiát és buddhizmust tanított.¹⁵⁷ 1970-ben közkegyelem folytán megszűnt a priusza.¹⁵⁸ László a rendszerváltás után is aktív részt vállalt a hazai asztrológiai életben: 1991-től Belcsák Sándorral, az Osztrák Asztrológiai Társaság elnökével szerkesztették az akkor induló *Radix* folyóiratot.

László András a Buddhista Misszió más tagjainak társaságában a vészák nevű buddhista ünnepen 1980-ban, Rács Géza kertjében Budapesten. Balról jobbra: első sor: Rács Géza, ismeretlen személy, László András, Horváthné Kerti Mária. Második sor: Szlamka Péter, Kelemen Renée, Horváth József. Harmadik sor: Padányi Gulyás Gábor, Varsányi György, Dobosy Antal, Takács László, Mireisz László. Fotó: Hetényi Ernő hagyatéka, Tan Kapuja Buddhista Főiskola.¹⁵⁹

¹⁵⁶ SZAMOSKÖZI Krisztina: i.m. 77., 92. (Szamosközinél a téves 1964-es évszám olvasható. Az évszám helyesbítését Mireisz Lászlónak köszönöm!) Paksi Júlia az 1980-as évek elején továbbra is tanított asztrológiát, 1985-től 1990-ig pedig Mireisz László (1950–) is. Dobosy Antal személyes közlése (2020. november 16.). 1961-ben Hetényi Ernő is tanított asztrológiát a Misszióban. Kacsik Béla rendőr főhadnagy jelentése (Budapest, 1961. február 9.) Belügyminisztérium II/2-e alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 277. Hetényinek a Misszió kiadásában asztrológiai jegyzete is jelent meg „Asztrológia és kozmogónia” címmel. A Misszióban vagy a Misszió égisze alatt tehát számos személy oktatott asztrológiát az évtizedek alatt: Hetényi Ernő, Raisz Sándor, John Károly, Paksi Júlia, László András, Mireisz László, Kalo Jenő és Janák Lajos.

¹⁵⁷ Szathmári Botond személyes közlése (2022. február 11.).

¹⁵⁸ HALASI Zoltán: Hazai tér. Gurupédia IV. – László András, Pap Gábor. *Magyar Narancs* magyar-narancs.hu/tudomany/hazai-ter-125401 (2020. február 18.)

¹⁵⁹ A fényképen szereplő személyek azonosításáért Mireisz Lászlónak és Szathmári Botondnak mondok köszönetet!

A fentiek egyrészt azt illusztrálják, a Buddhista Misszió köré csoportosuló személyek egy része kifejezetten szélsőjobboldali eszméket vallott, másrészt pedig azt is, hogy a kommunista titkosszolgálat minden szélsőjobboldali csoport ügyében alapos nyomozást folytatott és velük szemben keményen fellépett – még akkor is, ha féltucat huszonéves alapvetően komolytalan és veszélytelen csoportosulásáról volt szó.¹⁶⁰ Az állambiztonság Lászlóék esetében azért lépett fel ilyen határozottan, mert attól tartottak, hogy kapcsolatban áll Henney Árpáddal, a külföldi nyilas emigráció vezetőjével, vagy más hungarista személyekkel (a nyomozás részben ezeknek a feltételezett kapcsolatoknak a felderítésére indult, ám ebből a szempontból nem járt sikerrel).

*Egy óvatos ellenálló: Lemhényi Zoltán*¹⁶¹

¹⁶⁰ László András gyakran a lányok előtt nagyzott a terveivel, a többi fiút pedig a „valakinek lenni és valahova tartozni” vágya hajtotta. Ez érződik abból a megjegyzésükből, hogy ha a Buddhista Misszió nem elég „komoly”, akkor majd megkeresik a rózsakereszteseket, és hozzájuk csatlakoznak.

¹⁶¹ Életrajzi adalékok: Lemhényi Zoltán Márton Géza néven született: Budapest, 1919. június 23. Végh László közlése szerint talán 2021 elején hunyt el életének 102. évében. Végh László személyes közlése (2021. május 26.).

Anyja lemhényi Dávid Andorin, született Temesvár, 1893. Meghalt 1975. A szokatlan Andorin név az Andor női formája. Valószínűleg a név szokatlansága miatt később Andrea, Adrien és Aranka néven is felbukkan a forrásokban. Gundel Károlynál tanult, háztartásvezetést és főzést oktatott szakmunkásképzőben és pedagógiai főiskolán, ilyen tárgyú könyvei jelentek is meg 1939–1946 között. GALLOV Rezső: *Butykó*. Budapest, Mező Ferenc Sportközalapítvány, 2009. 31. A szocializmusban a tanfolyamokat otthonában folytatta, a XIII. kerületi tanács oktatási osztályán dolgozott. A névazonosság alapján feltételezhető, hogy Erzsébet nevű lánytestvérével együtt árvaságra jutott, apja távir-datanácsos volt. Szülei lemhényi Dávid Endre és Fehér Eszter.

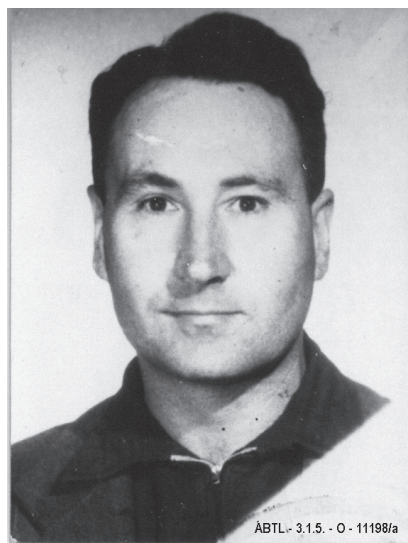
Lemhényi Zoltán apja dr. id. Kollmann Dezső (született Nagyvárad, 1886. február 5., meghalt Budapest, 1979. augusztus 23., anyja Majorosi Irina) ügyvéd, katonai ügyész, politikus, országgyűlési képviselő, aki Lemhényire magyarosította a nevét. Ez egyes források szerint 1910-ben történt, más források szerint 1945 után. Ez utóbbit valószínűsíti, hogy a Kollmann vezetéknev két fiával kapcsolatban is rendszeresen előkerül. A források alapján úgy tűnik számomra, hogy a Lemhényi név a feleség, Dávid Andorin nemesi előneve volt, férje ezt választotta magyarosított családnévül. Ha ez igaz, a magyarosítás mindenképpen 1934-es válásuk előtt történt. Kollmann Dezső később újránősült, második felesége 1898 körül született. A Wikipédia szerint a Kollmann család szudétánémet eredetű. Lemhényi apja a Ludovikán végzett, főhadnagy volt, 1910-ben szerzett jogi doktorátust. A Tanácsköztársaság idején gimnáziumi tanár, a rövid életű rendszer bukása után pedig fővárosi tisztii alügyészként a perbe fogott vádlottak védője. Később ügyvédként dolgozott. GALLOV Rezső: i.m. 30. Lemhényi Zoltán saját elmondása szerint apja József Attilát több politikai ügyében védte. ÁBTL 3.1.5. O-11198 8/1. Dr. Végh László (1931–) röntgenorvos és zeneszerző szerint Lemhényi apja „Horthy idején önként Rákosi védője”, noha – Végh szerint – nem volt baloldali érzelmű. KÜRTI Emese: i.m. 85., 238. jegyzet. Ugyanakkor a Magyar Életrajzi Lexikon szerint a fehérterror és a nyilasok ellen is fellépett, ami erre rációfolni látszik. Lemhényi Dezső. In: *Magyar Életrajzi Lexikon*, 1978–1991. Főszerk. KENYERES Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, cop. 1994. 558. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a Lexikon forrása egy baloldali napilapban megjelent nekrológ, ahol a médium mellett a műfaj is lehet torzítás forrása. Lemhényi Dezső. *Magyar Nemzet* 35. évf. 201. sz. (1979. augusztus 29.) 6. 1945–1947 között a Független Kisgazdapárt parlamenti képviselője. GALLOV Rezső: i.m. 31.

1959-ben a nemzetközi politikai helyzet némi reménységre adott okot azoknak, aki bíztak abban, hogy a bő két éve levert magyar forradalom gyökeres változások elindítója lesz. Borbély Ervin november 18-án azt nyilatkozta a „Harmath András” fedőnevű ügynöknek, hogy még sosem volt olyan bizakodó, mint most.¹⁶²

Nem ő volt az egyetlen optimista asztrológus abban az évben. 1959-ben fordult a hatóságok figyelme Lemhényi Zoltán felé, aki a gyanújuk szerint egy kiterjedt ellenzéki csoportosulás vezetője volt.

Lemhényi 4 évet járt a Deák Téri Evangélikus Gimnáziumba, majd a Budapesti Szent István Reál Gimnáziumban érettségizett.¹⁶³ 1942. végén szerzett jogi doktorátust.¹⁶⁴ 1943-ban bevonult katonának, a tiszti iskolát Baján végezte.¹⁶⁵ 1943. október 1. és 1945. január 15. között katonai szolgálatot teljesített az I. Folyamerő Ezred-

Lemhényi Zoltán. ÁBTL 3.1.5. O-11198/a 621/8.¹⁶⁶

Lemhényi Zoltánnak két idősebb testvére volt: Klára nevű nővére (*1915), és Lemhényi Dezső, az ismert vízilabdázó (született Budapest, 1917. december 9., meghalt Budapest, 2003. december 4.). Lemhényi Dezsőt 1958. május 12-én szervezték be informátornak, „Piroska József”, majd „Wagner Róbert” fedőnéven jelentett. A Sárosi Károly elleni nyomozás segítése végett szervezték be, „elvi alapon”, vagyis nem zsarolással. Lemhényi Dezső mindenesetre nem tartozott az aktív és lelkes informátorok közé, igyekezett kisiklani a rábízott feladatok alól. 1960-ban a vízilabdás világban ellene fordultak, és elveszítette minden pozícióját, így a vízilabdás körök megfigyelésére már nem tudták felhasználni. 1972-ben ki is zárták, mint a hírszerző munkára alkalmatlan személyt. ÁBTL 3.2.1. Bt-632. Tudomásom szerint nem próbáltak tőle az öccséről információt szerezni, valószínűleg azért, mert nem voltak jóban. Lemhényinek nem csak a bátyját, hanem az apját, Kollmann Dezsőt is beszervezték, 1954–1956 között volt a hálózat tagja „hazafias alapon”, és fiához hasonlóan ő sem produkált hasznos jelentéseket. Tóth István rendrős százados: Jelentés (Budapest, 1958. augusztus 27.). Belügyminisztérium Pest Megyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. osztály. ÁBTL 3.1.5. O-11198 222/a.

¹⁶² „Harmath András” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a osztályának (Budapest, 1959. november 18.). ÁBTL 3.1.2. M-22880/7 258.

¹⁶³ Jegyzőkönyv dr. Lemhényi Zoltán meghallgatásáról (Budapest, 1960. július 1.). Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V/b csoportja. ÁBTL 3.1.5. O-11198 163. 165.; Ausztriából amnesztiával hazatértek. Budapesti Rendőrfőkapitányság III/II-A osztály. ÁBTL 3.1.5. O-17052 2.

¹⁶⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11198 6. Lemhényi néha azt vallotta magáról, hogy három, néha azt, hogy öt diplomája van.

¹⁶⁵ Jegyzőkönyv dr. Lemhényi Zoltán meghallgatásáról (Budapest, 1960. július 1.). Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V/b csoportja. ÁBTL 3.1.5. O-11198 164. 166.; Ausztriából amnesztiával hazatértek. Budapesti Rendőrfőkapitányság III/II-A osztály. ÁBTL 3.1.5. O-17052 2.

¹⁶⁶ A fotó hátoldalán felirat: „Asztr. vonaluk”.

nél,¹⁶⁷ Végh László szerint megjárta az orosz frontot is.¹⁶⁸ 1941-ben házasodott, két lánya született, ám házassága 1951-ben megromlott, 1954-ben el is vált.¹⁶⁹ Ezután albérletben lakott. Apjához hasonlóan Lemhényi Zoltán is ügyvéd volt, bár az itt tárgyalt időszakban hivatását már nem gyakorolhatta, ugyanis 1950-ben kizárták az Ügyvédi Kamarából, saját állítása szerint adóhátralék miatt.¹⁷⁰ Egy úszómestéri tanfolyam elvégzése után 1951 májusától a Gyöngyösvidéki Malom uszodájában volt edző, majd a Budafoki Kinizsinél volt úszó-, vízilabda és súlyemelő edző,¹⁷¹ majd a Budafoki Kinizsi Boros SK úszószakosztályának volt az edzője.¹⁷² 1957-ben visszavették a Kamarába, majd 1958-ban „ellenforradalmi magatartása” miatt ismét kizárták, ezúttal véglegesen.¹⁷³ Ezután konzervgyári segédmunkás, kubikos.¹⁷⁴ Bár Lemhényi az 1956-os eseményekben személyesen nem vett részt, budafoki köreiből 1956 októberében fegyveres ellenállók kerültek ki, akiket Lemhényi át is kísért Ausztriába, ám ő maga visszajött.¹⁷⁵

Lemhényit 1959. október 12-én „vonták operatív feldolgozás alá”.¹⁷⁶ Egy belső dokumentum megállapítja róla, hogy: „A külső figyelés alkalmazása során megállapítottuk, hogy sok fiatalal tart kapcsolatot. E fiatalok ellenőrzése folyamatban van. A külső figyelés során – de már korábban is – meggyőződünk arról, hogy igen óvatos és körültekintő. 'Hámori' fn. ügynök több jelentése szerint a tavaszi és őszi hónapokban csoportja részére kirándulásokat szervez és vezet, melyeken nacionalista és sovinszta cserkészdalokat énekelnek és cserkész-foglalkozásokat

¹⁶⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11198 6.; Benjamin Róbert rendőr főhadnagy: Javaslat. (Budapest, 1960. szeptember 26.) Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztály b csoport. ÁBTL 3.1.5. O-11198/1 8.

¹⁶⁸ Végh László személyes közlése (2021. május 26.).

¹⁶⁹ Felesége Zwebner Éva (született Budapest, 1920. szeptember 6., meghalt 1978, apja a galgóci születésű Zwebner Jakab, anyja Gábor Magdolna), Emese nevű lánya 1942-ben, Dorottya nevű 1945-ben született.

¹⁷⁰ Ausztriából amnesztiával hazatértek. Budapesti Rendőrfőkapitányság III/II-A alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-17052 3.

¹⁷¹ ÁBTL 3.1.5. O-11198 6.; Ausztriából amnesztiával hazatértek. Budapesti Rendőrfőkapitányság III/II-A alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-17052 3.

¹⁷² Benjamin Róbert rendőr főhadnagy: Javaslat. (Budapest, 1960. szeptember 26.) Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztály b csoport. ÁBTL 3.1.5. O-11198/1 8.

¹⁷³ Benjamin Róbert rendőr főhadnagy: Javaslat. (Budapest, 1960. szeptember 26.) Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztály b csoport. ÁBTL 3.1.5. O-11198/1 8.; Jegyzőkönyv dr. Lemhényi Zoltán meghallgatásáról (Budapest, 1960. július 1.). Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V/b csoportja. ÁBTL 3.1.5. O-11198 164. 166.; Ausztriából amnesztiával hazatértek. Budapesti Rendőrfőkapitányság III/II-A alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-17052 3. Lemhényi kizárása előtt 1958-ban a gyöngyösi ügyészségen dolgozott. Frigyik Jenő rendőr százados: II/5-f alosztály beszerzési javaslat. (Budapest, 1958. május 8.) ÁBTL 3.2.1. Bt-632 8.

¹⁷⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11198 6.; Ausztriából amnesztiával hazatértek. Budapesti Rendőrfőkapitányság III/II-A alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-17052 3.

¹⁷⁵ Lemhényi 1956. november 29. és december vége között tartózkodott Ausztriában. Ausztriából amnesztiával hazatértek. Budapesti Rendőrfőkapitányság III/II-A alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-17052 1.

¹⁷⁶ Lemhényi Zoltán operatív kartonja. ÁBTL 2.2.1. VI/2. 4. doboz.

tartanak. A fiatalok között van osztályidegen származású és büntetett előéletű is. Dr. Lemhényi Zoltán sehol nem dolgozik, astrológiából tartja fenn magát. A Buddhista Misszió tagja és jelzéseink szerint papja is. Dr. Lemhényi Zoltán ellenséges tevékenységének alaposabb felderítésére és dokumentálására további ügynöki és operatív munka szükséges. Meg kell állapítani – a fiatalok közé való beépüléssel, – hogy az összejöveteleken és a kirándulásokon, konkrétan milyen ellenséges, népi demokrácia ellenes tevékenységet fejtenek ki.¹⁷⁷

1959-ben Lemhényi meg volt győződve róla, hogy szovjet csapatkivonás várható; úgy tudta, Kádár már tárgyal róla.¹⁷⁸ Bár hasonló körökben mozogtak, Lemhényi sokkal komolyabb és óvatosabb volt, mint László András. Lemhényi hivatalos ügyei intézésekor régi, már nem aktuális lakcímét használta. Fiatal barátaival szándékosan ritkán találkozott, nehogy gyanút keltsenek. Ügynökök azonban mindenhol voltak, és a titkosszolgálatnak két ügynököt is sikerült bevezetnie Lemhényiék körébe, akinek így minden óvatossága hiábavalóvá vált. Bár Lemhényi nem tudhatta, néha előfordult, hogy a háromfős esti beszélgetések két másik tagja is jelentette az elhangzottakat: régi ismerőse, Bauer Miklós „Bakos Miklós” néven,¹⁷⁹ Verebely Sándor pedig „Tarcsey” néven.¹⁸⁰ Akárcsak László András esetében, a hatóságok a két ügynököt (akik természetesen nem tudtak egymásról) egymás jelentéseinek ellenőrzésére is használták, sőt, alkalmanként egy harmadik személy, „Hámori”¹⁸¹ jelentéseivel is összevetették őket.¹⁸² Lemhényi 1959 végén és 1960 elején aktívan foglalkozott asztrológiával; „Bakos Miklós”, akár előre megbeszélte időpontban bukkant fel, akár véletlenszerűen, a szobában szanaszét heverő horoszkópokat,

¹⁷⁷ Benjamin Róbert rendőr főhadnagy: Javaslat. (Budapest, 1960. szeptember 26.) Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztály b csoport. ÁBTL 3.1.5. O-11198/1 9.

Lemhényi 1945 előtt a Regnum Marianum cserkészcsapat tagja volt. Ausztriából amnesztiával hazatért. Budapesti Rendőrfőkapitányság III/II-A alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-17052 3.

¹⁷⁸ „Bakos Miklós” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V/a csoportjának (Budapest, 1959. szeptember 29.). ÁBTL 3.1.5. O-11198 51. 47.; „Bakos Miklós” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V/a csoportjának (Budapest, 1959. október 30.). ÁBTL 3.1.5. O-11198 67. 63.; „Tarcsey” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályának (Budapest, 1959. november 3.). ÁBTL 3.1.2. M-20358/1 140.; „Hámori” fedőnevű ügynök jelentése Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályának (Budapest, 1959. november 26.). ÁBTL 3.1.5. O-11198 84. 81.

¹⁷⁹ Személyére lásd: TAKÁCS Tibor: A Weidemann-ügy, 1961. Sport, hatalom és állambiztonság a korai Kádár-korszakban. *Aetas* 30. évf. 4. sz. (2015) 5–21., 17.

¹⁸⁰ Személyére lásd az alábbi blogbejegyzést: Koós Levente: *Az ügynök halála*. besugnak.blog.hu/2019/01/24/az_ugynok_halala_807 (2021. június 12.) Tarcsey fedőneve a Kistarcsán töltött büntetésére is utalhat. Lemhényi és „Tarcsey” kapcsolata viszonylag hamar, 1960 nyarán-őszén megromlott; a forrásokból nem derül ki, hogy miért.

¹⁸¹ „Tarcsey”-hoz hasonlóan „Hámori” (Dr. Hódy Béla) is nagyon bizalmas, jó viszonyba került Lemhényivel, ám ez a kapcsolat is hamar megromlott.

¹⁸² Egy-két esetben „Erős Iván” is jelentett Lemhényiről. „Erős Iván” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V/b. csoportjának (Budapest, 1960. augusztus 16.). ÁBTL 3.1.2. M-21502 60–61.

nyitott könyveket talált.¹⁸³ Lemhényi „Bakos Miklós” horoszkópját is felállította, a képlet alapján dicsérte az ügynök szervezőképességét.¹⁸⁴ Lemhényi 1960. januárjában vizsgázott asztrológiából a Buddhista Missziónál.¹⁸⁵ Ezután hivatalos engedélyt akart kiváltani, hogy asztrológiával foglalkozhasson,¹⁸⁶ ám az V. kerületi tanácsnál közölték vele, hogy engedély nem szükséges, asztrológiával szabadon foglalkozhat.¹⁸⁷ Lemhényi valamivel realistább és gyakorlatiasabb volt, mint László András, kevésbé volt ideológiák foglya. A személyével foglalkozó nyomozati anyagban egyetlen ideológiai utalás található: Lemhényi az elkövetkezendő rendszerváltás után a „turáni” létszámleletet akarta bevezetni, ám nem részletezte, hogy ez miben áll.¹⁸⁸ Jobboldali beállítottságát nyilvánvalóan megalapozta az a tény, hogy nagybátyja, lemhényi Dávid Zoltán (1890–1953 u.), akit két, 1964-ben készült belügyminisztériumi jelentés mint „volt horthysta vezérőrnagyot” emleget,¹⁸⁹ a kitelepítés áldozatai között volt.¹⁹⁰

¹⁸³ Végh László szerint Lemhényi személyesen Baktay Ervintől tanulta az asztrológiát. Végh László személyes közlése (2021. május 26.). (Végh „pszichiáternek” és „jóginak” nevezi Lemhényit – ez utóbbi bizonyosan a jógával való foglalkozására utal. KÜRTI Emese: i.m. 85., 238. jegyzet.) Lemhényiről tudjuk, hogy John Károly asztrológiai körét látogatta. Kacsik Béla rendőr főhadnagy jelentése (Budapest, 1961. február 9.) Belügyminisztérium II/2-e alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 279.

¹⁸⁴ „Bakos Miklós” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályának (Budapest, 1959. november 25.). ÁBTL 3.1.2. M-34523 307., „Bakos Miklós” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályának (Budapest, 1959. december 4.). ÁBTL 3.1.5. O-11198 85. 82.

¹⁸⁵ „Tarcsay” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályának (Budapest, 1960. február 6.). ÁBTL 3.1.2. M-20358/1 192. 1960 második felében Lemhényi kimaradt a Misszió óráiról, amiért többször felelősségre is vonták.

¹⁸⁶ Az asztrológia ekkor Lemhényi egyik fő bevételi forrása volt, fix állást ugyanis nem akart vállalni, mert az akadályozta volna a szabad mozgásban és a fiatalok körében folytatott szervezkedésben. Az asztrológia ügyében azért fordult a hatóságokhoz, mert a Buddhista Misszió által kiállított oklevelére rá volt írva, hogy „működésre csak az illetékes tanácsi vb engedélyével jogosít”. Lásd: H. Zs.: Kékmadár küldött Mária nénihez. *Népszava* 88. évf. 228. sz. (1960. szeptember 25.) 5.

¹⁸⁷ „Tarcsay” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályának (Budapest, 1960. február 10.). ÁBTL 3.1.2. M-20358/1 198., ÁBTL 3.1.5. O-11198 114. 111.

¹⁸⁸ Lemhényi egy másik beszélgetés során kifejtette, hogy a turáni népek alatt a Magyarországtól Japánig tartó „folyosó” népeit érti, akik ázsiaiak, de nem oroszok. Lemhényi szerint korábban már a világ vezető népei közé tartoztak, és a jövőben ismét azok lesznek, különösen a magyar és a japán nép. Rögzített telefonbeszélgetés átirata. Belügyminisztérium II/10-a alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-11198/1 58/1–2. (Hasonló gondolatokkal manapság is találkozhat az olvasó.) A témával kapcsolatban Lemhényi egy esetben antiszemita kijelentéseket is tett. „Fóti” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztályának (Budapest, 1959. május 8.). ÁBTL 3.1.5. O-11198 24. 20.

¹⁸⁹ Zima Péter rendőr százados: Jelentés. Budapest, 1964. július 15. Belügyminisztérium III/III/3-a alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-14820/3 354., Jelentés. 1964. július 16. ÁBTL 3.1.5. O-14820/3 346.

¹⁹⁰ Budapestről Szolnok megyébe kitelepítettek listája. ÁBTL 4.1 A-289 29.; Lemhényi Dávid Zoltán. ÁBTL 2.5.6.-03647/1951. Született Temesvár, 1890. szeptember 5. Szülei Dávid Endre postatisztviselő és Király Vilma. Tizenhármán voltak testvérek. Folyamórtörzskapitányi ranggal 1938-ban ment nyugdíjba. 1945-ben műszerész, írógépkereskedő lett. Cégét 1949-ben államosították, nyugdíját

Bár Lemhényit ausztriai disszidálása ürügyén egyszer kihallgatták,¹⁹¹ ügyét 1961. május 15-én bizonyítékok hiányában lezárták.¹⁹² Csak annyit sikerült megállapítaniuk róla, hogy nem dolgozik (vagyis hivatalos terminológiával KMK, azaz közveszélyes munkakerülő). 1964-ben az FTC serdülő úszóinak az edzője volt; ezt a pozícióját is politikai szervezkedésre használta fel.¹⁹³

Lemhényi 1965-ben is foglalkozott asztrológiával: egy jó barátja fiának, az akkor 20 éves Szörényi Leventének készített horoszkópot.¹⁹⁴ Széles ismeretségi köre volt, elárasztották kérdésekkel a hozzá fordulókat.¹⁹⁵ 1968-ban Lemhényi indított elsőként csoportos, nyitott jogafoglalkozásokat a Kaffka Margit Gimnáziumban.¹⁹⁶ 1970. szeptember 18-án Svédországba disszidált,¹⁹⁷ ám 1975-től minden évben fél évet Magyarországon töltött.¹⁹⁸ Ezekben az években egy nemzetközi jogászövetség megalapításán dolgozott, amihez az ENSZ segítségét szeretne volna megnyerni. A rendszerváltás után ő alapította meg a Magyar Asztrológusok Szövetségét, melyet 1991-ben Trentai Gáborral és Kalo Jenővel együtt vezetett.

Lemhényi és László András esete között több hasonlóság is felfedezhető: egyikük sem épített karriert, mindketten a rendszerellenes „szervezkedésre” koncentráltak, ám ez abban merült ki, hogy fiatalokkal találkozgattak, és ébren tartották a fennálló rendszerrel szembeni ellenséges érzelmeket. Mindketten az asztrológiából terveztek

.....
megvonták. 1951 májusában a VI. kerületi Bajcsy-Zsilinszky út 19/a alól Jászkisérre telepítették ki feleségével, Hoffmann Máriával (*1898) együtt. Természetesen Dávid Zoltán is fellebbezett a kitelepítés ellen, és a korábban tárgyalt személyekhez képest az ő „védekezése” volt a leghitelesebb: tucatnyi tanú felvonultatásával bizonyította, hogy részt vett a németek elleni ellenállásban, zsidókat bújtatott és munkaszolgálatosokat segített. Természetesen az ő fellebbezése is eredmény nélkül maradt.

¹⁹¹ A kihallgatásán Lemhényi nyíltan vállalta rendszerellenes érzelmeit, és hosszan vitatkozott az őt kihallgató tiszttel, aki megpróbálta meggyőzni Lemhényit, hogy csak a szocialista rendszer hozhat boldogságot a magyaroknak.

¹⁹² Lemhényi Zoltán operatív kartonja. ÁBTL 2.2.1. VI/2. 4. doboz.

¹⁹³ „Bakos Miklós” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Osztályának (Budapest, 1964. szeptember 22.). ÁBTL 3.1.2. M-34523/4 331.; „Bakos Miklós” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III. alosztályának (Budapest, 1964. december 31.). ÁBTL 3.1.2. M-34523/5 6.; „Bakos Miklós” fedőnevű ügynök jelentése a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Osztály III. alosztályának (Budapest, 1965. január 13.). ÁBTL 3.1.2. M-34523/5 16. Ezek a jelentések kifejezetten ellenséges hangvételükkel eltérnek a hálózati jelentések szokásos tárgyilagos hangnemétől.

¹⁹⁴ STUMPF András: *Szörényi. Roban az idő.* [Budapest], Trubadúr, Helikon, cop. 2015. II.

¹⁹⁵ Végh László személyes közlése (2021. május 26.).

¹⁹⁶ VESZPRÉMI Krisztina: A joga magyarországi története. *Terebess Ázsia Lexikon.* terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/joga.html (2021. április 17.)

¹⁹⁷ Az adat forrása Végh László eseménykronológiája. KÜRTI Emese: i.m. 255. Lemhényi döntésében szerepet játszott, hogy nem volt saját lakása. Miután az Ügyvédi Kamara kizárta, megélhetése sem volt, barátok támogatták. Svédországban Lemhényi többek között például kikötői rakodómunkásként dolgozott, amit jó fizikuma tett lehetővé. Idős korában a svéd állam támogatásából élt, és szertett volna hazaköltözni Magyarországra. Végh László személyes közlése (2021. május 26.).

¹⁹⁸ VESZPRÉMI Krisztina: i.m. Ezt az adatot Végh László kétségbe vonja. Végh László személyes közlése (2021. június 25.).

megélni.¹⁹⁹ Bár politikai értelemben mindketten fantasztának mondhatóak, és „szervezkedésük” nem jelentett valós veszélyt a rendszerre, ’56 emléke még túl közeli volt ahhoz, hogy a kommunista vezetők ne érezzék fenyegetve magukat. Mindkettőjüket követték az utcán, telefonjukat lehallgatták.

Kísérlet egy szabad asztrológus-kör alapítására

Valamikor az 1970-es évek végén egy fiatal asztrológus, Kalo Jenő (1952–) elhatározta, hogy életre hív egy asztrológiai baráti kört, melynek helyszínéül a Magyar Urbanisztikai Társaság Rákóczi út 7. szám alatti székhelye szolgált. Az első két-három találkozás után azonban a helyszínen közölték az asztrológusokkal, hogy nem áll módjukban odaadni a termet. Hogy a döntés hatósági nyomás hatására vagy az esetleges következmények megelőzése érdekében született-e, nem tudom. A baráti kör egyik találkozására László András révén hívták meg Dubravszky Lászlót.²⁰⁰

Egy vegetáriánus asztrológus: Juhász-Schlatter Viktor²⁰¹

1953. január 15-e fordulópont volt Juhász-Schlatter Viktor (1901–1996) életében: ekkor került a kezébe van Tromp *Sorsunk és a csillagok* című könyve.²⁰² Az asztrológia már korábban is érdekelt, de csak Györffy és Baktay könyveit ismerte.²⁰³ Még

¹⁹⁹ László ilyen tartalmú kijelentésére lásd: „Hajdú” fedőnevű ügynök jelentése a Belügyminisztérium II/5-a alosztálynak (Budapest, 1961. február 25.). ÁBTL 3.1.5. O-11525/a 327.

²⁰⁰ A bekezdésben olvasható információk forrása a KALO Jenővel készült interjú, mely a YouTube-on hallgatható meg: youtube.com/watch?v=3t3LK9sOQ-A (2020. szeptember 27.) A vonatkozó rész 0:09–2:48 között hallható. Dubravszky az 1970-es évek második felében rendszeresen tartott előadásokat Rudolf Steinerről és az antropozófiáról Arnóti Gabriella (*1912 k.) biológia-kémia szakos tanárnő budai lakásán is. Szegzárdy-Csengery Klára személyes közlése (2021. szeptember 5.).

²⁰¹ Életrajzi adalékok: apja Schlatter (Miklós) Alfréd, született Orczifalva (Temes vármegye) 1854. szeptember 27., meghalt 1917. október 8. Anyja Juhász Krisztina (nemespanni vagy kislapási Juhász család), született 1859. október 3., meghalt 1945. január 19., férje halála után gimnáziumi angoltanárnő. A szülők 1892. július 26-án kötöttek házasságot Budapesten. Gyermekeik: Ilona (1895), Alfonz (1897), Viktor (1901). Juhász Krisztina testvére, Juhász Aladár (1856–1922) zongorista Liszt Ferenc tanítványa volt. Juhász-Schlatter Viktor felesége Haynal Vilma, született 1911. május 18., meghalt 1994. november 29. Szülei Haynal András/Endre és kolgyári Császár Vilma († 1943 e.). Az adatok forrása: Dr. Juhász-Schlatter Bernadette személyes közlése (2020. november 23.), illetve a család birtokában lévő kéziratok és gépelt családfák.

²⁰² Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka.

²⁰³ Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka. Baktay könyvét a beírt aláírás szerint 1954. októberében szerezte meg. Van Tromp könyvéből 1955. márciusában szerzett saját példányt. Juhász-Schlatter Viktor könyvtárából az asztrológiai könyvek közül említést érdemel még Johannes Vehlow (1890–1958) hétkötetes *Lehrkurs der wissenschaftlichen Geburts-Astrologie* című munkája, melyet Eduard Lederer hagyott rá. Az ismertebb asztrológusok munkái közül megtaláljuk még: Wilhelm Knappich (1880–1970) *Der Mensch im Horoskop*, Erich Carl Kühr (1899–1951) *Berechnung der Ereigniszeiten*, Reinhold Ebertin (1901–1988) és Georg Hoffmann (1888–?) *Die Bedeutung der Fixsterne* című műveit, illetve E. H. Troinski (1910–1982) számos könyvét, a *Qualität der Zeit* egy 1980-as számát (benne egy megemlékezéssel Zoë Wassilko von Serecki grófnőről (1897–1978), és Belcsák Sándor (1938–1999) Jézus Krisztusról szóló írásával), számos német és angol efemeridát és háztáblázatot, valamint néhány kevésbé igényes asztrológiai könyvet. Vági Mihály *Die Mondknoten und die Astrologie* című műve is megtalálható a hagyatékban. A rendszerváltás körül megjelent magyar asztrológiakönyvek közül egyedül

Juhász-Schlatter Viktor 1942-ben. Fotó: Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka.

korábban, 1946-ban jógát tanult.²⁰⁴ Több 20. századi asztrológust is személyes tragédiák indítottak el az okkult területek iránti érdeklődés útján. Friedrich Schwickert (1857–1930) egy interjúban maga említette, hogy vagyonának a hirtelen elvesztése fordította érdeklődését az okkult területek felé.²⁰⁵ Eduard Lederer (1883–1957) első, holland menyasszonya meghalt.²⁰⁶ Később egy párbaj során megsérült, és egész életében sánta maradt, amit egy osztrák asztrológusnő állítólag már születésekor megjósolt az anyjának. Ezért döntött úgy, hogy meg akarja tanulni az asztrológiát.²⁰⁷ Sejthető, hogy Kurt Rechnitz-re (1898–1970 u.) is egy személyes tragédia, hűgának hirtelen elvesztése lehetett hasonló hatással.²⁰⁸ Az ikrek életútja közti különbség vagy hasonlóság szintén érdekes téma – Móricz Emilnek (1911–1994) volt egy ikertestvére.²⁰⁹ A személyes tragédiát Juhász-Schlatter Viktor életében is megtaláljuk: első menyasszonya még az esküvő

Trentai Gábor *Beszéljünk másképp az asztrológiáról* című könyve jutott el hozzám. (Juhász-Schlatter Viktor 1996-ban elhunyt, és utolsó 4 évét vidéken töltötte ágyban fekvő betegként.) Gépelt anyagokkal Zoé Wassilko von Sereckitől, Dubravszky Lászlótól, Jónás Jenőtől és Szepes Máriától rendelkezem.

²⁰⁴ Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka.

²⁰⁵ VESZPRÉMY Márton (2019): 63.

²⁰⁶ Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka.

²⁰⁷ Uo. A történetet maga Lederer mesélte, ám pontosságát megkérdőjelezi a tény, hogy születésekor, 1883-ban még nem volt divatban az asztrológia Európában. Csengery Judit (1929–2011) visszaemlékezéseiben egy más történet olvasható Lederer és az asztrológia találkozásáról: a fiatal mérnököt felkérték, hogy cáfolja az asztrológia állításait, ám ő szkeptikusból csakhamar hívővé vált. CSENERGY Judit visszaemlékezései Eduard Ledererről. asztrologiapaholy.hu/asztrologusok-paholya/leder-educard-1883-1957 (2021. február 19.)

Csengery és férje, Zipernovszky János (1919–1991) is Ledererhez járt, részt vettek a *Radix* folyóirat első számainak szerkesztésében.

²⁰⁸ VESZPRÉMY Márton (2019): 79.

²⁰⁹ Uo. 85. Móricz Emil neve Eduard Lederer levelezésében is felbukkan. Lederer már 1941. május 21-én válaszolt Móricz egy levelére. 1943. május 8-án ismét levelet kapott az akkor Miskolcon katonáskodó Móricztól, melyben az utóbbi egy ismerőse számára kér horoszkópszámításokat az asztrológustól. Levelében a szenvedélyes levélíró Móricz jellemző módon azt kérdezi, nincs-e Lederernek olyan tanítványa, akivel levelezhetne...

előtt meghalt vakbélműtétben vagy -gyulladásban,²¹⁰ későbbi feleségével pedig első gyermeküket elvesztették 1945-ben.²¹¹

Juhász-Schlatter Viktor tehát „van Tromp” (Alpáry Imre) könyvét elolvasva elkezdett kutatni az asztrológus után, akitől a szerző megtanulta az asztrológiát, és 1955. március 1-én már Eduard Lederer kurzusán ült.²¹² Másfél év után, 1957. november 6-án már el is kezdte oktatni az asztrológiát, mivel mestere betegsége miatt rábízta az egyik csoportot.²¹³ Lederer felesége, Bíró Margit már korábban, 1957. augusztusában meghalt. Ősszel a lesújtott férj egészségi állapota is rohamosan romlott, és hamarosan, december 11-én ő is elhunyt. Gyermeük nem volt, a temetést és a koszorút is a tanítványok intézték. A könyvhagyaték ideiglenesen az egyik tanítvány, az orvos Schnell Endre (1929–2017) lakására került.²¹⁴ A hagyaték asztrológiai részét Lederer lánytestvére, Pap Ferencné Lederer Paula²¹⁵ öt tanítvány, Schnell Endre, Gonda Miklósné,²¹⁶ Juhász-Schlatter Viktor, Balassa László és Mohar Józsefné²¹⁸

Eduard Lederer. Fotó: Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka.²¹⁷

²¹⁰ Dr. Lakatos Viktória személyes közlése (2020. október 19.).

²¹¹ Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka, Dr. Lakatos Viktória személyes közlése (2020. október 19.).

²¹² Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka.

Balogh Endre szintén Alpáry Imrén keresztül ismerte meg Lederert. VESZPRÉMY Márton (2019): 91.

²¹³ Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka. Lederer feleségének egészsége már 1956-ban megroppant, így egyre kevésbé tudott részt venni napi munkájában, a férje által készített horoszkópok magyarrá fordításában és legépelésében. Így a pár jövedelmi lehetőségei megcsappantak. A másik bevételi forrásuk az asztrológia tanítása maradt. Juhász-Schlatter Viktor ezért szervezett egy kezdő csoportot a saját ismeretségi köréből. Ennek az átvételére kérte meg a betegeskedő Lederer.

²¹⁴ Schnell Endre Juhász-Schlatter Viktor révén kezdett el járni Eduard Ledererhez 1955. szeptember 24-én. Schnell Endre szintén a Buddhista Misszió tagja volt, 1986-ban a C. G. Jung szinkronicitás-elméletéről szóló munkáját a Misszió adta ki. (Jung elmélete az asztrológia tudományos magyarázatára tett kísérlet.)

²¹⁵ Férje Pap Ferenc ügyvéd, fia Pap János (1918–2002) újságíró.

²¹⁶ Gonda Katalin, Csengery Judit szerint ő gondozta Ledererék sírját (Farkasréti temető, UJ3/0/5/4). CSENGERY Judit visszaemlékezései.

²¹⁷ A kép az ausztriai Brombergen készült, ami ismét rámutat a berlini Lederer osztrák kapcsolataira. A zsidó vallásról Bécsben tért ki 1909-ben. A későbbi osztrák kancellár, Kurt Schuschnigg apja is kért tőle horoszkópot. VESZPRÉMY Márton (2019): 70.

²¹⁸ Mohar Józsefné személyéről csak annyit sikerült megtudnom, hogy 1942. április 17-én előadást tartott a Magyar Metapszichikai Tudományos Társaságban *A primitív népek és az okkultizmus* címmel. Lederer

Eduard Lederer. Fotó: Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka.

rendelkezésére bocsájtotta. Lederer számos könyve, levele és fényképe jelenleg Juhász-Schlatter Viktor hagyatékában található. Őt kérte meg néhány tanítvány, hogy a mester halála után vigye tovább a csoportjukat,²¹⁹ ám csak nyugdíjba menetele után, 60 évesen tudta teljes idejét az asztrológiának szentelni.²²⁰ Viktor bácsi, ahogy a tanítványok szólították, a Fehérvári út 24. alatti lakásán tartotta asztrológióráit minden hétköznap, kis, tizen-egynéhány fős csoportoknak. Az órákat pénzért tartotta, ám tanácsadásért soha nem fogadott el fizetséget.²²¹ A képzés az iskolaév ritmusát követte, de év közben is indultak csoportok.²²² A képzés öt évig tartott, de hűséges tanítványainak rendszeresen tartott „önképzőkör”-jellegű előadásokat, ahol érdekes eseteket, híres emberek horoszkópjait beszéltek meg. Hagyatékában megta-

láljuk többek között néhány kortársa, Széchenyi Zsigmond, Mezey Mária vagy Kaszap István horoszkópját, illetve a '80-as és '90-es évek „hírességei”, Farkas Bertalan, Tőkés László, Lékó Péter és Egerszegi Krisztina születési képletét.²²³ Bár óráin általá-

is gyakori előadó volt a Társaságban. Elöttem ismert előadásai:

1938. március 11.: Asztrológiai kísérlet (helyszín: Bristol szálló)

1942. február 13.: A 12 asztrológiai embertypus, mint újságolvasó

1943. január 8. Az asztrológia lehetőségei és határai

1941/1947. április 14.: Különös történetek! (helyszín: Dr. Cservenyák Károly lakása)

A Társaságot 1949. júliusában oszlatta föl a belügyminiszter.

²¹⁹ Torvaji László személyes közlése (2020. október 31.).

²²⁰ Uő. Viktor bácsi első saját csoportja 1961. szeptember 18-án indult. Horoszkópgyűjteményének legkorábbi darabjai 1959-ben keletkeztek. Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka. Visszatérő motívum a 20. századi magyar asztrológusok életrajzában, hogy nyugdíjazásuk után volt lehetőségük elmélyedni a kedvenc foglalatosságukban. Lásd Friedrich Schwickert és Györffy László életrajzi vázlatát: *VESZPRÉMY Márton* (2019): 63., 69.

²²¹ Torvaji László személyes közlése (2020. október 31.).

²²² Asztrológusok előszeretettel választanak ki az oktatás megkezdésére alkalmas bolygóállást; Viktor bácsi szívesen indította a csoportjait január végén, február elején, amikor a Nap a Vízöntő jelben járt. Édesanyám, Szegzárdy-Csengery Klára személyes közlése (2020. november 6.), aki 1977–1981 között járt Viktor bácsihoz. (Az asztrológiát mint ismeretágot és tevékenységet az asztrológusok a Vízöntő jelhez sorolják.)

²²³ Horoszkópgyűjteményében mintegy 8 000 horoszkóp maradt fenn. Lakatos Sándor személyes közlése (2020. október 10.).

ban mellőzte a politikát, a résztvevőket mégis összekötötte egyfajta titkos összetartozás érzése a politikai rendszer hivatalos materialista ideológiájával szemben.²²⁴

1981 kora nyarán az egyik csoportjából két embert is behívtak a Belügyminisztériumba.²²⁵ A csoporttagok neveit csak úgy ismerhették a hatóságok, ha valaki a csoport tagjai közül jelentett. Juhász-Schlatter Viktor, aki óráin egyszer-egyszer tett politikai kijelentéseket, legalább a csoport egy tagjának utalt rá, hogy besúgó van köztük, és, mint mondta, a tanítványok horoszkópja alapján tudni véli, ki az.²²⁶ Őt magát is kihallgatták a rendőrségen, és felelősségre vonták az illegális találkozók miatt.²²⁷ A hatóságokat nem az a tény zavarta, hogy asztrológiát oktat, hanem az emberek rendszeres, titkos összejövetele, amit politikailag veszélyesnek tartottak – az asztrológiát csak lenézték, mint badarságot.²²⁸ Viktor bácsi ezek után úgy döntött, hivatalos engedélyt szerez tevékenységére.²²⁹ 1981 őszén levelet írt Pozsgay Imre művelődési miniszternek.²³⁰ Az ügyét Budapest Főváros Tanácsa Munkaügyi Bizottságához továbbították, melynek Végrehajtó Tanácsa 1982. január 6-án engedélyt adott arra, hogy „kozмобиология” tárgyban magánórákat adjon.²³¹ Juhász-Schlatter Viktor kérvényében Carl Gustav Jung (1875–1961) svájci pszichológust idézte.²³²

Az 1981-es ügyvel kapcsolatban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában nincs hozzáférhető anyag. Juhász-Schlatter Viktor neve egyetlen egyszer fordul elő, egy 20 évvel korábbi környezettanulmányban. Szintén a Fehérvári út 24. szám alatt lakott ugyanis di Gleria Antal, akinek Péter nevű fia Angliába disszidált. A hatóságok egyrészt ki akarták deríteni a disszidálás okát, másrészt lehetőség szerint be akarták szervezni Pétert (ezt a tervet később elejtették). Ebből az okból készült az az 1962-es környezettanulmány, ami megemlíti a Juhász-Schlatter Győző néven szereplő tervezőmérnökről, hogy 1959 körül ment nyugdíjba, ám az asztrológia oktatásáról nem esik szó benne. Ennek oka talán az lehetett, hogy Viktor bácsi nyomatékosan megkérte a szomszédokat: senkinek se említsék a különóráit.²³³ A rövid jellemzés ellenben megállapítja, hogy: „Pártonkívüli, politikai kérdésekben nem nyilatkozik, passzív és érdektelen magatartást tanúsít. Távol tartja magát a társadalmi munkától és a rendezvényektől. Az ellenforradalom alatt lakásán tartózkodott, ellenséges tevékenységet nem folytatott, véleményét nem hangoztatta. Csendes, zárkózott életet él a környezetelten [sic] kívül más személlyel nem barátkozik házon belül. Káros szenvedélye nincs, rendezett családi életet él. Felesé-

²²⁴ Torvajai László személyes közlése (2020. október 31.).

²²⁵ Szegzárdy-Csengery Klára személyes közlése (2018. szeptember 27.).

²²⁶ Uő.

²²⁷ Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka.

²²⁸ Uo.

²²⁹ Uo.

²³⁰ Uo.

²³¹ Uo. (Az eredeti dokumentum iktatószáma: 152.266/1981). A Buddhista Misszióban szintén „kozмобиология” néven oktattak asztrológiát.

²³² Uo.

²³³ Dr. Lakatos Viktória személyes közlése (2020. október 19.).

ge háztartásbeli személy, pártonkívüli. Politikai és erkölcsi magatartása nem esik kifogás alá.²³⁴

A káros szenvedélyek hiányára vonatkozó megjegyzés biztosan helytálló: Juhász-Schlatter Viktor nemcsak vegetáriánus volt, hanem tojást sem evett.²³⁵ Manapság már nem lepődnenk meg rajta, hogy egy asztrológus vegetáriánus is, ám ennek a két szubkultúrának a kapcsolódása a 60-as, 70-es években talán szokatlannabb eset. Szembetűnő a hasonlóság Lemhényi Zoltánnal, aki szintén vegetáriánus volt,²³⁶ szintén jogát és asztrológiát tanult. Lemhényi szintén Lederer-tanítványnak vallotta magát²³⁷ – különbség ugyanakkor, hogy Juhász-Schlatter Viktor nem kötődött a Buddhista Misszióhoz.

Juhász-Schlatter Viktor asztrológiája több ponton is hasonlatosságokat mutat a kor más magyar asztrológusainak munkásságával.²³⁸ Van Tromp könyve jelentette számára az iránymutatást, és nyugdíjasként tudott igazán elmélyedni az asztrológiában. A Buddhista Misszió példáját követve ő is „kozmbiológiának” álcázta tudományát.²³⁹ Az asztrológiát Baktay Ervinhez hasonlóan ő is önismereti eszköznek tekintette,²⁴⁰ és – ahogy Baktay – ő is jóval többet tudott az asztrológiáról, mint amennyit a tanítványainak oktatott. Foglalkozott orvosi asztrológiával, asztro-meteorológiával, mundánasztrológiával, kérdő asztrológiával. Bár nem használta, de ismerte a félfény-szöveget vagy éppen a *trutina Hermetist*.²⁴¹ Más asztrológusokkal ellentétben azonban

²³⁴ Környezetanulmány di Gleria Antalról a III/I. csoportfőnökség 4/F alosztály részére. Juhász János r. őrnagy alosztályvezető. Belügyminisztérium III/V 1-d alosztály. ÁBTL 3.2.4. K-1338 31. Juhász-Schlatter Viktor az 1956-os forradalom alatt valóban nem vett részt az eseményekben. Ennek oka az volt, hogy mestere, Lederer október 26-án azt jósolta, hogy a forradalmat le fogják verni az oroszok.

²³⁵ Szegzárdy-Csengery Klára személyes közlése (2018. szeptember 27.).

²³⁶ „Kaposvári” fedőnevű ügynök jelentése. (Budapest, 1960. november 22.) Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztály V. alosztály. ÁBTL 3.1.5. O-11198/I 38.

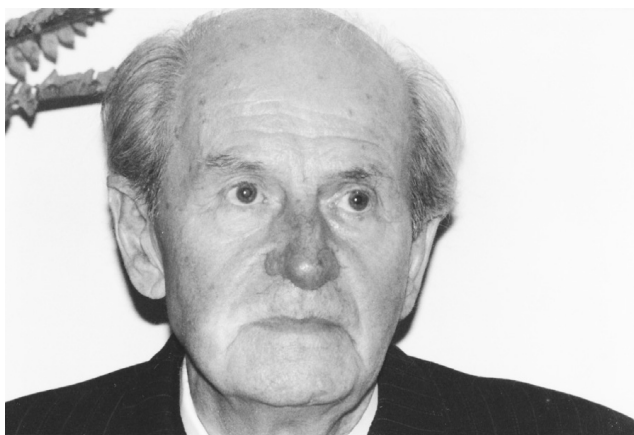
²³⁷ Uo. A forrásban „Lédera Emil” néven szerepel, de senki másról nem lehet szó. Bár erre vonatkozóan nem találtam egyértelmű forrásokat, lehetséges, hogy Lemhényi Lederer halála után vagy éppen amiatt kezdett el a Buddhista Misszióhoz járni. Az 1956-ban alapított Buddhista Misszió kronológiai okokból sikerrel töltötte be azt az űrt, ami az 1957-ben elhunyt Lederer halála után keletkezett az asztrológia oktatás „piacán”.

²³⁸ Asztrológiájáról az olvasó is képet kaphat posztumusz megjelent könyvéből: JUHÁSZ-SCHLATTER Viktor: *A rádium jegyében. Mme Curie horoszkópja*. Budapest, Jupiter K., 1998.

²³⁹ Abban, hogy az asztrológiát „kozmbiológiának” nevezték, és az égitestek sugárzásának az anyagra való hatását hangsúlyozták, nagy szerepe volt Eugen Jonás (Jónás Jenő, 1928–) elméletének, mely a Hold horoszkópban elfoglalt helyét és a női fogamzást kapcsolta össze. Jonás az érsekújvári állami klinika pszichiátriai osztályának vezetője volt. Elmélete az 1960-as évek második felében széles nemzetközi sajtófigyelmet kapott, igazolására alapították Nyitrán az ASTRÁ kutatóközpontot, ami 1968 áprilisában kezdett működni. A „kozmogram” szó 1968 decemberében jelent meg a hazai sajtóban. Ezzel szemben a „kozmbiológia” kifejezéssel jóval korábban, már 1929-ben találkozhatott a magyar olvasó. Már Alpáry *Sorsunk és a csillagok* című, 1941-ben megjelent könyvét is ez a megközelítés dominálta. I. VAN TROMP: *Sorsunk és a csillagok. Népszerű asztrológia*. [Budapest], Cserépfalvi, [1941]. A Magyar Csillagászati Egyesületnek is volt kozmbiológiai szakosztálya. Jegyzőkönyv a „Magyar Csillagászati Egyesület” alakuló üléséről 4., 6.

²⁴⁰ Torvaji László személyes közlése (2020. október 31.).

²⁴¹ *A trutina Hermetis* a horoszkóp aszcendensének a fogantatás (feltételezett) időpontja alapján történő

Juhász-Schlatter Viktor 1986. karácsonyán. Fotó: Lakatos Sándor.

kus tudás, ami csak a beavatottak szűk körére tartozik. Ők őrzik az emberiség egyre csökkenő transzcendens tudását.

Baktayval szemben nem a köldökzsinór elvágását, hanem a felsírást tekintette a születés pillanatának. A horoszkópokat minden esetben „pontosította”, amiben nagy szerepet kaptak nála az ún. „Charubel-fokok”, az állatöv egyes fokaihoz írt pár soros misztikus jellemzések. Trentai Gáborhoz hasonlóan – akinek „Beszéljünk másképp az asztrológiáról” című könyvéről elismeréssel szolt – ő is készített olyan horoszkópokat, ahol a születési idő nem volt ismert.²⁴⁴ Ilyenkor a felkelő jelet általában a külső megjelenés alapján választotta meg. Mivel a Vehlow-féle egyenlő házakat használta, a primer direktiókat pedig az ekliptikán számolta, a horoszkóp felállításához semmilyen komolyabb matematikára nem volt szüksége. Jelszava ez volt: „asztrológia matematika nélkül”.²⁴⁵ Tanítványához, Torvajai Lászlóhoz²⁴⁶ hasonlóan azért utasította el Györffy és Baktay asztrológiáját, mert azok egyenlőtlen házakat használtak.²⁴⁷

.....
pontosítása. Leírását már a 2. századi Vettius Valesnél megtaláljuk, de a középkori asztrológusok a *Centiloquium* néven ismert pseudo-ptolemaioszi aforizmagyűjteményből ismerték (51. aforizma).

²⁴² Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka.

²⁴³ Torvajai László személyes közlése (2020. október 31.).

²⁴⁴ Trentai vonatkozó művei: Trentai Gábor: *Beszéljünk másképp az asztrológiáról. Tanulmány az asztrológia múltjáról, jelenéről és biztató jövőjéről*. Budapest, Trentai G., 1988. Uő: *120 híres magyar horoszkópja*. Budapest, Magellán, 2006.

²⁴⁵ Torvajai László személyes közlése (2020. október 31.).

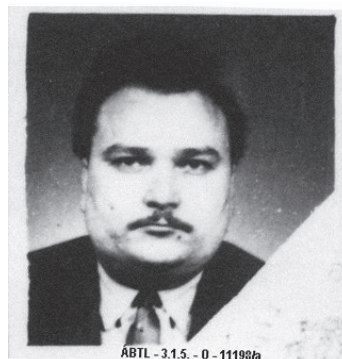
²⁴⁶ Torvajai László (1943–) villamosmérnök, harmadrendi ferences szerzetes 1972–1977 között tanult Juhász-Schlatter Viktornál. Később maga is oktatta az asztrológiát az 1980-as évek végétől 1996/1997-ig. Torvajai László és Syposs Ildikó (1943–2006) képviselte a Vehlow- és Lederer-féle iskolát azon az asztrológus-konferencián, amit a rendszerváltás után tartottak Budapesten. A konferencián részt vett többek között Belcsák Sándor és Dubravszky László is. Juhász-Schlatter Viktornál kezdett ismerkedni az asztrológiával Bán Tamás (1944–) és Szabó Zsuzsanna (1956–) is. Lemhényi Zoltán budafoki köréhez is tartozott egy Sipos Ildikó (1940–?), ám ő nem azonos a későbbi asztrológussal. Syposs Ildikó lánya, Frank Eszter maga is asztrológus lett. (Nem tévesztendő össze Frankné Jordán Eszter [1942–2008] asztrológussal!)

²⁴⁷ Érdekes adalék, hogy Juhász-Schlatter Viktor szerint mestere, Lederer is az egyenlőtlen házrendszer-

*Egy ismeretlen ismerős: John Károly*²⁴⁸

Az asztrológusi tevékenység illegálissá minősítése és ezzel együtt az asztrológia iránti megvetés hatósági részről csak az 1980-as években jelenik meg a forrásokban. Egy 1986-as napi operatív jelentés tájékoztat a következőről: „A Buddhológiai Intézet előadói közül jelenleg Kalló [sic, helyesen Kalo] Jenő mérnök és dr. John Károly folytat illegális tevékenységet /jóslást, szeánszokat/ hiszékeny és depressziós személyek számára – ellenszolgáltatásért.”²⁴⁹ Ugyanebből a jelentésből kiderül még, hogy John Károly két alkalommal büntetve volt csalásért, de ezeknek az ügyeknek semmilyen részlete nem ismert.

Ebbe a tendenciába illeszkedik a jogaszöveget szervező Lemhényi Zoltánról jelentő „Vitéz” fedőnevű ügynök tartóisztjének, Szebeni Sándor rendőr őrnagynak 1978-ban papírra vetett értékelése: „Megítélésünk szerint e szellemi jóga mint eszmei produktum társadalmunkban káros jelenség és így kell kezelni.”²⁵⁰

Igazolványkép John Károly állandó személyi törzslapján (1959. március 4.). ÁBTL 3.1.5. O-11198/a 619/7.

Összegzés

Minden jel arra mutat, hogy a tárgyalt időszakban az állambiztonsági szervek nem kifejezetten az asztrológusokat figyelték, hanem mindenfajta csoportosulást, mert azokat egytől egyig veszélyesnek tartották. Az 1980-as évek előtt az asztrológusok kizárólag politikai ügyeik kapcsán kerültek az állambiztonság látókörébe. A hatósági vizsgálatok során az asztrológia vagy a lefoglalt horoszkópok semmilyen szerepet nem játszottak. Az asztrológia, mint megvetendő, vagy egyenesen

.....
ekkel kezdte az asztrológiát, és csak később talált rá Vehlow házrendszerére, ami azt jelenti, nem Vehlow könyvei jelentették számára az elsődleges inspirációt.

²⁴⁸ Életrajzi adalékok: született Trencsén, 1926. március 10. Anyja Gerdenics Ilona. Apja, Ioan Károly Galántán született. John Károly NOIJ névmutató kartonja. ÁBTL 2.7.1., John Károly állandó személyi törzslapja. ÁBTL 3.1.5. O-11198/a 619/7. A születési év alapján John Károly az érsekújvári Pázmány Péter Gimnázium tanulója volt (és római katolikus vallású). *Az érsekújvári Magy. Kir. Állami Pázmány Péter Gimnázium évkönyve az 1943–44. tanévről*. Közzétette MRENNÁ József. Érsekújvár, Vadász Ferenc könyvnyomdája, [1944]. 50., 52., 55. 1938-ban még Pozsonyban élt, 1948-ban Szolnokon. Felesége Urbán Mária (született Jászapáti, 1930. március 12.). 1949. szeptember 24-én házasodtak. Hogy John Károly minek a doktora volt, nem tudom, 1959-ben érettségi volt a legmagasabb iskolai végzettsége, és technikus volt a Betonútépítő Vállalatnál. John Károly állandó személyi törzslapja. ÁBTL 3.1.5. O-11198/a 619/7. Halálózási dátumát nem ismerem, valamikor 1986 és 1989 között hunyt el.

²⁴⁹ Budapesti Rendőrfőkapitányság Állambiztonsági Szerv III/A alosztály, napi operatív jelentés (1986. augusztus 6.). ÁBTL 2.7.1. BRFK-98/1986.

²⁵⁰ ÁBTL 3.1.2. M-39112/7 57/1. Az általam vizsgált többi ügynök tárgyilagos jelentéseivel ellentétben „Vitéz” túlbuzgó és személyes rosszindulattól fűtött ügynök volt.

illegális tevékenység csak a „puha diktatúra” utolsó évtizedében, az 1980-as években jelent meg.

Nehezebb meghatározni, hogy milyen szerepet játszott az asztrológia a korabeli emberek mentalitásában. A Buddhista Misszióban az asztrológia iránti érdeklődés gyakran összekapcsolódott a „turáni ősvallás” iránti lelkesedéssel, illetve szélső-jobboldali nézetekkel, ahogy az is tény, hogy a korszakban nem sikerült baloldali vagy rendszerhű asztrológust találnom.²⁵¹ Ennek oka részben abban keresendő, hogy a Horthy-korban az asztrológia művelése értelmiségi, középosztálybeli tevékenység volt, ennek a rétegnek a képviselői pedig 1945 után a rendszer ellenségeinek minősültek. Másrészt az államszocialista rendszer deklaráltan materialista ideológiát képviselt, míg az asztrológia elsősorban a misztika, a teozófia és az antropológia iránt érdeklődők között virágzott.²⁵² A Juhász-Schlatter Viktor hagyatéka alapján kirajzolódó kép szerint az asztrológiaóráknak nem volt nyíltan politikai színezetük, de a résztvevőket mégis összekötötte a tudat, hogy tiltott, titkos tanítást hallgatnak. A (szélső)jobboldali ideológiákhoz való vonzódás egy olyan örökség, ami a jelenkori magyar asztrológus-társadalomban még mindig megfigyelhető.

A vizsgált téma különösen érdekes bepillantást enged a különböző szubkultúrák találkozásába, az egyes csoportok és körök átfedéseibe a 20. századi magyar társadalomban. Az asztrológia iránti érdeklődés összehozta, összekötötte egymással a steineri antropozófia (Dubravszky László), a jungi pszichológia (Schnell Endre, Kalo Jenő), a jóga (Juhász-Schlatter Viktor, Lemhényi Zoltán), a keleti nyelvek (Baktay Ervin, Hetényi Ernő, Lemhényi Zoltán), az eszperantó (Dubravszky László)²⁵³ vagy a költészet iránt érdeklődőket (Móricz Emil),²⁵⁴ buddhistákat, lelkes katolikusokat (Előd István,²⁵⁵ Balogh Endre), regnumos cserkészeket (Lemhényi Zoltán), vegetáriánusokat (Juhász-Schlatter Viktor, Lemhényi Zoltán), homoszexuálisokat (Ralph Brewster),²⁵⁶ hungaristákat (László András) vagy éppen „indiánokat” (Baktay Ervin).

²⁵¹ Ugyanakkor érdekes, hogy a vizsgált asztrológusok esetében a jobboldali beállítottság sok esetben nem járt együtt vallásossággal.

²⁵² VESZPRÉMY Márton (2019): 92–93.

²⁵³ Tudomásom szerint Dubravszky eszperantóval foglalkozó munkássága kéziratban maradt.

²⁵⁴ Személyére lásd: VESZPRÉMY Márton (2019): 85–91.

²⁵⁵ Személyére lásd: VESZPRÉMY Márton (2019): 92.

²⁵⁶ Brewster homoszexualitása nem derül ki explicit módon magyarországi emlékirataiból. A kérdésre lásd: KISS Eszter: Melegfiúk és melegbácsik a háborús Budapesten. Ralph Brewster, egy angol meleg memoárjaiból a negyvenes évek Budapestjéről. *Index* index.hu/kultur/2019/07/06/ralph_brewster_hontalanul_budapesten_holokauszt_meleg_homoszexualis/ (2021. augusztus 29.)

*Függelék*Eduard Lederer egyetlen ismert levele Baktay Ervinhez²⁵⁷

13. Január, 1947.

Lieber Ervin!

Auf der bei mir noch befindlichen Zeichnung habe ich mir notiert, dass die Angaben über die Declaration of Independence der United States am 4. VII. 1776. 3 Uhr 4 Min. am. Philadelphia²⁵⁸ aus einer mir einmal von einem englischen Schüler geliehenen Zeitschrift „The Future“ ed. by Zadkiel,²⁵⁹ Jan-Dez. 1893. Seite 47. 133. 165 stammen.²⁶⁰ Der Engländer und die Zeitschrift sind leider nicht mehr in Budapest.–

Wenn mich nicht mein Gedächtnis trügt, so glaube ich auch einmal einen längeren Artikel über diese Angelegenheit in der ausgezeichneten Zeitschrift American Astrology /Paul G. Clancy/ gelesen zu haben und zwar in einer mir vom²⁶¹ verstorbenen Vági Mihály²⁶² geliehenen Nummer. Ich bin immer etwas skeptisch bei solchen Daten und benütze immer meist nur solche, die mehrfach von ernstesten Autoren erwähnt wurden. Vielleicht kann Dir Fiam, der viel bei Vágis verkehrt hat, diese Nummer noch beschaffen. Vági besass nur wenige Nummern, so dass sich das leicht durchsehen liesse, wenn die Hefte überhaupt noch vorhanden sind.–

Beste Grüsse

E. Lederer

Bibliográfia

Források

BAKTAY Ervin: Asztrológia-kritikai szakosztály. *Csillagok világa. Évkönyv 1947-re.* 10. Ralph BREWSTER: *Hontalanul Budapesten, 1940–1944.* [Ford. VERES Mátyás] Budapest, Corvina, 2018.

CSENGERY Judit visszaemlékezései Eduard Ledererről, asztrologiapaholy.hu/asztrologusok-paholya/leder-er-eduard-1883-1957 (2021. február 19.)

²⁵⁷ Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, Adattár Ad/6100.21–2017.

Egyedül álló, írógéppel írt lap, az aláírás kézzel írt, a lap bal alsó része letépvé.

²⁵⁸ Az Egyesült Államok horoszkópja, éppen a pontos történelmi adatok hiányában, mindig is vitatott kérdés volt az asztrológusok között. Az Ikrek aszcendenssel járó hajnali időpontok ma is népszerűek. Az aláírás valójában este történt.

²⁵⁹ Az álnév Alfred John Pearce (1840–1923) személyét takarja, akit a nevet először használó Richard James Morrison (1795–1874) bízott meg azzal, hogy almanachjának kiadását folytassa.

²⁶⁰ Lederernek voltak külföldi tanítványai, köztük az Olaszországban született amerikai Ralph Brewster (1904–1951). Lederer említésre kerül Brewster magyarországi éveiről szóló, immár magyarul is olvasható visszaemlékezéseiben is. Ralph BREWSTER: *Hontalanul Budapesten, 1940–1944.* [Ford. VERES Mátyás] Budapest, Corvina, 2018.

²⁶¹ A gépelt szövegben: von, ceruzával javítva: vom

²⁶² Személyéről szinte semmit nem tudunk, ld. VESZPRÉMY Márton (2019): 65.

Csillagok világa. Évkönyv az 1948. évre

GYÖRFFY László: *Asztrológia*. Budapest, Kókai, 1935.

H. Zs.: Kékmadár küldött Mária nénihez. *Népszava* 88. évf. 228. sz. (1960. szeptember 25.)

HALÁSZ Péter: Jószok, asztrológusok és grafológusok nyomában... *Esti Szabad Szó* 50. évf. 215. sz. (1948. szeptember 19.) [2.]

JUHÁSZ-SCHLATTER Viktor: *A rádium jegyében. Mme Curie horoszkópja*. Budapest, Jupiter K., 1998.

LÁNYI: Napfoltok és napfáklyák. Járványok és enyhe tél. *Szabad Nép* 6. évf. 200. sz. (1948. szeptember 1.) 4.

LÁSZLÓ András: Az asztrológiai metódika elmélete és gyakorlata. Bevezető tanulmányok. *A Kőrösi Csoma Sándor Intézet Közleményei* VIII/23. (1963). Online elérhető: lastexit.hu/fileok/dokumentum/laszlo_a_az_asztrológiai_metódika_elmélete_es_gyakorlata.pdf

A magyar társadalom lexikonja. Budapest, Magyar Társadalom Lexikonja Kiadóvállalat, 1930.

Az érsekújvári Magy. Kir. Állami Pázmány Péter Gimnázium évkönyve az 1943–44. tanévről. Közzétette MRENNÁ József. Érsekújvár, Vadász Ferenc könyvnyomdája, [1944].

Párbuzamos napló. Weöres Sándor és Nyisztor Zoltán keleti útja. Összeáll., a szöveget gond. és az utószót írta STEINERT Ágota. Budapest, Terebess, 1998.

STUMPF András: *Szörényi. Roban az idő*. [Budapest], Trubadúr, Helikon, cop. 2015.

TRENTAI Gábor: *Beszéljünk másképp az asztrológiáról. Tanulmány az asztrológia múltjáról, jelenéről és biztató jövőjéről*. Budapest, Trentai G., 1988.

TRENTAI Gábor: *120 híres magyar horoszkópja*. Budapest, Magellán, 2006. Újabbán megjelent: Budapest, Sindbad, 1999.

I. VAN TROMP: *Sorsunk és a csillagok. Népszerű asztrológia*. [Budapest], Cserépfalvi, [1941]. Később megjelent ugyanott 1942-ben és 1947-ben is, illetve Budapest, Széchenyi Irodalmi és Művészeti Rt., 1944.

Világkrízis 1962. február 4-én. Kép a jövőből Eduard Lederer professzor szerint. Nem lesz háború. A magyarság jele az égen. *Demokrácia* 6. évf. 46. sz. (1947. november 16.) 5.

Szakirodalom

„Csend kívül, de nem belül”. Kodolányi János levelezése Nyerges Pállal és feleségével, 1948–1956. [Összeáll., a szöveget gond., az előszót és a jegyzeteket írta HORÁNYI Károly] Budapest, MTA Kvt. és Inf. Közp. – Jaffa, 2017.

GALLOV Rezső: *Butykó*. Budapest, Mező Ferenc Sportközalapítvány, 2009.

GERGELY Ferenc: Ávósok az „indián” ösvényen. *Új Pedagógiai Szemle* 61. (2011) 11–12. sz., 288–307.

GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. XIII. k. Budapest, MTA Irodalomtudományi Intézet – MTA Könyvtár – Petőfi Irodalmi Múzeum, 1993.

HALASI Zoltán: Hazai tér. Gurupédia IV. – László András, Pap Gábor. *Magyar Narancs* magyarnarancs.hu/tudomany/hazai-ter-125401 (2020. február 18.)

- HEGYMEGI KISS Áron: Baktay és a Wild West Zree Meetingek. In: KELÉNYI Béla (szerk.): *Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete*. [Budapest], Hopp F. Kelet-ázsiai Műv. Múz., 2014. 263–272.
- JÖGI Mirja: *A magyar indiánok*. Mestermunka. Tartu, Tartui Egyetem Ész- és Általános Lingvisztikai Intézet Finnugor Tanszék, 2010.
- KELÉNYI Béla: Baktay Ervin szabadsága. In: Uő (szerk.): *Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete*. [Budapest], Hopp F. Kelet-ázsiai Műv. Múz., 2014. 355–363.
- Magyar Életrajzi Lexikon, 1978–1991*. Főszerk. KENYERES Ágnes. Budapest, Akadémiai Kiadó, cop. 1994.
- KISS Eszter: Melegfiúk és melegbácsik a háborús Budapesten. Ralph Brewster, egy angol meleg memoárjaiból a negyvenes évek Budapestjéről. *Index index.hu/kultur/2019/07/06/ralph_brewster_hontalanul_budapesten_holokauszt_meleg_homoszexialis/* (2021. augusztus 29.)
- KOÓS Levente: *Az ügynök halála*. besugnak.blog.hu/2019/01/24/az_ugynok_halala_807 (2021. június 12.)
- KÜRTI Emese: *Glissando és búrtépés. Kortárs zene és neoavantgárd művészet az underground magánterekben, 1958–1970*. Budapest, L'Harmattan Kiadó – TIT Kossuth Klub Egyesület, 2018. (Határesetek)
- LORENCZ József: Baktay és az indián játékok. In: KELÉNYI Béla (szerk.): *Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete*. [Budapest], Hopp F. Kelet-ázsiai Műv. Múz., 2014. 273–282.
- OKVÁTH Imre: Angol kémhálózat a Katpolon (1946–1947). In: *Megértő történelem. Tanulmányok a hatvanéves Gyarmati György tiszteletére*. Szerk. BARÁTH Magdolna, BÁNKUTI Gábor és RAINER M. János. Budapest, L'Harmattan, 2011. 57–66.
- REZSABEK Nándor: *Fejezetek a Magyar Csillagászati Egyesület történetéből, 1946–1949*. Budapest, MCSE, 2005.
- SZAMOSKÖZI Krisztina: *A Buddhista Misszió történetéhez*. Kézirat. 2010
- SZEKÉR Nóra: *A Magyar Közösség története*. PhD-értekezés. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2009.
- SZEKÉR Nóra: *A Magyar Testvéri Közösség története*. [Hódmezővásárhely], „Norma” Nyomdász Kft., 2010.
- SZEKÉR Nóra: *Titkos társaság. A Magyar Testvéri Közösség története*. [Budapest], Jaffa, cop. 2017. (Modern magyar történelem)
- TAKÁCS Tibor: A Weidemann-ügy, 1961. Sport, hatalom és állambiztonság a korai Kádár-korszakban. *Aetas* 30. évf. 4. sz. (2015) 5–21., 17.
- VESZPRÉMI Krisztina: A jóga magyarországi története. *Terebess Ázsia Lexikon*. terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/joga.html (2021. április 17.)
- VESZPRÉMY Márton: Baktay asztrológiájáról – újra. *Orpheus Noster* 10. évf. (2018) 2. sz. 18–41.
- VESZPRÉMY Márton: Asztrológusok a 20. századi Magyarországon a rendszerváltásig. *Orpheus Noster* 11. évf. (2019) 2. sz. 62–96.

Rezümé

Tanulmányomban az asztrológusok és az állambiztonsági szervek kapcsolatát vizsgálom az 1945 utáni Magyarországon. A vizsgált időszakban a titkosszolgálat nem figyelte szisztematikusan az asztrológusokat, ellenben figyelt minden olyan kört, ahol emberek rendszeresen találkoztak, mert ezeket potenciálisan politikailag veszélyesnek tartották. Az asztrológia, mint megvetendő, vagy egyenesen illegális tevékenység csak a „puha diktatúra” utolsó évtizedében, az 1980-as években jelenik meg a forrásokban. A tanulmányban tárgyalt asztrológusokat egytől egyig a rendszerrel szembehelyezkedve találjuk: SS-páncélgránátosként, a Magyar Közösség Tagjaként, kitelepítettként, hungarista szervezkedőként vagy '56-os forradalmi bizottság tagjaként.

Kulcsszavak: asztrológus, életrajz, asztrológiatörténet, Magyarország, szocializmus, szubkultúra, Magyar Csillagászati Egyesület, Buddhista Misszió, jóga, hungarizmus, politikatörténet, Magyar Testvéri Közösség, titkosszolgálat, állambiztonság, Belügyminisztérium

Abstract

Márton Veszprémy: Astrologers and the security agency. Astrology in Hungary after 1945. In the present article I examine the attitude of the Hungarian secret agency towards astrologers and astrology during the communist era. I conclude that the secret agency was only interested in astrologers because they met regularly with their students and all regular and secret meetings were politically suspicious. Astrology as an illegal activity or as subject of contempt only appears in the sources in the 1980s. All the astrologers discussed in my article were in one way or another opposed to the ruling socialist regime.

Keywords: astrologer, biography, history of astrology, Hungary, socialist era, subculture, Hungarian Astronomical Association, Buddhist Mission, yoga, Hungarianism, far-right ideologies, political history, Hungarian Fraternal Community, security agency, Ministry of Interior

HAISER ANNA KLÁRA

Egy új demokrácia első próbája: abortuszvita a rendszerváltás idején

Jelen írásban a rendszerváltáskor lezajlott abortuszvitát szeretném bemutatni az akkoriban indult folyóirat, a Magyar Napló hasábjain napvilágra kerülő cikksorozat, és a szintén a rendszerváltással egyidős magyar feminista egyesület, a Feminista Hálózat kampányának tükrében. Ezáltal betekintést nyerhetünk egy, a sajtóban lezajló vitába az abortuszról; illetve láthatjuk, hogy egy nőkből álló szervezet milyen eszközökkel küzdött az abortuszszabályozás szigorítása ellen. Mindezek hátterül szolgált a rendszerváltás, az újonnan születő demokratikus társadalom reménye és a civil szerveződés megindulása.

Abortuszviták Magyarországon a 20. század során

A század első évtizedeiben a magzat elhajtását bűncselekménynek tekintette a magyar büntetőjog. Ez 1933-ban változott meg a kúria döntése alapján: ha az anya egészsége veszélyeztetve volt, lehetővé tette az orvosi indikációt. Azt azonban sehol nem rögzítették, mik pontosan azok a betegségek, amelyek az indikáció alapjául szolgálhattak volna, ami némi kiskaput jelenthetett mind a nők, mind az orvosok számára.¹

1945 előtt az egykézés gerjesztett vitákat. A népi írók is felfigyeltek erre a jelenségre, akik a kapitalizmust kritizálták, és a modern társadalomban terjedő erkölcs-telenség megnyilvánulásának tartották az abortuszt.²

Az 1950-es évek abortusszal kapcsolatos vitáira a központi politika reprezentációja volt jellemző. A nyilvános sajtóviták, amelyek során a népi írók a szocialista erkölcsi elvekért szálltak síkra, az 1960-as években indultak el. A népi írókkal szemben nem alakult ki igazi ellentábor, az urbánusok ugyan vitába bocsátkoztak velük, de nem alkottak közös platformot. Az évtized elején a születések száma történelmi mélypontra volt, de ez a statisztika az évtized végére javult, így a vita is elcsitult. 1973-ban a politikai vezetés szigorított az addigi szabályozáson, mintegy

¹ MIKES Lili: *Terhességmegszakítás (jogi és pszichológiai aspektusok)*. Magyar Bírói Egyesület honlapja, 2017. io.mabie.hu/index.php/cikkek-tanulmanyok/69-mikes-lili-terhességmegszakitas-jogi-es-pszichologiai-aspektusok. Letöltés ideje: 2019. 10. 01.

² HELLER Mária – NÉMEDI Dénes – RÉNYI Ágnes: „Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986.” In Monigl István – Csernák József (szerk.): *Népesedési viták Magyarországon, 1960–1986. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos vitaülése*. Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, 1990. 13–125.

a népi íróknak adva igazat. Az 1980-as években zajló vitákban újdonság volt, hogy az addig néma szakértők, demográfusok is beszálltak a vitákba. Emellett létrejött a „második nyilvánosság”, megerősödött a társadalomkritika, elindult a szamizdat, tehát átalakulóban volt a szellemi környezet. A népi írók továbbra is az egyéni tudatosság helyett a nemzeti-közösségi tudatosság fontosságát hangsúlyozták. A születések száma közben továbbra is csökkent, a demográfusok sem tudtak választ adni a helyzetre.³

1989. június 5-én kerekasztal-konferenciát rendezett a Nemzetközi Családtervezési Szövetség (IPPF)⁴ európai régiója az Egészségügyi Világszervezettel (WHO) karöltve. A konferencián elhangzottakról egy kötet is megjelent,⁵ ebben az európai⁶ és a magyar⁷ terhességmegszakításos trendekről egyaránt szó esett. Mindkét tanulmány az abortusz legálissá tétele, illetve a modern fogamzásgátlási eszközök minél szélesebb körben ismertté tétele mellett érvelt. Donnay összefüggésbe hozta az abortuszok magasabb arányszámát a hatékony fogamzásgátlási módszerek alacsony alkalmazásával. A legtöbb fejlett országban, mint írta, ahol különösen szigorítják az abortusz végrehajtásának feltételeit, a nők elutaznak más országokba a műtétet végrehajtatni. Azaz a tiltás ellenére ugyanúgy alávetették magukat a műtétnek, csak illegális keretek között.⁸ Dr. Pintér Attila szerint bár Magyarországon is ismertek a korszerű fogamzásgátlási módszerek, ekkor (1989-ben) a védekezés még mindig nem elég hatékony. Az abortuszok számának csökkenését a terhességgel szembeni védekezés kultúrájának további javulásától várta.⁹ Írásában ismertette a magyar népesedéspolitikának az elmúlt 15 évben történt intézkedéseit, statisztikákat, s megállapította, hogy a magyarok családtervezési gyakorlata (élettársi kapcsolatok, válások) nem hatott kedvezően a gyermekvállalási tendenciákra. Ugyanakkor a családtervezést széles körű intézményhálózat és folyamatosan korszerűsödő egészségügy tette könnyebbé.¹⁰

Az államszocializmusban volt egy alulról szerveződő aláírásgyűjtő kampány az abortusz megszigorítása ellen, melyet azonban elfojtottak, a szervezőket ellehetetlenítették. Ezt az akciót az egyetemista Kőrösi Zsuzsa és akkori férje, Pór György

³ HELLER – NÉMEDI – RÉNYI Ágnes: i. m. 13–125.

⁴ A Nemzetközi Családtervezési Szövetség (The International Planned Parenthood Federation) világszerte 6 régióra bontva működik napjainkban is. A szerveződés az 1950-es években indult, férfiak és nők egy csoportja azért kampányolt, hogy a nők maguk rendelkezhessenek a termékenységükkel, testükkel. 1952-ben 8 ország részvételével alapították meg a szövetséget, ma már 166 országban vannak jelen.

⁵ MÉSZÁROS Árpád (szerk.): *Az abortusz Európában. Kerekasztal konferencia: 1989. jún. 5.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1990. A kötetben ismertetik néhány európai országon kívül az USA, illetve a Szovjetunió terhességmegszakítással kapcsolatos politikáit, tendenciáit is.

⁶ Dr. France DONNAY: „Az abortusz Európában”. In Mészáros Árpád (szerk.): *Az abortusz Európában. Kerekasztal konferencia: 1989. jún. 5.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1990. 27–38.

⁷ Dr. PINTÉR Attila: Az abortusz-helyzet Magyarországon. In *Az abortusz Európában.* 63–67.

⁸ DONNAY: i. m. 28–30.

⁹ PINTÉR: i. m. 64.

¹⁰ PINTÉR: i. m. 66–67.

nevéhez szokták kötni. Kőrösi Zsuzsa azóta maga is feldolgozta egy tanulmányban a petíció beadását megelőző szervezkedést, az aláírásgyűjtők és az aláírók közül néhányval interjú is készített, melyben motivációjukat elemezte. Végül ismertette az akciót követő hónapokat, illetve az MSZMP reakcióját és a kiszabott büntetéseket.¹¹

Abortuszvita a rendszerváltás idején – sajtóvita a Magyar Napló hasábjain¹²

A rendszerváltás időszakában kialakult abortuszvitát az 1989-ben létrejött Pacem in Utero (Orvosok és jogászok az abortusz ellen) elnevezésű egyesület 1990-es beadványsorozata indította el, melyet az Alkotmánybíróságnak nyújtottak be. Az orvosokból és jogászokból álló egyesület célja „az emberi élet orvosi és jogi védelme a fogamzástól a természetes halálig orvosi és jogi eszközökkel.”¹³

Mint az az Alkotmánybíróság 1991-es határozatából kiderül, „az indítványozók egyik csoportja a terhességmegszakítást szabályozó rendelkezéseket azért kifogásolta, mert álláspontja szerint azok alkotmányellenesen engedik meg, illetve alkotmányellenesen tág körben engedik meg a terhesség megszakítását.” Továbbá az indítványozók szerint az alapjogokat törvénynek kell szabályoznia, az abortuszt azonban miniszteri rendeletekkel szabályozták. Az Alkotmánybíróság egyetértett azzal, hogy alkotmány sértő a rendeleti szintű szabályozás, és 1992. december 31-i hatállyal hatályon kívül helyezte az abortuszra vonatkozó szabályozást. E dátumig kellett a törvényhozásnak (azaz az országgyűlésnek) megalkotnia a magzat jogállásáról és a terhességmegszakításról szóló törvényt.¹⁴

Az Alkotmánybíróság határozata nyomán tehát elindult a vita a közvéleményben. Ehhez az egyik platformot a Magyar Napló nyújtotta. Azért döntöttem úgy, hogy a lapban zajló vitát mutatom be, mert szinte minden olyan érv elhangzik – mind a magzattvédők, mind az abortuszpártiak részéről –, ami az abortusszal kapcsolatos viták során felmerülhet. Figyelemre méltó tény továbbá, hogy a női írók még mindig kisebb arányban vettek részt a vitában, mint a férfiak.

A vitaindító cikk Bálint B. András¹⁵ tollából született, *Hangos némaság* címmel. A Pacem in Utero egyesület tagjaként úgy vélte, nemcsak vallási, hanem orvosi és jogász szempontról is vitatható a művi terhességmegszakítás. Bálint szerint az apát ugyanolyan jogok illetik a magzat sorsa feletti döntésben, mint az édesanyát. Szerinte egy kárpátaljányi magyarral kevesebb született a művi vetélések engedélyezé-

¹¹ KÖRÖSI Zsuzsanna: *Petíció az abortusz-szabadság megőrzéséért – 1973*. 2017. Kézirat.

¹² A Magyar Napló a rendszerváltással egyidős (1989-ben indult) irodalmi folyóirat, melyet a Magyar Írószövetség jegyez. 1990 nyarán több számon át húzódó vita alakult ki a lap hasábjain az abortusz-törvény szigorítása kapcsán.

¹³ Az egyesület 1989-ben jött létre a Miskolci Egyetem Polgári Jogi Tanszékén: communio.hu/meh/pu.htm. Utolsó letöltés ideje: 2019. 01. 17.

¹⁴ 64/1991. (XII. 17.) AB-határozat public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/417E9068C1A8AFC3C1257ADA00525A1F?OpenDocument. Letöltés ideje: 2019. 12. 04.

¹⁵ Bálint B. András (1947–1997) jogász, újságíró.

se nyomán is – még a nyugati jogrendszerek sem engedik, hogy ilyen parttalaná váljon az abortuszok mennyisége, és az állam sem támogathatja az önpusztítást. Végül felvetett egy igen fontos szempontot: a Ptk. szerint az ember jogképessége már a fogamzástól kezdődik (ha élve születik). Egy hangzatos képpel indított és zárt: Bernard Nathanson *The Silent Scream*¹⁶ című dokumentumfilmjéből idézte fel azt a jelenetet, ahogy a szike benyúlt a magzathoz a méhbe, s a magzat sikolyra nyitotta a száját.¹⁷ (Ez a kép visszatér a vita során is.)

Szabó A. Ferenc¹⁸ kifejező című cikkében – *A tilalom rossz recept* – egyet nem értését fejezte ki az abortusztörvény szigorítása felett. Szerinte az olyan diktátorok után, mint Hitler vagy Sztálin, egyenesen megdöbbenő az indítvány. Szabó úgy vélte, hogy bár már fejlett fogamzásgátló eszközök állnak rendelkezésre, az nincs biztosítva, hogy ezek mindenkihez eljussanak. Hangsúlyozta, hogy bár az abortuszműtét megviseli mind a nőt, mind az orvost, de az abortusztilalom bevezetését végzetesnek tartaná a társadalomra nézve. Ha az állam szembezáll a család érdekeivel, az hosszútávon súlyos következményekkel járhat. Szabónál is előkerül a nemzetgyarapítás gondolatának képtelensége. A fokozatosságban s abban hitt, hogy amíg teljesen el nem terjed a felvilágosítás és a modern, korszerű fogamzásgátlási módszerek, legyen mindenkinek szabad döntési lehetősége.¹⁹

Csalog Zsolt²⁰ csatlakozott a magzatvédők törekvését elítélő táborhoz: ő életpárti, de bármennyire is nyitott, a Bálint B. András által említett „magzat sikolya”, illetve az a felvetés, hogy abortusz nélkül másképpen népesebb lenne Magyarország, nem illik a keresztény-európai értékrendbe – melyre szintén Bálint hivatkozik. Csalog felemlítette a túlnépesedés veszélyét, ugyanakkor fontosnak tartotta, hogy mindenkinek kijárjon az őt megillető szabadság: aki elfogadhatatlannak tartja az abortuszt a családtervezés egyik eszközeként, elutasíthassa azt, de a szabályozás során legyenek tekintettel a másik félre is.²¹

Solt Ottília²² volt az első női hozzászóló a vitához. Abból indult ki: a nőket „csak kemény civilizációs tiltások bírhatják rá”, hogy lemondjanak az anyaságról. Felvetette a kérdést: a férfi vagy a nő karrierjében jelent-e nagyobb hátralépést a gyermekvállalás. Számtalan nőt a férfi kényszeríti olyan helyzetbe, hogy inkább az abortuszt választja. Soltnál is megjelent a túlnépesedés aggálya, aminek kontrollálásához elengedhetetlen a születésszabályozás. Abortusz nélkül viszont nincs

¹⁶ Az abortuszzellenes oktatófilm 1984-ben jelent meg, ultrahangfelvételen keresztül mutat be a méhen belül lezajló abortuszt. A cikkben szereplő elhíresült jelenet is a filmből származik, amikor a magzat fészkelődik és sírásra nyitja a száját a műtét alatt. A film az abortuszzellenes kampány egyik népszerű eszköze lett, de az orvosok egy része félrevezetéssel vádolja a film készítőit.

¹⁷ BÁLINT B. András: „Hangos némaság”. *Magyar Napló*, 2. évf. 22. sz. 1990. május 31. 9.

¹⁸ Szabó A. Ferenc (1943) politológus, történész.

¹⁹ SZABÓ A. Ferenc: „A tilalom rossz recept”. *Magyar Napló*, 2. évf. 24. sz. 1990. június 14. 10.

²⁰ Csalog Zsolt (1935–1997) író, szociográfus, szociológus.

²¹ CSALOG Zsolt: „Alázatos megjegyzések egy magzat sikolyához”. *Magyar Napló*, 22. évf. 25. sz. 1990. június 21. 9.

²² Solt Ottília (1944–1997) szociológus, politikus, az SZDSZ alapító tagja.

születésszabályozás. Solt szerint nincs olyan biztonságos megelőzési mód, amely a nőkre nézve nem kockázatos, így nem lehet kizárni a terhesség megszakítását mint születésszabályozási módot. Figyelembe véve a Földet fenyegető túlnépeseledést, aggályosnak tartotta a magzatvédők törekvéseit.²³

Dr. Paksy Mária²⁴ a Pacem in Utero Egyesület tagjaként leszögezte: az egyesület nem valláserkölcsi alapon köteleződik el az élet védelmében. Tény viszont, hogy Magyarországon kiugróan magas az abortuszok száma, ami egyfajta „kórképet” is nyújt a társadalomról. Kijelentette továbbá, hogy az egyesület nem követeli az abortusz azonnali és teljes betiltását, Szabó A. Ferenc állításával ellentétben. Részt akarnak venni azonban abban a „tudatformálási folyamatban”, amely helyreállítja az értékrendet, a családok méltóságát, melyek elengedhetetlenek egy egészséges nemzedék felnevelésében. A fogamzásgátlás, családtervezés fontosságát hangsúlyozta, szemben azokkal, akik „az emberi értékek helyett az anyagi jólét és biztonság fetiszizálása [...] mellett szavaznak.”²⁵

Lántzky László²⁶ szerint „minden lehető eszközzel küzdeni kell az életellenes cselekedetek megszüntetéséért.” Úgy látta, az eddigi írásokban nem volt jó a kérdések megközelítése: egy átfogó problémát akarnak megoldani rész kérdések felől. A természet törvényeit és a fajfenntartás ösztönét nem kerülhetjük ki vagy kormányozhatjuk, a születésszabályozásnak pedig ezekkel kell összhangban lennie.²⁷

Bollobás Enikő²⁸ is csatlakozott a vitához. Írásában arra hívta fel a figyelmet, hogy a vita két táborra oszlik ugyan, de van átfedés köztük (pl. a katolikus között is vannak szép számmal, akik az abortusztörvény szigorítását ellenzik, dacára a vallási előírásoknak). Feltette a kérdést, mikortól tekinthető az élet folyamatában a kezdet, ha a nyelv (embrió, magzat) és a vallási rítusok (vetélés esetén nincs temetés) is különbséget tesznek. Bár az abortusz mindig morális kérdés marad, választás csak akkor lehetséges, ha vannak egyéb alternatívák fogamzásgátlásra – ez viszont korántsem adott minden nő számára. A tiltással pedig csak az illegális abortuszok száma nő meg, ami tragikus következményekkel járhat a nőkre nézve. Bollobás rámutatott arra, amire korábban többen is: az abortusz tiltása a diktatórikus rendszerek jellemzője, Magyarország pedig, ha a liberális Európa része akar lenni, csakis az abortusz törvényes liberalizálásával válhat azzá. Végül azzal érvelt: a magyarországi abortuszhelyzet egyfajta jelzés, milyen problémák vannak nálunk a családtervezés és a fogamzásgátlás kapcsán.²⁹

²³ SOLT Otília: „Nincs születésszabályozás abortusz nélkül”. *Magyar Napló*, 22. évf. 27. sz. 1990. július 05. 6.

²⁴ Dr. Paksy Mária pszichiáter szakorvos, a pro life mozgalom elkötelezett aktivistája, a Pacem in Utero egyesület tagja.

²⁵ DR. PAKSY Mária: „Kinek kell magyarázkodni?” *Magyar Napló*, 22. évf. 28. sz. 1990. július 12. 10.

²⁶ Lántzky László József (1945–2014) a KDNP alapító tagja, író, újságíró.

²⁷ LÁNTZKY László: „A törvények összhangja: Az abortusz: életellenes cselekedet”. *Magyar Napló*, 22. évf. 29. sz. 1990. július 19. 11.

²⁸ Bollobás Enikő (1952) irodalomtörténész, amerikanista, az MTA doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Amerikanisztika Tanszékének egyetemi tanára.

²⁹ BOLLOBÁS Enikő: „Metonímiák, táltumok és sikolyok”. *Magyar Napló*, 22. évf. 30. sz. 1990. július 26. 10-11.

Csiki László³⁰ szerint máris politikai kérdés lett az abortuszvitából. Írásában elmesélte egy nőismerőse tanulságos történetét, aki előszeretettel fejtette ki abortuszellenes nézeteit. Tinédzserkorú lánya viszont teherbe esett, és alig mert odaállni az édesanyja elé. A magzatot végül elvetették, de a lány elköltözött anyjától, alig-alig tartják a kapcsolatot. Csiki a történetből a lány édesapját hiányolta, akit senki sem kérdezett meg, mit gondol a kérdésről. A történet tanulsága: az abortusz miatt egész családok sérülhetnek, de a helyzeten csak ront, ha tiltjuk, tabusítjuk a terhességmegszakítás kérdését.³¹

1990. augusztus 6-án jelent meg a sajtóvita zárócikke a lapban. Szabó A. Ferenc egy összeállítást szerkesztett olyan huszadik századi magyar írók (Bálint György, Karinthy Ferenc, Kassák Lajos stb.) abortusszal kapcsolatos állásfoglalásairól, akik helytelennek tartották a szigorítást.³² Bálint B. András összegzése szerint az abortusz körül felcsapó vita arról tanúskodik, hogy a magyar társadalom még nem modern társadalom, hiszen a „szabadság jószerivel kimerül a szabadosságban, a teljesebb emberré levés az anyagi javak teljességének megszerzésével.”³³ Cikkében a vita mindegyik hozzászólójának igazat adott, annak is, aki ellenezte, és annak is, aki támogatta az abortusz liberalizálását, hiszen mindnek megvan a maga igazsága.

Több utószó is született a vitához, az egyik Dr. Ádám György³⁴ tollából. Ádám pontról pontra végigment a *Konszenzus az élet védelmében*³⁵ című, 1990. május 12-én aláírt, öt pontból álló követelésen, amit a magzatvédők egyesülete állított össze. A követeléseket azért is aggályosnak tartotta, mert bár négy orvos aláírta, a pontok megírása előtt nem történt semmilyen konzultáció a genetikusokból, szülészekből és nőgyógyászokból álló szakmai grémiummal. Meglátása szerint a gyermek születésétől fogva számít embernek, mivel akkor válik el egy másik embertől, lesz autonómmá, és jelenik meg a társadalomban. Cáfolta a magzatvédők állítását; szerinte

³⁰ Csiki László (1944–2008) erdélyi származású magyar költő, elbeszélő, drámaíró, forgatókönyvíró, műfordító.

³¹ CSIKI László: „Mamma mia!”. *Magyar Napló*, 22. évf. 30. sz. 1990. július 26. II.

³² SZABÓ A. Ferenc: „Írók az abortuszról. A megszületettek védelme”. *Magyar Napló*, 22. évf. 32. sz. 1990. augusztus 9. II.

³³ BÁLINT B. András: „Menekülés az életből?” *Magyar Napló*, 22. évf. 32. sz. 1990. augusztus 9. II.

³⁴ Ádám György (1921–2011) ügyvéd, a Semmelweis Orvostudományi Egyetem nyugalmazott professzora, az ELTE Állam és Jogtudományi Karának tiszteletbeli egyetemi tanára, elhíresült a hálapénz elleni harcáról, a kártérítési perekben pedig rendszerint a betegeket képviselte.

³⁵ „Konszenzus az élet védelmében”. In Gresz Miklós (szerk.): *Együtt az életért fenntartások nélkül*. Budapest, Magzatvédő Társaság, 1990. A konszenzus pontjai a következők:

1. Az emberi élet a fogantatás pillanatában kezdődik.
2. A művi abortusz nem kívánatos beavatkozás.
3. Elő kell mozdítani, hogy a nem kívánt terhességet megelőzzék és ne megszakítsák.
4. Szociális okból művi abortuszt végezni semmiféleképpen nem a megfelelő eszköz a problémák megoldására.
5. A megfogant emberi életnek jogai vannak. Bár az egyes korok és társadalmak ezt másképp ítélik meg, hazánkban ennek a kérdésnek tanulmányozása, nyilvánosságra hozatala a társadalom számára egyik elsőrendű feladat.

az életnek nem minden szakasza emberi élet – erősen vitatta, hogy minden megfogant életnek emberi jogai vannak. Tagadta, hogy a nemi élet egyszerűen örömszerzés lenne: a férfi és nő (társadalmi) kapcsolatának legemberibb megnyilvánulásának tartotta. Kitért arra, hogy maguk a fogamzásgátló eszközök is drasztikus beavatkozásnak számítanak bizonyos értelemben.³⁶

Augusztus 30-án Czakó Gábor³⁷ utószavát olvashattuk. Hét pontban szedte össze érveit a liberális abortuszszabályozás ellen. Szerinte a magzat ember volta tagadhatatlan, megölését engedni olyan, mint az emberölést jóváhagyni. Az abortusz tehát szerinte a többihez nem fogható emberölés, hiszen „előre megfontolt szándékkal, bünszövetkezetben, különös kegyetlenséggel, általában nyereségvágyból, gondozásra bízott kiskorú sérelmére” történik. Ebben pedig cinkos mindenki, aki hagyja az abortuszszabályozás liberalizálását.³⁸

A Feminista Hálózat abortuszkampánya

Az 1990-ben alakult Feminista Hálózatban csak nők tevékenykedtek, az abortuszszabályozás megszigorítása ellen folytatott kampányukkal pedig nemcsak a sajtó közönségét, hanem a politikusokat, illetve a politikai döntéshozatalt is befolyásolni kívánták, ehhez pedig az egész magyar nőtársadalmat mozgósítani szerették volna. A kampányról a legtöbb részletet az egyesület újságjából, a Nőszemélyből tudtam meg, de egyéb sajtócikkek, az országgyűléshez intézett beadvány és egy plakát is tudósít a Feminista Hálózat abortusszal kapcsolatos álláspontjáról.³⁹

Nem sokkal a magzatvédők Alkotmánybírósághoz intézett beadványa után, 1990 őszén a Feminista Hálózat tagjai aláírásgyűjtésbe kezdtek, és rövid idő alatt kb. hatezer aláírást gyűjtöttek össze. Egy évvel később, 1991. október 31-én ezeket az aláírásokat átadták az Alkotmánybíróságnak, a Feminista Hálózat álláspontját tartalmazó levéllel együtt.⁴⁰ Fennmaradt néhány üres lap az aláírásgyűjtő ívek közül, illetve egy egyoldalas, 1990. június 25-i keltezésű nyílt levél, amelyet „a tiltakozást kezdeményező állampolgárok” nevében írtak alá, de nem derül ki pontosan, hova szánták, valószínűleg ez volt a petíció szövege. Ebben olyan új abortusztörvényt követeltek, amely lehetővé teszi az állampolgárok szabad választását azt illetően, hogy élnek-e az abortusz lehetőségével. Arra hivatkoztak, hogy az abortusz

³⁶ ÁDÁM György: „Abortusz-modern társadalom-tudomány-logika. Utószó egy vitához”. *Magyar Napló*, 22. évf. 34. sz. 1990. augusztus 23. 10–11.

³⁷ Czakó Gábor (1942) Kossuth-díjas író, publicista, képzőművész, a magyar katolikus újságíróképzés megszervezője.

³⁸ CZAKÓ Gábor: „A szabadosságharcban védtelen ember. Utóirat az abortusz-vitához”. *Magyar Napló*, 22. évf. 35. sz. 1990. augusztus 30. 10.

³⁹ Sok forráson nem szerepel dátum, szerző vagy cím, így a beazonosításuk nem ment könnyen, néhány esetben feltételezésekre alapoztam, hogy milyen apropóból vagy mikor keletkezett az adott forrás, például a dátumozatlan plakátok esetében.

⁴⁰ „Beadvány az Alkotmánybírósághoz”. *Nőszemély*, II. évf. 1992/1. 24.

tiltása hosszabb távon nem hozza magával a születések növekvő számát. A tiltás viszont beláthatatlan következményekkel járhat: illegálisan elvégzett műtétekkel, a nem kívánt gyermekek megszületése pedig feszültségeket okozhat a családon belül. A szerzők meglátása szerint ahhoz, hogy változás következhesen be, meg kell teremteni a társadalmon belül az ideális feltételeket a gyermekvállaláshoz.

1990. október 9-i keltezéssel jelent meg egy interjú az *Esti Hírlapban* Szilágyi Emília aranyművessel, a Feminista Hálózat tagjával. Ebben Szilágyi beszélt a Feminista Hálózat törekvéseiről a nők érdekvédelemért és segítése kapcsán, illetve szó esett az abortuszkampányról. Szilágyiék szerint az állam szigorítása azt jelenti: egyetlen családmodellt részesít előnyben. Szilágyi felhívta a figyelmet, hogy még a vallásos nők sem támogatják a szigorítást. Az interjú megjelenése napján a lengyel nagykövetség előtt tartottak tüntetést, szolidaritásukat kifejezve a lengyel nőkkel, akik ugyanakkor néztek szembe az abortuszszigorítással.⁴¹

1991. november 4-én a Feminista Hálózat megtartotta első nemzetközi sajtótájékoztatóját, melyben az abortuszkérdéssel kapcsolatos álláspontjukat ismertették – kiemelve, hogy addig a vitában nem lehetett hallani a nők véleményéről, érdekeiről. A híradás szerint sokan eljöttek a sajtótájékoztatóra (újságírók, tévések, külföldi tudósítók).⁴²

A *Nőszemély* 1992. évi száma tematikusan az abortusz témáját járta körbe. Béres Zsuzsa nyitó cikkében szóvá tette, hogy az immáron két éve tartó abortuszvitában a nőket senki nem kérdezte meg. Olyan abortusztörvényt követelt, amely biztosítja a nő számára a szabad választást arra vonatkozóan, hogy megtartja-e a magzatát vagy sem. Kitért arra, hogy az abortusz tiltása nem növeli meg hosszabb távon a születések számát, az illegálisan elvégzett műtétek pedig óriási károkat okozhatnak. Béres szerint a gyermekvállalás megfelelő feltételeinek megteremtésével a társadalomnak kellene lehetővé tennie, hogy a meg nem született gyerekek megszülethessenek. Végül arra utalt: a frissen létrejött, többpárti demokráciában a választók felét a nők alkotják, így nem lenne célszerű figyelmen kívül hagyni az ő érdekeiket.⁴³

Wank Katalin Feminista Hálózat-tag hétoldalas cikkében szintén az abortusszal kapcsolatos gondolatait vetette papírra: kikelt a magzatvédők ellen, s felszólította őket, hogy fogadják örökbe a betiltott abortusz révén született gyermekeket. Kitért a népességrobbanás veszélyére, az egyház diktatórikus követelésére, az illegális abortuszok beláthatatlan következményeire. Végül felszólalt a nők méltánytalan helyzete ellen, ami a férfiak nők fölötti „parancsuralmából” fakadt. Wank cikke körbejárta az abortusz betiltását szorgalmazók szinte összes érvét, s egyenként megcáfolta őket.⁴⁴ A *Nőszemély* szerkesztői a Planned Parenthood⁴⁵ kiadványából is közzétet-

⁴¹ „Harcba indultak a szelíd feministák”. *Esti Hírlap*, 23. évf. 1990. 10. 9.

⁴² „Nemzetközi sajtótájékoztató”. *Nőszemély*, II. évf. 1992/1. 24.

⁴³ BÉRES Zsuzsa: „Az Alkotmánybíróság határozata”. *Nőszemély*, II. évf. 1992/1. 1–2.

⁴⁴ WANK Katalin: „Gondolatok az abortuszról. Törvényes törvények?”. *Nőszemély*, II. évf. 1992/1. 6–12.

⁴⁵ Az International Planned Parenthood nonprofit szervezet az Egyesült Államokban, amely – elsősorban fiataloknak – szexuális felvilágosító programokat szervez, illetve a nők jogaiért, egészségéért folytat kampányokat, különös tekintettel a nem kívánt terhességek, illetve az elérhető fogamzásgátlás témájára.

tek egy fordítást *Kilenc érv a szabad abortusz mellett* címmel. Ezen érvek az illegálisan elvégzett műtétek következményeire emlékeztettek, a szabad társadalmat és a tiltott abortuszt összeegyeztethetetlennek tartották, illetve a nő választási jogának szükségességét hangsúlyozták.⁴⁶ A Feminista Hálózat aktivistái egy bekeretezett cikkben hívták fel a magyar nők figyelmét arra, hogy az abortuszt szigorítani fogják; ez pedig összeegyeztethetetlen a demokrácia alapelveivel. Arra kérték a magyar nőket, hogy csatlakozzanak a követeléseikhez, írjanak az országgyűlési képviselőknek, és írják alá a Hálózat tiltakozását.⁴⁷ Ilyen jellegű felhívásból még kettőt helyeztek el a lapszámban, illetve közzétették Wank Katalin abortuszról szóló költeményét.⁴⁸

Ugyanez a lapszám tudósított arról, hogy pályázatuk révén a Feminista Hálózat általános támogatás címén 10 ezer dollár támogatást nyert a Global Fund for Women⁴⁹ elnevezésű amerikai alapítványtól. A Hálózat az abortusszal kapcsolatos kampányra kívánta fordítani az összeget. Ugyanekkor az International Planned Parenthood 2 ezer dollár támogatást küldött kifejezetten az abortusszal kapcsolatos szabad döntés jogáért folyó küzdelem megsegítésére.⁵⁰

Hochberg Ágnes⁵¹ hagyatékában is maradtak fent az abortuszkampánnyal kapcsolatos források. Egy írógéppel írt papírról kiderül, hogy a Feminista Hálózat 1990. június 26-án vitát szervezett a készülő abortuszzabályzás kapcsán, mely vitán részt vett a Kelet-Nyugat Kör,⁵² a Nőszövetség,⁵³ a Fidesz, a Magyar Nők Lapja és az Esti Hírlap képviselője. Ceruzával valaki kiegészítette a felsorolást a Levegő Munkacsoporttal⁵⁴ és a Zöld Párttal.

⁴⁶ „Kilenc érv a szabad abortusz mellett”. *Nőszemély*, II. évf. 1992/1. 13–14.

⁴⁷ „Nők, vigyázzatok!” *Nőszemély*, II. évf. 1992/1. 15.

⁴⁸ WANK Katalin: „Fonál”. *Nőszemély*, II. évf. 1992/1. 16.

⁴⁹ A Global Fund for Women nonprofit szervezet 1987-ben jött létre Kaliforniában, és nőszervezetek támogatását tűzte ki célul világszerte.

⁵⁰ „Alapítványi Pályázat”. *Nőszemély*, II. évf. 1992/1. 24.

⁵¹ Hochberg Ágnes (1964–1995): feminista aktivista és tudós volt, a Feminista Hálózat tagjaként is tevékenykedett. Kutatómunkájában elsősorban az 1960-as és 1970-es évekbeli olasz és amerikai feminista mozgalmak történelmével foglalkozott.

⁵² Network for East-West Dialogue (Hálózat a Kelet-Nyugat Párbeszédért) a nyugatnémet zöldek kezdeményezésére jött létre 1985-ben. A hálózat „a nyugati békemozgalmak csoportjai és a keleti független csoportok, kezdeményezések és egyének együttműködésének kötetlen formájában, a vélemények és a tapasztalatok cseréjét, valamint közös tevékenységek előmozdítását” tűzte ki célul. In CSAPODY Tamás: „Civil forogatókönyvek. Válogatott tanulmányok és publicisztikai írások (1983–2002)”. Budapest, Századvég Kiadó, 2002. 27.

⁵³ Itt feltehetően a Magyar Nők Szövetségéről van szó, ahogy ők jellemzik magukat: „a Magyar Nők Szövetsége politikai pártoktól független társadalmi szervezet. 1989-től tevékenykedik a nők jogainak és érdekeinek védelmében. Jogutódja a Magyar Nők Országos Tanácsának (MNOT), a Magyar Nők Demokratikus Szervezetének (MNDSZ). 1949–1992 között alapítója és kiadója a »Nők Lapja« című újságnak. A rendszerváltozás időszakában a Nemzeti Kerekasztal teljes szavazati jogú tagja. 2003-ig az egyetlen női érdekképviseleti ernyőszervezet hazánkban.” nokszovetsege.hu/2012/06/05/rolunk/

⁵⁴ A Levegő Munkacsoport nonprofit szervezet 1988-ban jött létre Budapesten. Politikai pártoktól és gazdasági érdekektől mentes, független társadalmi szervezet. Az állampolgári részvétel lehetőségeinek bővítésére, a nyilvánosság, a tájékoztatás és a tájékozódás szabadságának kiteljesítésére törekednek. levegő.hu/magunkrol/celok/

Szintén Hochberg Ágnes hagyatékában található egy Rózsa Edit SZDSZ-es képviselő által írt parlamenti felszólalás tervezete, amelyet feltehetően az abortuszszabályzás országgyűlési vitája során olvastak, vagy olvastak volna fel a szabad demokraták. A tervezetben a kormány abortusszal kapcsolatos törvényjavaslatához szóltak hozzá. A felszólaló tiszteletben tartotta azok véleményét, akik szerint a magzatot megilleti az élethez való jog, ugyanakkor ragaszkodott hozzá, hogy mindenkinek joga legyen a szabad döntéshez e téren, senki ne erőltesse rá a saját akarát a másokra. A kormány kétféle tervezettel állt elő: az egyik betiltotta volna az abortuszt, a másik liberálisabb, de a szabad demokraták javaslatához képest „nem nyújtott olyan egyértelmű védelmet a nő kiszolgáltatottságával szemben.” A szabad demokraták elfogadható tárgyalási alapnak tekintették ez utóbbit, bár ez is a magzat érdekeit tartotta szem előtt, és nem a nőét. A felszólalásban kitértek arra, hogy az abortuszok száma nem olyan magas – a 18 év alatti lányok növekvő abortuszai aggasztóak, ez pedig a szexuális felvilágosítás fontosságára hívja fel a figyelmet, illetve arra, hogy elérhetővé kell tenni a fogamzásgátló eszközöket. A felszólalás írója úgy vélte: ha a jelen viszonyokat szabályozzák, és nem az abortuszszabályzást akarják szigorítani, jó törvényt alkothatnak.

Az abortuszkampány visszhangja

A kampánnyal egy időben folyamatosan születtek sajtócikkek, interjúk, melyekben – olykor az aktivistákkal együtt – megemlítették vagy értékelték az abortuszvita állását, az abortuszkampány sikerességét. Ezeket az írásokat is szeretném bemutatni, a teljesség igénye nélkül. Kivétel nélkül mind pozitívan értékeli a feminista törekvéseit.⁵⁵

1990 augusztusában egy többek között leszbikus nők számára szervezett találkozóra a Feminista Hálózat négy tagot delegált, köztük Acsády Juditot⁵⁶ és Hochberg Ágnest. A találkozó alkalmából interjú készült, amiből kiderült, mik a Feminista Hálózat céljai: megváltoztatni a nők gondolkodását, aktivizálni őket, illetve a gyakorlati életben is segíteni akarták őket: pl. a szülő nők számára lehetővé tették volna, hogy ne csak kórházakban szülhessenek, mivel az ellátás során elég sok negatív élmény éri őket. Az abortusz akkori szabályozása is aggályos volt a nőkre nézve: túlnyomórészt férfi orvosok végezték a műtéteket, az eljárás során pedig lenézték a nőket. A Feminista Hálózat ezért aláírásgyűjtésbe kezdett, de tapasztalatuk szerint a napi robotba befáradt magyar nőknek egyszerűen nincs idejük és kedvük ezzel a témával foglalkozni. A másik aggasztó tény pedig, hogy a konzervatív felfogás egyre jobban terjedt a fiatal nők között is.⁵⁷

⁵⁵ Többségüket az egykori aktivisták által eltett emlékek között találtam, kivágva az újságból és félretéve.

⁵⁶ Acsády Judit: korábbi feminista aktivista, szociológus, az MTA TK Társadalomtudományi Kutatóközpontjának főmunkatársa.

⁵⁷ „Starting From Absolute Zero. An Interview with Hungary’s Feminist Network”. *Breakthrough*, Vol. 15, no. 1, Winter 1991. 10–15.

Boscagli Edit fordító jegyzete, mely egy Ádám György doktorral 1990 augusztusában készült interjúra való reakcióként született, következetesen támadta a magzatvédők álláspontját. Írásában megkérdőjelezte – csatlakozva a doktor alapvetően jogi megközelítésű cáfolataihoz – a valláserkölcsei alapot. Utalt arra, hogy a Biblia sehol nem állítja, hogy a magzat önálló személyiségnek tekinthető, azaz jogképes lenne. A liberális felfogású jogalkotás pedig eleve ódzkodik attól, hogy sértse mások szuverenitáshoz való jogát. Felhívta a figyelmet arra, hogy Magyarország világi állam, tehát ha európai állam szeretnénk lenni, nem alapozhatjuk alkotmányunkat és törvényeinket egy dogmára. Végezetül cselekvésre szólította fel a magyar nőket, lépjenek fel érdekeikért, vegyék fel a kapcsolatot a Feminista Hálózattal.

Pigniczky Réka⁵⁸ 1992 októberében a Magyar Narancsban megjelentetett cikkében az abortuszvítát lehetőségnek tartotta a nők nyílt felszólalására. Úgy vélte, hiába szigorítják a törvényt, az hosszabb távon nem csökkenti a terhességmegszakítások számát. Fontosnak tartotta a megelőzést, valamint hogy az állam megfelelő körülményeket teremtsen a szülni vágyó nők számára. Ugyanakkor kihangsúlyozta, hogy az állam nem foszthatja meg a nőket demokratikus jogaiktól egy ilyen szigorítással.⁵⁹

Miután lezajlott a kampány, születtek olyan írások a Feminista Hálózat aktivistáinak tollából, amelyek a kampányból igyekeztek tanulságot leszűrni, illetve magát a törvényt értékelik.

Acsády Judit és Bullain Nilda⁶⁰ említették néhány bekezdés erejéig *A női alternatíva*⁶¹ című összegző írásukban a Feminista Hálózat abortuszkampányát, amiben ismertették az 1992-es törvényről alkotott álláspontjukat. Eszerint a szervezet tagjai társszervezők voltak az 1991 augusztusában, II. János Pál pápa magyarországi látogatása alkalmából tartott „Szabad, gondolkodó konferencia” elnevezésű rendezvényen. (Az írásból nem derül ki, milyen gondolatok hangzottak el a konferencián az abortusz kapcsán.) Szót ejtettek arról is, hogy a Nőszemély 2. számát a témának szentelték, 1991 októberében pedig több más értelmiségi nővel együtt beadvánnyal fordultak az Alkotmánybírósághoz, amiben kérték, hogy tartsák tiszteletben a nők döntési jogát az abortusszal kapcsolatos határozat megalkotásánál.

A Nőszemély egyik 1993-as számában a kampány során szerzett tanulságokat tették közzé. Az Acsády Judit és Bullain Nilda által írt cikkből kiderült, hogy 1992 májusában a Feminista Hálózat tagjaiból megalakult a Szabad Döntés Jogáért Kampánycsoport egy külföldi támogatás szakmai és anyagi módon megnyilvánuló segítségével. Céljuk az volt, hogy a nyugati politikai kampányok mintájára a lehető leg-rövidebb idő alatt a legnagyobb befolyást gyakoroljanak a törvényhozókra és a közvéleményre is. Szerették volna elérni, hogy a nők megértsék: választójoguk révén ők

⁵⁸ Pigniczky Réka: egykor feminista aktivista, később rendező, operatőr, narrátor.

⁵⁹ PIGNICZKY Réka: „A nők ismét másodrangúak”. *Magyar Narancs*, 4. évf. 43. sz. 1992.10.22. 27.

⁶⁰ Bullain Nilda feminista aktivista, jelenleg az Egyesült Államokban él, az ICNL (International Center for Not-for-Profit Law) nevű szervezet alelnöke, nonprofit szervezetek számára nyújt tanácsadást.

⁶¹ ACSÁDY Judit – BULLAIN Nilda: „A női alternatíva. A magyar feministák és a Nőszemély”. *Mozgó Világ*, XIX. évf. 1993/12. 122–128.

is befolyásolni tudják a döntéshozatalt. A cikkírók az egyik legsikeresebb akciónak a levelezőlap-akciót tartották, több ezren küldték el képviselőjüknek a Kampánycsoport által gyártott képeslapokat, amiben felszólították az adott országgyűlési képviselőt, hogy ne szavazza meg az abortuszszabályzás szigorítását. A Kampánycsoport elkészített egy rövidített változatot egy abortuszról szóló, amerikai dokumentumfilmből, melyet népszerűsíteni kívántak, például iskolákban. Emellett a csoport aktívan részt vett a törvény előkészítésében, több párttal együttműködve (SZDSZ, MSZP), törvényjavaslatokat kidolgozva. A Kampánycsoport kérésére az Európai Hálózat a Nők Abortuszhoz és Fogamzásgátláshoz való Jogaiért elnevezésű szervezet nyílt levelet küldött a Parlamentnek: ebben arra kérték a képviselőket, hogy vegyék figyelembe a nők érdekeit. A kampány végén a Kampánycsoport 13 ezer összegyűjtött aláírást nyújtott át Szabad Györgynek, az Országgyűlés elnökének, a nők döntési jogának megtartását követelve.⁶²

A kampányt ismertető cikk alatt Báthory Anna írásában az 1992. évi abortusztörvényt értékelte. Bár a képviselők a liberálisabb szabályzást szavazták meg, Báthory megfogalmazott néhány kritikát. A kormány szemléletmódja ugyanis egyértelműen patriarchális; ez megmutatkozik abban is, hogy bár a törvény megengedi a nő szabad döntését, alapvetően bűncselekménynek tartja az abortuszt, engedélyhez köti. Az eljárás, a kötelező tanácsadáson való részvétel államigazgatási aktussá teszi az egyébként egy állampolgárnak kijáró egészségügyi ellátást. Holott – Báthory szerint – az államnak számtalan lehetősége lenne a szexuális felvilágosításra; de az állam arra sem vállalt kötelezettséget, hogy térítésmentessé tegye a fogamzásgátlást.⁶³

Összegzés

A Feminista Hálózat abortuszkampánya mindenképp újszerű jelenség volt a magyar nőtörténetben. A kampány szervezői éltek a frissen létrejött képviselői demokrácia nyújtotta lehetőségekkel, mint például a képeslapkampány, mely nagy sikert aratott. Bár már volt példa hasonló aláírásgyűjtésre az abortusz megszigorítása ellen (itt Kőrösi Zsuzsáék 1973-as akciójára gondolok), a rendszerváltás előtti időszakban meghurcolásra számíthatott az, aki ilyen szervezkedésbe kezdett. A Feminista Hálózat már egy teljesen más politikai-társadalmi közegben tevékenykedett, amit ki is használt: kampányát a nyilvánosság teljes bevonásával, a lehető legtöbb felületen (újságok, köztük saját folyóiratuk révén, amelyet terjeszthettek is) végezte, és arra biztatta a nőket, hogy igyekezzenek befolyást gyakorolni a törvényhozatalra, mivel a vitatott kérdésben ők a leginkább érintettek.

Megfigyelhető, hogy a hagyományosnak tekinthető fórumokon, mint például a Magyar Napló hasábjain, a férfi hozzászólók nagyobb létszámban jelen voltak az

⁶² ACSÁDY Judit, BULLAIN Nilda: „Kampány az abortuszról való döntés jogáért”. *Nőszemély*, III. évf. 1993/1. II–12.

⁶³ BÁTHORY Anna: „Tanulságok az abortusz-törvény kapcsán”. *Nőszemély*, III. évf. 1993/1. 12.

abortuszvitában, mint a nők. Ezt szerette volna megváltoztatni a Feminista Hálózat, mozgósítani a magyar nőket, hogy lépjenek fel a saját érdekükben, vegyenek részt a politikai döntéshozatalban, ráadásul elérkezett a demokrácia ideje, lehetőségük van, hogy kifejezzék akaratukat.

A Feminista Hálózat története szempontjából az abortuszszabályzás szigorítása elleni kampány nagy jelentőségű volt: olyan közös célt jelentett, amely összefogta és mozgósította az aktivistákat, közös platformra hozta őket. A kampány lezajlása után nem volt már olyan közös cél, aktivitás, ami ilyen mértékben együttes fellépésre és cselekvésre ösztönözte volna az egyesület tagjait. Bár a fennmaradt források arról tanúskodnak, hogy időről időre összejártak, részt vettek rendezvényeken, ezek már inkább a Feminista Hálózat nevében történt egyéni akciók voltak, nem állt mögöttük egyesületi szinten kimondott akarat vagy cél.

A kampány óta csaknem harminc év eltelt, de az abortusz szabályzásának kérdése máig indulatokat és vitákat gerjeszt nemcsak itthon, hanem világszerte is. Mind az abortuszt ellenzők, mind a választási lehetőség fenntartása mellett érvelők kiterjedt érvrendszerrel bírnak pro és kontra. Vitathatatlan, hogy az abortusz aktuális szabályozása (vagy épp szabályozatlan volta) fontos mutatója annak, hogy a nők milyen státusszal rendelkeznek a társadalmon belül. A Feminista Hálózat felismerte a kérdés fontosságát, és minden eszközzel a nőknek kedvezőbb szabályozás eléréséért harcolt. Jelen tanulmány ennek a törekvésnek kívánt emléket állítani.

Rezümé

1990-ben, az éppen formálódó magyar demokrácia időszakában egy orvosokból és jogászokból álló egyesület, a Pacem in Utero beadványainak hatására az Alkotmánybíróság hatályon kívül helyezte az aktuális abortuszszabályzást. Az új törvény megalkotásáig az abortuszt pártolók és ellenzők között éles vita alakult ki arról, hogy szigorítani kell-e a terhességmegszakítás jogi feltételein. Írásomban ezt a vitát szeretném bemutatni, egyrészt a Magyar Napló hasábjain 1990 nyarán megjelent véleménycikkek tükrében, melyeket politikusok, újságírók, túlnyomórészt férfiak írtak. A másik szempontot a rendszerváltással együtt megalakuló, nőkből álló Feminista Hálózat adja, melynek tagjai sikeres aláírásgyűjtést is folytattak a szigorítás megakadályozása érdekében. A Hálózat kampányát a fennmaradt források (plakátok, újságcikkek, illetve az egyesületi lap, a Nőszemély) alapján rekonstruálom. Összegzésként a kampány visszhangját és az aktivisták által levont tanulságokat mutatom be.

Kulcsszavak: rendszerváltás, feminizmus, nők, abortusz, Magyar Napló, Feminista Hálózat

Abstract

The first test of a new democracy: the abortion debate during the transition

In 1990, in the context of the shaping Hungarian democracy, the Constitutional Court overturned the actual abortion regulations following a petition by an organization, Pacem in Utero (it means peace in the uterus). Until the new law was enacted, there was a heated debate between the abortion advocates and opponents over whether a more restrictive abortion law should be enacted. In this article I would like to introduce this debate, firstly with a view of the articles published in the Magyar Napló in the summer of 1990, mostly written by men (journalists, politicians etc.). The other aspect comes from the Feminist Network, which was formed along with the transition, and its members – women – collected signatures to oppose the tightening. I reconstruct the Network's campaign from the remaining sources (posters, newspaper articles, and the association paper, Nőszemély). At last, I present the echoes of the campaign in the press and the conclusions the activists have drawn.

Keywords: transition, feminism, women, abortion, Magyar Napló, Feminist Network

VARGA ÁGNES KATALIN

Milotay István irodalmi tárgyú cikkei. Népi irodalom – polgári irodalom, a népi–urbánus ellentét

Milotay István (1883–1963) egyike volt azoknak a nemzeti radikálisoknak, akik megfogalmazták a magyar kapitalista fejlődés, a korábbi hazai elzárkózottság és a gyors kapitalista átmenet szervesen folyamatát.¹ Tágabb szülőföldjének, Szabolcs vármegyének tagjairól írt cikkében,² az 1917-es adófizetői névjegyzék alapján közzétett tagokról írta, hogy közöttük a régi vármegyei középosztály 122 tagjával szemben az újonnan bevándorolt zsidók 94 tagot tettek ki. A kapitalista tőke révén nemcsak az iparban és bankvilágban, hanem a földtulajdon terén és a politikai jogok gyakorlása tekintetében is meghatározó mértékűvé vált az új társadalmi tényező jelenléte.

E folyamatokkal párhuzamosan a magyar szellemi életben, politikai közgondolkodásban és társadalmi mentalitás területén is átalakulás zajlott. Az új kulturális-politikai irányvonalat a meggyökeresedő szociáldemokrácia és a Jászi Oszkár-féle radikális liberalizmus eszméi jelentették. Az új baloldali ideológiával társadalomtörténeti okokból a magyarsághoz többé-kevésbé asszimilálódott zsidóság jelentős része azonosult, s a liberalizmus helyett „progresszív” radikalizmust, nemzeti helyett liberális szocializmust hirdetett. Jászi nevéhez részben vagy egészben több szellemi, politikai műhely, csoportosulás, érdekszervezet megalakítása kapcsolódott: a politikailag radikális nézeteket valló és terjesztő szabadkőműves Martinovics páholy, a Polgári Radikális Párt, a tudományos szociológia eszközeit használó Társadalomtudományok Szabad Iskolája, nem utolsósorban pedig a Galilei Kör, amely működésének vége felé egyre inkább kommunista irányba tolódott el.³ Milotay István megfogalmazásában a polgári radikálisok egy „pökhendi, erőszakosan kolonizáló idegen kultúrhadserégként” igyekeztek harcos ideológiai eszközökkel átalakítani a közfel fogást, s fokozódó erővel támadták a „magyar feudalizmust” és kerültek szembe a liberális államhatalommal, a létező társadalmi-politikai rendszerrel. Eszméikben aszinkronná vált hagyomány és fejlődés. Haza és haladás viszonya új elgondolási

¹ LÖFFLER Tibor: „*Se állami beavatkozást, se forradalmi erőszakot*” *Reformkonzervativizmus és jobboldali népiség Milotay István politikai szociográfiájában*, SZTE BTK, disszertáció, 1995; LENGYEL Attila: „Milotay István”. In ROMSICS Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953: Tanulmányok*, Budapest, Osiris, 1998, 98–116; VARGA Ágnes Katalin: „Milotay István és az Új Nemzedék (1913–1918)”, *Veritas Évkönyv 1* (2018) III–130; VARGA Ágnes Katalin: „A Bethlen-kormány jobboldali ellenzékije: Milotay István és a Magyarország (1920–1931)”, *Veritas Évkönyv 2* (2019) 174–197.

² MILOTAY István: A vármegye és a „gentry” uralom. *Új Nemzedék*, 1916. december 17. Az *Új Nemzedék* (1913–1919) hetilap a háború előtt indult, és a világháború alatt nemzeti radikális folyóirattá avaszt.

³ HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest, Jaffa, 2018, 157–160.

alapokra helyeződött. A múlttal szemben revizionista, a jövőt illetően ultraradikális világnézettel és politikai berendezkedéssel képzeltek el az új Magyarországot. Az osztályharc és a történelmi materializmus jegyében a fősodornak számító hagyományos nemzeti áramlattal és történelemszemlélettel szemben pozicionáltak magukat. Egyház- és vallásellenességükkel a keresztény értékek meghaladottságát terjesztették. A régi rendszer elmaradottságának tarthatatlanságával ostromozták a működtetőket, a hatalom birtokosait, az arisztokráciát, dzsentrit, a klerikális reakciót. Ez a radikalizmus nem volt magyar, állapította meg Milotay a Polgári Radikális Párt megalakulásának apropóján.⁴ A korábbi kulturális összetartással szemben, a hagyományok, történelem egy részét megtagadva, az új irányzat maga nehezítette meg a társadalmi béke és egyensúly, a lassú kiegyenlítődés folyamatát.

I. *Ady, Nyugat*

Az új ideológiához és politikához új irodalom is társult, amit Ady és a *Nyugat* folyóirat fémjelzett. A *Nyugat* és Ady az újbaloldali törekvések egyfajta előretolt kulturális helyőrsége volt. Ady Endre életműve érthetetlen a polgári radikálisok és Jászi Oszkár politikai tevékenységének ismerete nélkül.⁵ Az úgynevezett feudális világi és klerikális reakció, minden nemzeti és keresztény, mint idejétmúlt rendszer és hagyomány, Adynál is a haladó kritika céltáblájára került. Ady művészete egyesítette az irodalmi radikalizmust a Jászi-féle polgári radikális és szociáldemokrata politikai eszmeiséggel. Forradalmi verseivel, politikai írásaival tevékenyen részt vállalt a radikális liberális irányvonal kulturális és politikai küzdelmeiben.⁶

Milotay István először 1918 tavaszán fogalmazta meg a magyar irodalom és újságírás területén kibontakozó változásokra vonatkozó észrevételét, amit a kapitalis-

⁴ „Ki felejtene el azt az agitációt, mellyel munkájuknak nekiindultak s mely egy új politika tudományos megalapozásának jelszava alatt a magyarságra egy degenerált, pusztulásra érett ázsiai horda erkölcsseit, képességeit és bűneit bizonyította rá. [...] Ennek az agitációnak eredménye volt, hogy a magyar értelmiség új rétegeit, melyeket a gondolkozásbéli és érzelmi közösségnek laza szálai fűzték a magyar társadalomhoz, elidegenítették a nemzeti egység és együvé tartozás gondolatától. [...] Másik következtetése volt ennek az agitációnak, hogy a magyar értelmiség másik részében, amely élen szokott járni minden haladó mozgalomnak, ellenszenvet, idegenkedést és gyűlöletet ébresztett az olyan haladás iránt, amely csak a nemzeti múlt és a nemzeti lélek megtagadásával lehetséges.” MILOTAY István: *A radikálisok. Új Nemzedék*, 1914. június 7.

⁵ GYURGYÁK JÁNOS: *A zsidókérdés Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2001, 529; FALUSI Márton: „«Eburya fakó, Ugocsa non coronat» Jog és irodalom, Sein és Sollen, valamint haza és haladás Pikler Gyula, Somló Bódog, Jászi Oszkár és Ady Endre írásaiban”, In FEKETE Balázs, H. SZILÁGYI István, KISS Anna, ZÓDI Zsolt (szerk.): *Iustitia körülnéz: Tanulmányok a jog és irodalom köréből*, Budapest, Szent István Társulat, 2017, 29–67; PRITZ Pál: „Magyar sors, magyar «fátum» Ady Endre és Jászi Oszkár élete tükrében”, *Kommentár* II, 3. sz. (2016) 85–97; SZARKA László: „Szabad szabadság és modern patriotizmus: Jászi Oszkár és Ady elvbarátsága”, *Sugárút: Szentmári Műhely* 2, 1. sz. (2016) III–II9.

⁶ RAFFAY Ernő: *Politizáló szabadkőművesség: Jászi Oszkár és a Martinovics-pábolos államellenes tevékenysége 1906–1912*, [Budapest], Kárpátia, 2019.

ta érdekű dominancia által támogatott új kulturális irányzat „kortesterületének”, és a háttérbe szorult patriarchális–nemzeti irodalom közötti egyenlőtlen viszonyként írt le. Milotay elismeréssel adózott az irodalmi forradalmat és politikai radikalizmust támogató nagytőke előtt, aki anyagi és társadalmi védettséget és elismerést nyújt új írói, újságírói tehetségei, és politikai képviselői számára. Utóbbiak pedig – megfelelően az elvárásoknak – progresszív szellemi hatást gyakoroltak a közéletre.⁷ Ugyanezt az elvárható támogatást az olvasottabb konzervatív, patrióta irodalom nem kapta meg senkitől, az agrárius érdekképviseleti, gazdasági tömörülésektől sem, annak ellenére, hogy a konzervatívabb fél részéről a régi magyar közszellem hanyatlását, értékápolási hiányát sokszor megállapították. Milotay olvasatában az új magyar irodalomban is kiéleződött az osztályharc, a régi társadalmi osztályok helyébe győztesen érkeztek meg az új szellemű, a tőkés mecenatúra, a zsidó kapitalista könyvkiadók, lapkorszerek által felkarolt irodalom képviselői. Az új magyar irodalomnak Budapest volt a központja, ahol az új társadalmi tényezők és a zsidóság nagy része is élt.

Ady revideálását – leválasztását és megkülönböztetését a forradalmak politikai, erkölcsi anarchiájáért részben felelőssé tett radikalizmusról és szociáldemokráciáról – a háború utáni keresztény-nemzeti rendszer igyekezett megtenni. Konzervatívoknak nevezett irodalomtörténészek Adyt a pártpolitikában is résztvevő, elfogult és részrehajló művésznak tartották, nem elvitatva költői zsenialitását. Pintér Jenő megfogalmazásában Ady politikai költészetében szocialista újságíró maradt.⁸ Bár a politikában Jászi Oszkár és Kunfi Zsigmond tanítványának vallotta magát, és lekicsinyelt mindent, ami magyar, érzelmeivel pedig sokszor kiszakadt a nemzeti közösségből, rögeszméje, önkínzó félelme mégis a magyar faj veszendősége és romlása volt. Szekfű Gyula *Három nemzedék* című kultuszművében⁹ Tisza István és Ady Endre egyéniségével és sorsával jellemezte a háború előtti liberális hanyatló kort, Szekfűnél Ady a zseniális, de hitevesztett és illúziótlan anarchia harsonásaként, Tisza a jószándékú, de kissé bigott, Magyarországot a Monarchiával összetartani próbáló, sokszor merevnek bizonyuló rendszer hősies őreként jelent meg, mindketten zsákcúcs nemzedékük és koruk ikonikus képviselői és áldozatai voltak.

A háború utáni nemzeti radikálisok is tiltakoztak a *Nyugat* Adyról kialakított képe ellen, és a hivatalos irodalom értékeléséhez hasonlóan revideáltan értelmezték a költőt.¹⁰ Milotay István szerint a már életében kisajátított Ady sorsa a túrés

⁷ „[...] az irodalmi forradalom s a politikai radikalizmus nem volt hálátlan mecénásával a magyar nagytőkével szemben, s részben tudatosan, részben naiv öntudatlansággal pompás szolgálatokat végzett számára a tendenciózus irodalmi hatások, az újságírás, publicisztika és a szakirodalom terén.” MILOTAY István: *A magyar osztályharc és a magyar irodalom. Új Nemzedék*, 1918. április 25.

⁸ PINTÉR Jenő: *A magyar irodalom története*, Budapest, [Franklin Ny.], [1942], 607–639.; HORVÁTH János: *Aranytól Adyig*, [Budapest], Pallas, [1921], 38.

⁹ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*, Budapest, Maecenas, 1989.

¹⁰ A húszas években Bajcsy-Zsilinszky Endre előszeretettel foglalkozott vele, sokszor idézte a költőt. Az új nemzedék nemzeti–népi vonala részéről a Bartha Miklós Társaság már új Ady recepcióval jelentkezett.

és szenvedés volt, a kisebbségi társadalom részéről a kizsákmányolás, a többségi társadalomtól pedig a félreértés tekintetében. Adyt az új irodalom hitelesítette, holott nagy volt az űr közöttük, írta Milotay. Az igazi Adyt valójában a magyar faj és önmaga magánya, jövőjének kilátástalansága, féltése gyötörte. Nem volt nemzeti-etlen, hazafiatlan, forradalmisága pedig a kisnemes Dózsa György, a költői Petőfié volt, fogalmazott Milotay. A másik, igazi Ady értelmezése kapcsán, Milotay a költővel való találkozásának személyes élményét osztotta meg az olvasókkal. Milotaynak a forradalom alatt alkalma volt egy párszor látni Adyt, aki akkoriban többször tett látogatást az akkori közélet egyedül harcos folyóiratának, a határok védelmét propagáló nemzeti radikális *Új Nemzedék*nek a szerkesztőségébe. Ady – Milotay leírása szerint – az újságnak és szerkesztőjének nemzeti radikális harcát szívügynek, az akkori Budapest egyedüli nemzeti jobboldali újságja részéről vívott magányos harcnak nevezte.¹¹ A háború utáni Ady-kép kapcsán Dóczy Jenő, a Milotay-féle jobboldali ellenzéki *Magyarság* hasábjain, szintén Ady kettősségét hangsúlyozta, hogy bár idegen hangzású radikalizmusával sokszor ostromozta fajtája bűneit, a lelke mindig magyar volt és maradt. Dóczy szerint Ady életének legnagyobb belső feszültségét a már Nagyváradon második bőrévé vált zsidó intellektuel-radikalizmus és született magyarságának dualitása jelentette, aminek elviselhetetlensége romboló hatással volt személyes életére és költői énjére egyaránt.¹²

II. Hatvany

Ezt a feszültséget a későbbiekben Milotay az Ady–Hatvany levelezés kapcsán is igyekezett megvilágítani.¹³ Milotay a levelekből általa vélt szociális, politikai és erkölcsi tanulságokat megfogalmazva a levélírókban két nép, két társadalom és világ jelképeit látta, akik között nincs átmenet, akiket érzésben és gondolkodásban is egy nagy fal választ el:¹⁴ míg Hatvany az egyik leggazdagabb budapesti zsidó iparmágus család sarja, kozmopolita világpolgár, addig Ady a magyar társadalmon kívüli ember, akinek a saját osztályában sincs helye; elszegényedett, tipikus szilági kisnemes, az ezeréves uraság és a minden és mindenki elleni örök lázadó, politikai műveltsége azonban a semmivel egyenlő. Ady Hatvanyt az új Magyarország új Széchenyijének tartotta, csak azért mert volt pénze az irodalomra. Hatvany azonban valójában az anyagilag számtalanszor kiségitett Adyt lekötöztettségének, a pénz kiszolgáltatottjának tartotta. A kettőjük leveleiből tükröződő kapcsolatot Milotay a nem egyenrangú, valódi bizalommal és elfogadással, egymás mély ismeretével jellemezhető barátságnak írta le.¹⁵

¹¹ MILOTAY István: „Ady”, *Magyarság*, 1923. október 7., 313, 256.

¹² GYURGYÁK, 2001, 526–530.

¹³ HATVANY Lajos: *Ady a kortársak közt: Ady Endre levelei és levelek Ady Endréhez*, [Budapest], Révai, 1934.

¹⁴ MILOTAY István: „Jóslások Magyarországról”, *Új Magyarság*, 1936. május 31.

¹⁵ „Mindketten érzik, hogy a kölcsönös erőfeszítések, fogadkozások, analizálások ellenére, mindig marad közbül valami. Valami megfejthetetlen, valami, ami láthatatlan vékonyságú dolog és mégis

Milotay, mint nemkívánatos dolgot, többször megfogalmazta a magyar irodalomnak zsidó szellemiséggel való átítatódását. Egyfelől az előző évtizedeknek azt a látszat zsidó alkalmazkodását róta fel, amelynek során az új irodalom, színműirodalom és újságírás olyan erkölcsi és szellemi közállapotot, társadalomábrázolást vélt helyénvalónak, amivel elferdítve a valós magyar társadalmi viszonyokat, – kritika gyanánt – valótlan viszonyokat, állapotokat tükrözött.¹⁶ Ezen új hullámú művek pedig mentesek voltak „minden hittől, szebb, igazabb és emelkedettebb törekvéstől.”¹⁷ Másfelől Milotay a már háború után megjelent legújabb Bíró Lajos-, Erdős Renée-, Hatvany Lajos-, Hatvany Lili-művek kapcsán, azok tiszta zsidó társadalmi tematikáját is felrótta, amit a szerzők már leplezetlen öndefiníciójának, a rejtőzködés nélküli zsidó nacionalizmus nyílt felvállalásának tartott. Ezt megerősítve az 1933-ban megjelent *A nagy per* című kötetben Milotay a magyar irodalomra hatással lévő zsidó szellemiség megállapításán túl, a korábbi zsidó látszat alkalmazkodás felülírásaként szintén a már tiszta zsidó tematikájú irodalom megjelenéséről és elterjedéséről írt. Összegzése szerint a háború utáni magyarság részéről folyó üldözések eredménye abban nyilvánult meg, hogy a hazai zsidóság mögött a háború után még inkább „felgyűlt a gazdasági és társadalmi hatalom visszfénye”.¹⁸ E kisugárzásának köszönhető a leplezetlen zsidó magyar irodalom térhódítása.

Milotay Hatvany Lajos *Urak és emberek* című önéletrajzi ihletésű családregejényének témaválasztásán keresztül elemezte az új zsidó tematikát.¹⁹ A regényben szereplő az eddig nem ábrázolt zsidó világ egy szelete elevenedik meg, moralitás és társadalmi típusok kelnek életre. Milotay a történetet elemzését már a második generációval, az 1873-as gazdasági világválságban, Budapesten gabonakereskedő Bondy Hermann terménykereskedővel indította, aki akkor és úgy alapozta meg a család vagyonát, amikor az egész országban a mezőgazdasági termelők eladósodtak.²⁰ Az apa kereskedelmi cége révén a termés, a búza felvásárlása, és az azt megtermelő családok sorsa fölött élet és halál ura volt. Kiemelte a hatalmas földtulajdont is bérlő

.....
határtalan, kiegyenlíthetetlen és áthághatatlan. Mert ha úgy tesznek is, mintha egyetértenének, egyet gondolnának, egyet akarnának, a végcél, melyre tudatosan vagy öntudatlanul, akarva vagy elrendeltetve az egyéniségen túlfekvő erők és örökségek által törnek, az a végcél ellenkező. A két faj ellentétes útja és kiegyenlíthetetlen célja. A veszendő és a megmaradóé. Ady nem tudja ezt, talán csak iszonyú mélységekben, úgyhogy magának sem meri bevallani, érzi. Hatvany talán tudja, s éppen ezért nem meri bevallani.” MILOTAY István: *A nagy fal. Magyarság, 1927. december II.*

¹⁶ Ennek is volt köszönhető, hogy egy kis túlzással élve „egy idő óta nincs becsületes, erkölcsös és értelmes magyar paraszt az új magyar irodalomban, hogy a magyar arisztokrácia és a régi magyar középosztály végképpen elhülyült és megrothadt s hogy helyükre fénytől övezve vonultak be a magyar regénybe és színműirodalomba az újonnan érkezett társadalmi osztályok alakjai és típusai.” MILOTAY István: *A magyar osztályharc és a magyar irodalom. Új Nemzedék, 1918. április 25.*

¹⁷ MILOTAY István: *Válasz Bíró Lajosnak. Új Nemzedék, 1918. augusztus 1.*

¹⁸ MILOTAY István: *A zsidó szellem az irodalomban.* In: *A nagy per*, Budapest, Soli Deo Gloria, 1933. 73–78. Tartalma megegyezik a korábban a Magyarságban megjelent *Új utakon* cikk tartalmával. *Magyarság, 1927. január 23.*

¹⁹ HATVANY Lajos: *Urak és emberek.* Budapest, Genius, [1927].

²⁰ MILOTAY István: *Új utakon. Magyarság, 1927. január 23.*

apa vallomását a regényből, aki üzletemberként a föld megmunkálása és megdolgozója ellenében csak a bérlésre és haszonra fektet hangsúlyt.²¹ Fia, Bondy Zsigmond a kereskedelmi akadémián szépirodalmi folyóiratot alapít, és politikai karrierben gondolkodik. A föld népéhez való viszonya azonban csupa idegenség. Milotay idéz a regényből.²² Milotay végkövetkeztetése: a zsidó–magyar együttélés és viszony soha nem a mellérendeltségről és egymásrautaltságról szól, hanem a másik fél részéről, a Hatvany által is vallott, függőségek kialakításáról és térhódításról.

III. Móricz-vita, Márciusi Front, Kovács Imre, Veres Péter

1931. év elején zajlott le a Móricz-vita.²³ A Hegedüs Lóránt volt pénzügyminiszter beszédével kezdődő szűkkörű polémia a népnemzeti irodalom és bizonyos köztekintélynek örvendő irodalmárok gúnyos felhangú minősítésével indult, amiben Hegedüs a nemzeti és faji jellegű irodalmat a primitív korszakba utalta, aminek semmi köze a modern mai magyar irodalomhoz.²⁴ Az Ady-értékeléshez is kapcsolódó vitába Szász Károly, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, a két érintett irodalmár, majd Pekár Gyula, a Petőfi Társaság elnöke, és mások is bekapcsolódtak. Móricz Zsigmondnak Hegedüs mellett kiálló írásával az eddigi irodalmi jellegű vita politikai konnotációval és széles nyilvánossággal párosult, ami úgynevezett Móricz-vitává terebélyesedett. Móricz cikkének *Nyugaton* való megjelentetésével, a rossz anyagi helyzetbe került folyóiraton és annak új finanszírozóján, Hegedüsön való segíteni akarás is szerepet játszott. Cikkében azonban szlovenszkói élményeinek beszámolója kapcsán a felvidéki magyar fiatalság új világszemléletét oly módon dicsérte, hogy közben az európai és fejlett, demokratikus cseh közállapotok és közélet körülményei és hatásai között felnövekvő szociálisabb és kulturáltabb fiatal magyarságot méltatta, amelynek sikerült a hazai terméketlen honfibu és az *extra Hungariam*²⁵ gondolatiságát meghaladnia. Milotay – bekapcsolódva a Móricz cikkére reagálók sorába – sokak egyetértését bíró megállapításokat tett.²⁶

²¹ „Én bérlő vagyok és én egész racionálisan gondolkodom. Ami a gazdának árt, az nekem használ. Ha nem adok ki a földre egy krajcárt sem, ami terem, az terem, valami csak terem. És ha ami terem, azt eladom, és ha jól adom el, akkor ami marad, az marad! És ez a haszon!”

²² „Bár a paraszt is magyarul beszél, Zsiga is magyarul, mégis két nyelven szólnak, nem értik egymást. Hát ez mindig így lesz? Népies erő, népies egyszerűség, tanulta a Zsiga a professzorától, de mikor fog szert tenni rá? Mikor lesz nemzeti–népies? Sohase fog megszólalni a népnek, a főlzabadított magyar népnek ős, erős, egyszerű nyelvén? Soha! Soha? Városi zsidógyerekeknek folytonos bújódsi ez a falusi magyar élet. Csupa titok, csupa rejtelem.”

²³ SÁRKÖZI Éva: „Ahogy azt a nagy Móricz – Hegedüs, Négyesy és József Attila – elképzeli”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 121, 2. sz. (2017), 236–254.

²⁴ Az irodalmárok: Császár Elemér és Négyesy László voltak.

²⁵ Atoposzról legújabban ld.: Papp Ingrid (szerk.): *Irodalomtörténet, tudománytörténet, eszmetörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*, Budapest, Reciti, 2020.

²⁶ „Te [Móricz – V. Á.], úgy látszik, azt hiszed, hogy a cseh népnemzeti iskolák nem honfibu és honfütüzre nevelnek, hanem a szociálisabb és kulturáltabb magyarságra. S Neked annyira imponál egy

Eduard Beneš és a cseh európaiság keretei között azonban jól megfér a felvidéki magyar iskolák és oktatás diszkriminatív, mostoha helyzete, onnan a trianoni Magyarországra menekültek tömegei, a cseh területi hódítás és imperializmus és sovizmus mértéktelensége, sorolta Milotay. Az író Móricz munkásságát és politikai véleménynyilvánítását azonban már kettéválasztotta. A Móricz-ügy kapcsán megnyilvánuló bethleni egységpárti politikai és irodalmi állásfoglalások milyenségéről pedig elítélően fogalmazott.²⁷

Milotay – megelőzve a népi írókat és a szociográfiai irodalmat – 1930-ban jelentette meg *Az ismeretlen Magyarország* című politikai szociográfiáját, amiben az ellentétekkel szabdaltságot társadalmi egység és szolidaritás hiányát Budapest és a vidék közötti gazdasági-társadalmi és kulturális szakadékkal, a nagy szociális egyenlőtlenségekkel, az elszegényedés, nyomor és nincstelenség leírásával jellemezte.²⁸ Milotay világnézeti indíttatásának és nézeteinek régi alapvonása a népi kérdéssel való azonosulás, a paraszti társadalommal egységesített korszerű, modern magyar nemzeti társadalom reformokkal való összekovácsolásának elősegítése. Az 1931-es országgyűlési választásokon az újjáalakult Kisgazdapárttal és az Eckhardt Tiborral együttműködő Milotay a népi ellenzéki politikai irányvonal képviselője volt.²⁹ Milotay számára Gömbös Gyulának a későbbiekben a kisgazdákkal tervbe vett közeledése, majd egyezsége fényében vált meggyőzővé a miniszterelnök által megtestesített politika. A kormánypárt és a kisgazdapárt ismételt közeledése a titkos választójog bevezetésének elvi egyetértésén alapult. Milotay a kormánypolitika és a kisgazdapárt „összeházasítása”, a népi szempontokat figyelembe vevő politika apropóján indította el új, kormánytámogatást élvező napilapját, az *Új Magyarorságot*, megvalva a *Magyarságnál* betöltött szerkesztői, főszerkesztői helyétől.³⁰

E tágabb politikai folyamat részese volt a szellemi élet népi íróinak és Gömbös Gyula reformpolitikájának eszmei közeledése. A közös eszmei alap a nemzeti esz-

idegen nyelv megtanulása, hogy azt hiszed, aki kénytelen megtanulni, annak sokkal különb, sokkal európaibb, sokkal szociálisabb embernek kell lennie, mint aki cseh nyelvtudomány nélkül honfitúban és honfitúzban tengeti életét. Nem mondod ugyan meg, miért európaibb ez a cseh népnemzeti kultúra, mint a magyar [...]” MILOTAY István: Az emberség és az okosság: Levél Móricz Zsigmondhoz. *Magyarság*, 1931. március 15.

²⁷ „[...] egy rossz politikai s egy olyan irodalmi irányzat is siet igazolást keresni az ő esetén keresztül, amelynek vagy semmi köze nincs az igazi irodalomhoz, vagy azt hiszi, hogy Arany Jánosnál megállt a világ s minden, ami azután következik az irodalomban, hazafiatlanság. Senki sem érti meg nálunk jobban azok felháborodását, akiket legszentebb magyar érzéseikben bántott meg Móricz Zsigmond cikke, de mellettük meg akarják sütni peccsenyéjüket azok is, akik mindenből pártpolitikát csinálnak.” MILOTAY István: A Móricz-ügy. *Magyarság*, 1931. április 29.

²⁸ *A Hárommillió koldus* c. könyvet (1928) Oláh György, Milotay István munkatársa, a Bartha Miklós Társaság tagja írta.

²⁹ A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt újjáalakulása és zászlóbontása 1930. október 12-én történt, miután kiléptek a Bethlen István-féle Egységes Pártból. Eckhardt Tibor is e folyamat részese volt.

³⁰ 1934 tavaszán született meg Gömbös és a kisgazdák népi, szociális szempontokat és a titkos választójogot bevezetését szükségesnek tartó egyezsége. Az *Új Magyarorság* napilap 1934. augusztus 30-án indult el Milotay István irányításával.

me, a korlátozott kapitalizmus, az erős szociális politika, a földreform elképzelése volt. Az írók és a miniszterelnök közötti találkozás a népi kérdéseket képviselő írók és a hivatalos kormánypolitika diskurzusa volt nemzetpolitikai kérdésekről és azok megoldásai módozatairól. Bár az írók és a kormányzat reformelképzelései közötti közeledés és párbeszéd – az új Szellemi Front – az írói eszmék és kormányzat gyakorlati politikájának összeegyeztethetlensége okán már születésénél hamvába holt, epizódja tovább erősítette a népiek és az urbánusok ellentétét.³¹

1937-ben a népiek újabb jelentkezése már nem találkozott a keresztény-nemzeti oldal tetszésével. A Márciusi Front tagjai, az új falukutatók szociográfiái, Erdei Ferenc *Futóhomokja* és Kovács Imre *A néma forradalomja* Milotayt (nemcsak őt, a kormányt és kormányzót is) ismét a forradalmi radikalizmus felbukkanására emlékeztette, s annak népi baloldali köntösben való jelentkezésének tartotta. A régi politika és társadalom bűneivel szembeni új dózsai türelmetlenséget és a változtatás szándékának forradalmi mikéntjét Milotay az új népi baloldal radikalizálódásaként értékelte. Erdei Ferencet – aki a Duna–Tisza közti alföldi nép gyümölcs-, zöldség és baromfikultúra terén elért nyilvánvaló eredményeit sem találta kielégítőnek – szerinte „mintha bántaná, ha valahol nem talál dózsai nyomort, elmaradottságot és lázadást” az ország ezen régiójában. Erdei a nagyobb, földművelő foglalkozású gazdasági közösségek létrejötte érdekében az egyéni paraszti életforma meghaladottságát, a paraszti társadalomból való kilépést hirdeti. Proletár lelkiállapottal és szemlélettel azonban a paraszti sorsot se megérteni, se megközelíteni nem lehet, vélte Milotay.

Kovács Imrének az általában vett, illetve más nemzet parasztsága iránti rajongását pedig olyannak vélte, amely a Horea–Cloșca–Crișan-féle erdélyi román parasztlázadás példáját, pozitívumként citálta magyar olvasók elé.³² Azt a lázadást, aminek vallási és etnikai színezete is volt, és a magyar földesurak, illetve a közrendű magyar lakosság és települései ellen irányult, Kovács az új Európa, a francia forradalom előhírnökének láttatta. Az erdélyi román jobbágyok szociális követeléseinek európai hangja fosztogatásokban, több magyar település felgyújtásában nyilvánult meg, és négyezren felüli áldozattal járt. Kovács a magyar népről már nem is feltételezett ilyen „dózsaiságot”. Szerinte ugyanis a magyarságról már csak kaszáskeresztesség és szektáriánus vallásosság feltételezhető.

Milotay az új baloldali parasztpolitika figyelmébe ajánlotta a zsidókérdés gazdasági, banki és kartell-vonatkozásait is, mint amivel előbb-utóbb szembe kell nézni. Az általuk képviselt parasztság ugyanis a közvetítői, kereskedelmi érdekeltségek legkiszolgáltatottabbja. A nagytőkés gazdasági szervezetek pedig a legnagyobb

³¹ Az „Új Szellemi Front” Zilahy Lajos megfogalmazása. A miniszterelnökkel való találkozás előtt és után írt két cikke: Új Szellemi Frontot, *Pesti Napló*, 1935. április 14. és Nyílt kártyákkal, *Pesti Napló*, 1935. április 21. Az írók részéről 1934 folyamán azonban több cikk is foglalkozott a kormányzati reformtervekkel. *József Attila összes művei. 3. Cikkek, tanulmányok, vázlatok*. [Sajtó alá rend. Szabolcsi Miklós], Budapest, Akadémiai, 1958, 377. Az 1934-ben zajló népi-urbánus szellemi vitának Milotay István nem volt közvetlen részese.

³² MILOTAY István: Új Dózsaság. *Új Magyarság*, 1937. június 13.

akadályai e réteg szabadságának és felemelkedésének.³³ Ezért írta Milotay jóleső egyetértéssel a szegényparaszti sorból származó Veres Péterről azt a tiszteletreméltóan egyenes, erkölcsileg bátor és önálló kiállást, ahogyan magyar munkásként először fogalmazta meg a zsidókérdést úgy, ahogy az a valóságban létezett.

Veres Péter a *Szocializmus* folyóirat hasábján Fejtő Ferenc cikke apropóján fejtette ki,³⁴ hogy akárhogy is szeretnék a zsidókérdést szociáldemokrata és zsidó részről elmellőzni, attól az még jelen van, és inkább beszélni kell róla. Mindarról, ami a zsidóság és a szociáldemokrata párt kapcsolatára jellemző, a zsidó felülreprezentációról a pártban, a létező és nem létező külön zsidó érdekekről, általában véve a zsidóságnak arról az idegenségéről, népi jellegzetességeiről, amelyek lényegesen megkülönböztetik a többség „faji” jellemvonásaitól. Veres leszögezte a zsidóság, mint különálló népcsoport létének elvitathatatlan tényét. Egyetértett azokkal, akik az évezredes faji elzártsággal magyarázták a zsidóságnak a magyarsághoz való mindenkor nehezebb asszimilációját, aminek szemléletes példája, hogy más népcsoportokkal ellentétben a zsidóságnak a magyar paraszttal való kölcsönös keveredése úgy a múltban, mint a jelenben a semmivel volt egyenértékű. Éppen ezért a mindenkori szellemi vagy felső vezetést Veres is a saját közösségből kitermelődő és kiemelkedő, annak érdekeit képviselő vezető egyéneknek szánta, ahol nemigen van zsidóknak helye. Veres Péter, aki belülről is ismerte a szocialista mozgalmat, rámutatott a szociáldemokrácia azon kettősségére is, ami a vezetőség és tagjai, a marxista osztályharc, és a nemzetközi szolidaritás szólamai, illetve a magyar munkásság tömegei között fennállt.³⁵

A háborúval kapcsolatos és a tőle függetlennek nevezett írói vélemények és az irodalmi szabadság megítélése kapcsán is különböztek a közéleti álláspontok. Milotay vallotta, hogy nagy nemzeti kérdésekben irodalom és politika között mindig pozitív egymásra hatás érvényesült.³⁶ Ahogy azonban a politikus nem téved irodalmi térfélre, az író is felelősséggel, közéleti számon kérhetőséggel tartozik politikai állásfoglalásáért. Háború alatt a humánus szempontjaira hivatkozni, és a háborús ellenséggel testvéresülni nem nevezhető úgynevezett naiv művészi álláspontú írói függetlenségnek. Egy ilyen deklaráció már a politikai véleménynyilvánítás kategóriájába tartozik. Ahogy egyes írók részéről a háborús körülményekkel járó abúzusok és az alapvető humánus szembeállításuk irodalmi, úgy a háború alatti pacifizmus hirdetése politikai dilettantizmus. Milotay számára a háborút alkotói szabadságuk korlátozásaként megélt írók a defetizmus, a háborús ellenség iránt nagyobb bizalommal viseltető írók kategóriájába sorolhatók, akik a Károlyi-forradalom és bolsevizmus által megtévesztett írók tévedéseinek emlékét idézik. A háborús viszonyok közötti pacifista, szabad gondolatiságnak és állásfoglalásnak ilyen olvasata is van, figyelmeztetett Milotay.

³³ MILOTAY István: Forgács. *Új Magyarország*, 1937. december 25.

³⁴ VERES Péter: „Faji” szocializmus vagy „tisztá” szocializmus, *Szocializmus* 27, I. sz. (1937) 295–302.

³⁵ MILOTAY István: Veres Péter igazságai. *Új Magyarország*, 1937. szeptember 8.

³⁶ MILOTAY István: A háború és az elefántcsonttorony. *Új Magyarország*, 1942. április 26., május 17. és május 31.

IV. 1942: *Lillafüred, Balatonszárszó*

1942 novemberében a hivatalos Magyarország szükségét látta egy olyan értelmiségi tanácskozás szervezésének, ahol lehetőség adódik az irodalom és kultúra képviselőivel találkozva a magyar sorskérdéseket átbeszélni.³⁷ A Kállay-kormány nemzetvédelmi minisztere, Antal István nevéhez kötődött a Lillafüredre szervezett többnapos írótalálkozó. Az irodalom által folytatott nemzetnevelés, a kormányzati kultúrpolitika, az aktuális és jövőt érintő kérdések kötetlen és közvetlen eszmecsereje a Horthy-korszak utolsó kormányának és a magyar értelmiség egy részének utolsó közös diskurzusa volt.³⁸ A találkozó legprovokatívabb, legnagyobb sajtóvisszhangot kiváltó írása Márai Sándornak még a találkozó előtt megjelent *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* című értekezése volt.³⁹ Az inkább urbánusnak és liberálisnak tartott Márai írása a szellemi honvédelem és a háborúban való részvétel kollektív felelősségére figyelmeztetett, és a náci imperializmussal, a tömeguralommal és diktatúrával szembeni szellemi ellenállást fogalmazta meg. A nem elfogulatlan Milotay az írásra és általában Márai munkásságára reagálva a belőle áradó polgári dekadenciát, az írónak a polgári világ meghasonlottságát, életképtelenségét és céltalanságát tükröző mondanivalóját illetve kritikával.⁴⁰ Milotay nem csak Márainak a polgári mivoltból, eszményekből való kiábrándultsága, a befejezett polgári hivatás üzenete ellen tiltakozott, hanem hogy az író ennek ellenére, illetve ennek ellentmondóan a háború után Magyarországot, egy igazságos békekötés feltételeinek említése nélkül, a polgári liberális nyugat-európai szövetségesekkel való közösségben, az irántuk messzemenőig való elkötelezettségben képzelte el. Bírálta Márait, hogy míg a náci tömeguralmat veszélyesnek vélte, a hasonlóan veszélyes szovjet társadalmi és imperialista konstrukció ellen nem tiltakozott. Hangsúlyozta, hogy Márai kultúra és minőségfeltétele nem működött például azoknak az orosz íróknak az esetében, akik a szovjet diktatúra igazolására alkotói szabadságukat áldozták fel. A háborús viszonyok között idehaza megnyilvánuló írói hősiesség kapcsán pedig megjegyezte, hogy az ne az írói szabadság reklamálásában merüljön ki, hanem olyan közösségi szolgálatban, a nehezebb időkben való áldozatvállalásban nyilvánuljon meg, amilyen például a visszafoglalt magyar területek megtartása, mint legfontosabb nemzeti érdek vagy a magáért a műveltség védelméért való írói felelősségvállalás.

³⁷ STANDEISKY Éva: Nemzetföltők. Írók, politikusok, katonák 1942-ben Lillafüreden I–2. rész, 2000 II, július (1999) 44–53; augusztus (1999) 47–56; VÁRI Árpád: A kard és a lant találkozása – az 1942-es lillafüredi tanácskozás, In SZULY Rita, KRÁNITZ Péter Pál (szerk.): *Társadalom térben és időben: Tanulmányok az új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés- és társadalomtörténetéről*, Budapest, Piliscsaba, Magyar Napló, Írott Szó Alapítvány, 2015, 365–375.

³⁸ 1942. november 21-én körülbelül 55 író vett részt. Márai Sándor hozzászólása Karácsony Sándor előadásához nem volt teljesen azonos a Röpirattal. FRIED István: A homályból. Márai Sándor és a nemzetnevelés. *Irodalomtörténet*, 1990/2–4, 394.

³⁹ MÁRAI Sándor: *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*, [Budapest], Révai, [1942].

⁴⁰ MILOTAY István: A műveltség hősiessége, *Új Magyarság*, 1942. november 8. és 15.

A magyar értelmiségnek – függetlenül a kormánytól – nemzeti sorskérdéseket tárgyaló találkozásai sorában a balatonszárszóiak voltak a legjelentősebbek:⁴¹ míg az 1942-es konferencia a harmadikutasság és a jobboldali népiesség jegyében zajlott, a munkás- és a parasztkérdést nem osztályharcos alapon, hanem társadalmi kérdés részeként tárgyalták, addig az 1943-ast – a háborús fejleményeknek köszönhetően – már a nemzetközi és a hazai politikai életben történt változások révén a marxista-baloldalhoz közel került népiék dominanciája jellemezte.

Ekkor a hangadó Erdei Ferenc már szocialista termelési viszonyokról és társadalmi kategóriákról, Kovács Imre a történelmi materializmus társadalomformáló erejéről, Veres Péter a marxista forradalmi koncepcióról beszélt.⁴² A Magyar Parasztszövetség, a Nemzeti Parasztpárt, a Szociáldemokrata Párt, a Magyarországi Kommunisták Pártja (Békepárt) és a különböző társadalmi szervezetek, az ifjúsági (Györffy-kollégisták), a szakszervezeti szervezetek (az MP Földműves Szakosztálya) fokozatos együttműködésének jelentősége megnőtt. A hangsúly pedig egyre inkább a kommunista ideológiára és a munkásosztály vezető szerepére tevődött át.

Milotay István *Népi válság, népi Magyarország* című 1943-as cikksorozatában⁴³ Erdei Ferenc és Kovács Imre forradalmi parasztbolsevizmusáról, a keresztény-nemzeti kurzus reformok nélküli, totális elutasításáról írt. Szerinte Erdei és Kovács a magyar nép vesztét csak a feudális uralkodó osztályokban látják és érzik, a kapitalistákéban nem. A paraszti származású írók révén megjelent új népi irodalmat Milotay is osztályköltészetként, osztályirodalomként definiálta. A művek ugyanis jól tükrözik a társadalmi származásukból adódó, a mindennapi kenyérért való harcban írókká csiszolódott szerzők radikálisabb társadalmi, politikai szemléletét. Egyéni fejlődésük, jellemvonásaik és beállítottságuk szerint forradalmi és kevésbé harcias világnézetűeket, habitusúakat különböztet meg. Illyés Gyula verseiben a pusztai életet az abszolút szenvedés és sivárság szemüvegén keresztül, a mai polgár vagy szocialista forradalmár szemével láttatja. Politikai költészetéből Milotay az Ady-féle forradalmi jakobinizmust vélte kiolvasni. Erdélyi József strófáiban viszont „a szegények iránt a részvétel, a barátság, az odaadó segíteni vágyás tüze erősebb, mint az értük vagy miattuk való rombolás vágya”.⁴⁴ Sinka István önéletírásának birkapásztori életről írt vallomása pedig – Milotay tolmácsolásában – a „mindent elviselő, mindent megennyhító, felülről néző bölcsesség nyugodt lírája”.⁴⁵

Népiék és urbánusok tekintetében Milotay a népi irodalom felszabadítását, nagyobb anyagi és társadalmi támogatottságában való hitét fejezte ki az úgynevezett polgári irodalomban ható más szempontokkal és ízlésvilággal szemben. A kor népies szemléletének társadalmi, kultúrpolitikai vonatkozásairól pedig összefoglalóan

⁴¹ LACKÓ Miklós: „A népi gondolat a Szárszók tükrében”, In SIPOS Levente (szerk.): *A népi mozgalom és a magyar társadalom: tudományos tanácskozás a szárszói találkozó 50. évfordulója alkalmából*, Budapest, Napvilág, 1997, 25–28.

⁴² SIPOS, 1997, 162–174; 252–260; 321–328.

⁴³ MILOTAY István: „Népi válság, népi Magyarország”, *Új Magyarorság*, 1943. január 31.–1943. május 23.

⁴⁴ Uo. 1943. március 7.

⁴⁵ Uo. 1943. március 5.

állapította meg, hogy ami a művelődés- és oktatáspolitikában népi kultúraként, népiségtörténetként, néphagyományként fokozódó hangsúllyal, növekvő mértékkel jelen van, a megújult és egységes nemzeti kultúra és társadalmi műveltség eszméjének, kánonjának részévé kell váljon.

Rezümé

Milotay István a két világháború Magyarországnak meghatározó politikai újságírója, lapszerkesztője volt. Egyike volt a modern nemzeti sajtó megteremtőinek. Patriotizmus, nacionalizmus, fajvédelem jellemezte. A kor radikális jobboldalijaként pedig antiszemitizmus, amire a politikai, szociális és etnikai ellentétek által uralt magyar középosztályi lét adott részben magyarázatot. A nemzeti öntudat visszaszerzését, a nemzeti érdekek fokozottabb átérzését és védelmét, radikális jobboldali modernizációjú, polgárosuló integrális Magyarországot hirdetett. A társadalmi megújulást a középosztállyal kiszélesített vezetésű politikai és szociális rendszer kiépítésétől várta, aminek megvalósulását később a német modell átvételében látta. Egyetértett az ország radikalizálódó német szövetségi politikájával. A német–magyar revíziós érdekekkel való sorsközösség vállalással jól szimbolizálta saját és az ország két világháború közötti kényszerpályás politikai irányvonalát, téves döntéseit és háborús bukását.

Kulcsszavak: Milotay István, Ady Endre, századelő társadalmi kérdései, népiek–urbánusok, jobboldali radikalizmus, baloldali radikalizmus, szociográfiai irodalom.

Abstract

Literary articles by István Milotay: Folk literature – bourgeois literature, the folk – urban contrast

István Milotay was one of the leading journalist and newspaper editor between the two world wars. He was an opinion leader of the era, a member of parliament. One of the creators of the modern national press. He was characterized by patriotism, nationalism, racial protection. And as a national radical, he was anti-Semitic, which was partly explained by the Hungarian middle class dominated by political, social and ethnic conflicts. He was a determined and committed thinker of millennial national and political integrity. He was in favor of restoring national self-consciousness, greater protection of national interests, radical right-wing modernization. Agreeing with the radical German policy of the country with the commitment to a common destiny of the German-Hungarian revision interests, he was a good symbol of its own and the country's forced career and fall.

Keywords: István Milotay, Endre Ady, social issues of the turn of the century, the folk–urban contrast, right-wing radicalism, left-wing radicalism, sociographic literature.

ZSÓFIA BENCZE

Kommunikationsproblematik in Sarah Michaela Orlovskýs Jugendroman *Tomaten mögen keinen Regen*¹

„Und dann sind sie nicht mehr sprachlos, dann haben sie Geschichten, die etwas von ihrer Lebenswelt in Sprache verpackt haben.“

(Sarah Michaela Orlovský)²

Einleitung

In der deutschsprachigen Literaturwissenschaft wird die Jugendliteratur häufig zusammen mit der Kinderliteratur betrachtet und der Ausdruck Kinder- und Jugendliteratur³ wird für die Bezeichnung dieses Bereichs verwendet. Literaturwissenschaftlich wird dieser Bereich seltener als die Erwachsenenliteratur untersucht. Trotzdem ist zu bemerken, dass die jugendliterarischen Werke heutzutage eine immer wichtigere Rolle in den Forschungen spielen, d. h. dass eine verstärkte Wahrnehmung auf die Jugendliteratur beobachtet werden kann.⁴ Andererseits werden Themen wie Behinderung und Krankheit aus der literaturwissenschaftlichen Perspektive selten erforscht. Häufig wird entweder mit den Charakteristika der KJL oder mit den didaktischen Zielen der jugendliterarischen Werke auseinandersetzt.

Wenn in Forschungsbereichen der problemzentrierten Jugendliteratur Tabuthemen erörtert werden, fällt das Thema Behinderung oft weg. Im Laufe meiner Recherche konnte festgestellt werden, dass die Themen ‚Behinderung‘ und ‚Krankheit‘ in den jugendliterarischen Werken ein Forschungsbereich bilden, der sehr lückenhaft in der Fachliteratur repräsentiert wird. Das Ziel dieses Aufsatzes ist, diese Lücke ein Stück weit zu schließen. In dem jeweiligen Beitrag wird nur das Thema von körperlicher Beeinträchtigung erörtert, am Beispiel von dem Jugendroman der österreichischen Autorin Sarah Michaela Orlovský *Tomaten mögen keinen Regen* (2013).⁵ Der Schwerpunkt wird auf die Kommunikationsproblematik gelegt, die

¹ Diese Arbeit basiert auf der OTDK-Arbeit bzw. Diplomarbeit, die ich 2020 an der Károli Gáspár Universität der Reformierten Kirche abgegeben habe. Folglich werden Teile des folgenden Aufsatzes mit meiner früheren Arbeit zusammenstimmen.

² „Jede Emotion ist absolut, das finde ich so toll an Kindern“. Sarah Michaela Orlovský im Gespräch mit Ute Wegmann. 13.06.2015. Online: deutschlandfunk.de [15.07.2017]

³ Im Weiteren wird die Abkürzung KJL benutzt.

⁴ Tilghman, Natalie Haney: *Finding a Voice. First Person Narration in Young Adult Literature and Coming-of-Age Adult Fiction*. Critical Paper and Program Bibliography. Pacific Lutheran University, 2011, rwwsoundings.com/wp-content/uploads/2011/06/tilghmanpaper.pdf [10.03.2018], S. 42.

⁵ In meiner Diplomarbeit sind sowohl das Thema Behinderung als auch das Thema Krankheit untersucht worden, am Beispiel von mehreren Jugendbüchern der heutigen deutschsprachigen Jugendliteratur.

eine besonders wichtige Rolle im Roman spielt und die bei der literarischen Repräsentation von Menschen mit Beeinträchtigung von großer Bedeutung ist.

Beeinträchtigung als Tabuthema

In der Fachliteratur beschäftigt sich u. a. Gáspár-Singer (2017) mit der Problematik von Tabus in der KJL. Sie stellt fest, dass früher keine Tabuthemen im Bereich der Jugendliteratur repräsentiert worden sind. Die Frage, ob die Jugendlichen mit den Problemen der erwachsenen Welt belastet werden sollen, ist immer relevant. Eine Möglichkeit ist, Tabus bewusst in die Jugendliteratur zu integrieren. Eine andere, wichtige Frage ist, welche Themen als Tabus betrachtet werden können und ob alle Probleme, die im Leben der Jugendlichen vorkommen, als Tabus gelten. Sind Themen wie Krankheit, Tod oder Anderssein Tabus?⁶ Doderer meint, dass über Tod, Krankheit und Behinderung nicht in jeder Situation und mit jedem gesprochen wird.⁷

Welche Tabuthemen in der KJL erscheinen, kann von Kultur zu Kultur unterschiedlich sein, aber sie existieren in jeder Kultur.⁸ Schon war in den 1970er Jahren ein Tabuwandel zu beobachten, aber erst in den 1990er Jahren hat ein sehr deutlicher Tabuwandel stattgefunden.⁹ Die Enttabuisierung bedeutet, dass über ein Tabuthema offen gesprochen wird.¹⁰ Dieses Phänomen erscheint sowohl im Alltagsleben als auch in der Literatur. Doderer stellt die Frage, ob alles enttabuisiert werden soll.¹¹ Die Tabuthemen, die typischerweise in den heutigen Jugendbüchern erscheinen, sind notwendig, aber sie befinden sich immer im Wandel, und sie unterscheiden sich von Land zu Land, d. h. dass unterschiedliche Themen in Deutschland und in Ungarn in den Jugendbüchern als Tabus gelten.¹² Viele Literaturwissenschaftler sind der Meinung, dass Tabuthemen eine destruktive Wirkung auf die Literarizität der Jugendbücher ausüben.

⁶ Gáspár-Singer, Anna: *Címkek a borítón. Tabutémák a kortárs magyar gyerek- és ifjúsági könyvekben*. In: Hansági, Ágnes / Hermann, Zoltán / Mészáros, Márton / Szekeres, Nikoletta (szerk.): *Mesebeszéd – A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*. Bp.: Fiatal Írók Szövetsége 2017, S. 307. und 309.

⁷ Doderer, Klaus: „*Darüber spricht man nicht.*“ *Tabuwandel in der Geschichte der Kinder- und Jugendliteratur*. In: *Tabus in der Kinder- und Jugendliteratur*. Wien: Internat. Inst. f. Jugendliteratur u. Leseforschung 1993, S. 7–12.

⁸ Ebd., S. 8.

⁹ Prof. Dr. Hans-Peter Ecker und Dr. Ina Brendel-Perpina, pers. Mitteilung, Otto-Friedrich-Universität Bamberg, 12.01.2017, Seminar: Kinder- und Jugendliteratur am Beispiel von Werken Kathrin Schrockes.

¹⁰ Doderer, S. 7.

¹¹ Ebd., S. 8.

¹² Dávid Ádám (Literatur-Redakteur, Móra), Nádori Lídia (Übersetzerin von *All die schönen Dinge*) bzw. Pacskovszky Zsolt, pers. Mitteilung, XXIV. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál, 21.04.2017, Vortrag: *Kamaszgondok – Problémaközpontú ifjúsági irodalom*, Móra Könyvkiadó.

Es ist umstritten, ob die Themen Krankheit und Behinderung in der heutigen Literatur – und Jugendliteratur – als Tabus gelten.¹³ Während Krankheit nur in der KJL als ein Tabuthema gilt, ist die Behinderung sowohl in der Erwachsenenliteratur als auch in der Jugendliteratur ein selten behandeltes Thema, obwohl es nicht bedeutet, dass keine Jugendbücher über diesen Themen erzählt würden. Interessant und bemerkenswert ist, wie diese Jugendlichen als Figuren literarischer Werke dargestellt werden. Früher sind geistig bzw. körperlich beeinträchtigte Personen nicht als Protagonisten erschienen, nur seit dem Beginn des 20. Jahrhunderts kann von diesen Charakteren die Rede sein.¹⁴ In den heutigen Jugendbüchern spielen Figuren mit Beeinträchtigung verschiedene Rollen. Manchmal kommen sie als Nebenfiguren vor, ein anderes Mal sind sie Hauptfiguren bzw. Ich-Erzähler. Die Beziehung zwischen diesen Figuren und den Nicht-Behinderten steht häufig im Fokus der Geschichten.

Das Primärwerk

Die österreichische Kinder- und Jugendbuchautorin, Sarah Michaela Orlovský beschreibt in ihrem Buch *Tomaten mögen keinen Regen* (2013) das Alltagsleben von fünf Jugendlichen, die als eine Art Familie in einem Waisenheim leben. Schwester Rosa und Schwester Miki kümmern sich um die Kinder, die alle körperlich beeinträchtigt sind. Als die Autorin für ihr Werk den Evangelischen Buchpreis bekam, sagte ein jungliches Jurymitglied, dass man im Buch nicht die Behinderung, sondern die Persönlichkeit und den Charakter sähe.¹⁵ Das wird auch dadurch unterstützt, dass dem Leser nicht genau bekannt gegeben wird, welche Beeinträchtigung die einzelnen Jugendlichen haben. Eilis sitzt im Rollstuhl, Tiko hat Trisomie 21 und Sirup ist hyperaktiv, aber was das Problem bei Gaya und Hovanes ist, kann der Leser sich nicht erschließen. Mit dieser Unsicherheit wird erreicht, dass diese Jugendlichen nicht als Typen, sondern als Individuen dargestellt werden. Mit der Frage, was beeinträchtigt zu sein eigentlich bedeutet, beschäftigt sich die Geschichte wenig. „So entsteht für den Leser von Beginn des Buches an ein unverkrampftes Verständnis von Behinderung.“¹⁶

Hovanes ist nicht nur die Hauptfigur der Geschichte, sondern auch der Ich-Erzähler. Der Leser sieht die Geschehen mit seinen Augen, aus seiner Perspektive.

¹³ Nach Doderer sind die größten Tabus der Menschen mit dem Körper verbunden; u. a. Krankheit, Behinderung oder Sexualität. Vgl.: Doderer, S. 10.

¹⁴ Reese, Ingeborg: *Menschenbilder in der Kinder- und Jugendliteratur. Eine Inhaltsanalyse aus psychologisch-sonderpädagogischer Sicht*. Dissertation, 2006, d-nb.info/981867790/34 [25.06.2017], S. 124.

¹⁵ Busse, Mark-Christian: *Anders sein ist normal*. 06.06.2014, orlosa.files.wordpress.com/2014/06/evangelischer-buchpreis_zeitungsartikel_mark-christian-von-busse.pdf [18.03.2018]

¹⁶ Ehrenliste des Katholischen Kinder- und Jugendbuchpreises 2014. Rezension über *Tomaten mögen keinen Regen*. 7. März 2014, orlosa.wordpress.com/2014/03/07/ehrenliste-des-katholischen-kinder-und-jugendbuchpreises-2014/ [25.03.2018]

Kaum ist es bemerkbar, dass er ein stummer Junge ist. Der Leser realisiert nicht unbedingt, dass der 13-jährige Junge nicht fähig ist zu sprechen, da er seine Geschichte selbst erzählt und sich auch ohne Worte verständigen kann. Sein Bein funktioniert auch nicht auf die gleiche Art und Weise, wie bei anderen Menschen, aber darauf wird an manchen Stellen nur hingewiesen.

Die Autorin hat über die Hauptfigur gesagt, dass Hovanes ein ganz normaler Junge sei, der aber für körperlich beeinträchtigt gehalten werde, weil seine Zunge und seine Beine nicht ganz so funktionierten, wie bei gesunden Menschen. Orlovský meint, dass man die Welt und die Menschen mit anderen Augen sehen sollte. Ihre wichtigste Frage zum Thema ist, was eigentlich normal bedeutet.¹⁷ Sie hatte früher Beeinträchtigte getroffen und das Vorbild für Hovanes war „ein junger Mann, der anders kommunizierte als wir anderen. Er hat sogar übersetzt zwischen Leuten, die keine gemeinsame Sprache hatten, denn seine selbst erarbeitete Zeichensprache war übernational.“¹⁸ Sie meinte, dass die Gedanken dieses jungen Mannes die gleichen sein können, die wir im Kopf haben, und dies war ihr eine Motivationsquelle zum Schreiben.

Das Hauptziel von Orlovský war, Hovanes als einen ganz normalen Jungen vorzustellen. Was aber eindeutig wird, wenn man die Geschichte aufmerksam liest, ist, dass es dem Protagonisten schwerfällt, *anders* zu sein.¹⁹ Er möchte Verantwortung übernehmen und eine besondere, wichtige Rolle im Heim bekommen.

Die Interaktionen unter den Jugendlichen und auch zwischen ihnen und den Schwestern oder anderen Figuren, sind bedeutungsvoll. Die nicht-behinderten, erwachsenen Charaktere repräsentieren die Außenwelt, treten aber in diese geschlossene Welt ein. Die Tür ist das Symbol der Grenze zwischen den zwei Welten, der Welt der Jugendlichen im Heim und der Außenwelt. Es wird im Buch mehrmals hervorgehoben, dass die Kinder zur Tür rennen, wenn ein Besucher kommt. Das folgende Zitat zeigt, was für eine bedeutungsvolle Funktion das Eingangstor hat: „Ich würde gerne wissen, wovor die Schwestern mehr Angst haben: dass jemand von außen hereinkommt oder dass jemand von drinnen hinaus will.“²⁰ Der Gedanke der Hauptfigur weist darauf hin, dass sie in einer geschlossenen Welt leben, die die räumlichen Grenzen der Geschichte ergibt. In der Außenwelt wären diese Jugendlichen verloren; sie leben in ihrer eigenen, geschlossenen und gestützten Welt und brauchen eine Ordnung im Alltag.

Die Nebenfiguren spielen auch wichtige Rollen: Sie sind Personen, die die Außenwelt repräsentieren, in die Welt dieser Jugendlichen eintreten, aber sich immer wieder in ihr eigenes Leben zurückziehen. Obwohl sie Empathie für diese Kinder haben, wollen sie ihr Leben nicht aufopfern.

¹⁷ Interview mit Sarah Michaela Orlovský über „Tomaten mögen keinen Regen“. YouTube – LESERstimmen. Der Preis der jungen LeserInnen, youtube.com/watch?v=Jsbv5c6Jl6o&t=1s [25.06.2017]

¹⁸ Orlovský im Gespräch mit Ute Wegmann.

¹⁹ Ebd.

²⁰ Orlovský, Sarah Michaela: *Tomaten mögen keinen Regen*. Innsbruck-Wien: Tyrolia-Verlag 2016, S. 56.

Die Sprache ist einfach, aber enthält nicht viele typischen jugendsprachlichen Elemente. Der Erzähler spricht in einfachen, kurzen Sätzen, das wirkt realistisch und glaubhaft. Dass es eine geschlossene Welt mit einem monotonen Leben ist, wird nur andeutungsweise geschildert.

Der Jugendroman wurde mit mehreren Preisen ausgezeichnet, u. a. mit dem Österreichischen Kinder- und Jugendbuchpreis 2014, mit dem Kinder- und Jugendbuchpreis der Stadt Wien 2013 und mit dem Evangelischen Buchpreis 2014. Andrea Fischer, Gesundheitsministerin, meint, dass die Autorin ohne pädagogischen Eifer oder hohen Ton schreibe, ihr Werk sei poetisch angemessen und schön.²¹ Sarah Michalea Orlovský stellt die Wahrnehmungen von Normalität und Anderssein infrage, was als der zentrale Gedanke des Buches betrachtet werden kann. *Tomaten mögen keinen Regen* ist ein „bewegende[r] Roman über das Erwachsenwerden ganz ungewöhnlicher und doch ganz normaler junger Menschen.“²²

Erzählweise und Perspektive

Das jeweils repräsentierte Thema und die Perspektive der Erzählung beeinflussen einander gegenseitig. Diese Wechselbeziehung besteht darin, dass das Thema einen Einfluss auf die Perspektive ausübt und dass die Perspektive die Einstellung des Lesers über Behinderung oder Krankheit beeinflusst bzw. verändert. Wenn die Geschichte aus der Perspektive der körperlich beeinträchtigten Figur dargestellt wird, bekommt der Leser einen Einblick ins Leben dieser Menschen und die Möglichkeit, die Charaktere besser zu verstehen, ihre Probleme und Ängste wahrzunehmen, und so kann das Gefühl von Empathie entwickelt werden.²³

Die erzählerische Technik vom Perspektivenwechsel ist für den Roman *Tomaten mögen keinen Regen* charakteristisch. Der ständige Wechsel der Perspektive ist in dem Werk sehr eindeutig und bedeutungsvoll. Die meisten Ereignisse werden aus der Perspektive des Erzählers geschildert, aber einige Teile werden aus der Perspektive eines Außenseiters erzählt. Diese bilden selbständige Kapitel mit dem Titel *Ana*, die als Journalistin arbeitet und einen Artikel über die Kinder im Waisenheim schreibt. Ana besucht das Waisenheim regelmäßig und unterhält sich mit den zwei Schwestern und den Kindern. Sie ist eine Außenseiterin, die plötzlich ins Leben der Figuren eintritt, um ihre Welt kennenzulernen, und diese Kapitel werden aus ihrer Perspektive dargestellt. „Es ist nur so – beim Schreiben bin ich draufgekommen, dass ich einfach nicht nachvollziehen kann, wie es ist, sich um ein beeinträchtigtes Kind zu kümmern. Was das für eine Familie bedeutet. Das wollte ich gerne ausprobieren. Damit ich es dann besser erklären kann in meinem Artikel.“ (S. 75) Hier wird ein Dialog zwischen Ana und ihrem Kollegen vorgestellt. Sie ist keine

²¹ Busse, o. S.

²² Ehrenliste des Katholischen Kinder- und Jugendbuchpreises 2014.

²³ Dies gehört zu den wichtigsten didaktischen Zielen der KJL.

Ich-Erzählerin, diese Teile des Buches sind nicht aus einer Ich-Perspektive beschrieben, es ist Narration in dritter Person. Weiterhin kann der Leser das Gefühl haben als würde die Journalistin die Autorin des Buches verkörpern, da sie beide über körperlich beeinträchtigte Kinder schreiben. Ana erfüllt vermutlich die Funktion, die Gedanken und Gefühle der Autorin zu repräsentieren bzw. zu reflektieren. „Das ist viel schwieriger, als ich dachte“, seufzte Ana. „Was heißt denn schon Behinderung? Warum ist Tiko behindert, wenn sie sprechen, laufen, essen und spielen kann wie jedes andere Kind? Kann sie das denn wirklich?“ (S. 69) Nicht nur ist es ein Perspektivenwechsel, sondern auch eine Veränderung in der Erzählstimme²⁴, aber dieser Aspekt wird hier nicht weiter betrachtet.

Der im Buch befindliche Perspektivenwechsel ist nicht nur deshalb von großer Bedeutung, weil es ermöglicht, die Geschichte und die Figuren von einer anderen Seite zu betrachten, sondern auch wegen der Identifikationsmöglichkeiten. Die Perspektive bzw. der Perspektivenwechsel sind mit der Identifikation eng verbunden. Dass ein stummer Junge die Geschichte erzählt, die aber auch aus der Perspektive einer erwachsenen Frau geschildert wird, ist es der Autorin gelungen, die jugendlichen Charaktere von zwei Seiten, aus zwei ganz unterschiedlichen Perspektiven darzustellen. Ich würde hier noch einmal betonen, dass es ein Ziel der Jugendliteratur ist, didaktisch auf die jungen Leser zu wirken. Sowohl aus dem pädagogischen Aspekt als auch aus der Narratologie ist es bedeutungsvoll, wenn ein Jugendbuch die Geschehen aus verschiedenen Perspektiven erzählt.

Andersartigkeit als Thema

Im Buch *Tomaten mögen keinen Regen* wird das Anderssein nicht so explizit geschildert, aber die Tatsache selbst, dass Hovanes in einem Waisenheim für behinderte Kinder lebt, zeigt, dass diese Jugendlichen irgendwie *anders* als ihre Zeitgenossen sind. Obwohl das Ziel der Autorin war, die Figuren als ganz normale Jugendlichen vorzustellen, ist es bemerkbar – zumindest am Ende des Buches –, dass der Protagonist körperlich beeinträchtigt ist. „Endlich bewegen sich meine Beine. Endlich knicken die Knie ein. Nicht so stark, dass ich auf den Boden falle. Nur so weit, dass ich einen Schritt machen kann. Zuerst einen und dann einen zweiten und auf einmal laufe ich und das Ufer kommt immer näher.“ (S. 149) „Mein Hals krampft. Ich kann nicht einmal schreien vor Wut. Ich bin zu behindert zum Schreien und zu behindert zum Weglaufen.“ (S. 158) Es ist schwer für Hovanes, *anders* zu sein.²⁵ In einem Gespräch zwischen ihm und Sirup – dem hyperaktiven Jungen – wird der Aspekt von Andersartigkeit erwähnt: „Warum willst du immer perfekt sein?“, fragt

²⁴ Genette unterscheidet die Frage „Wer spricht?“ von der Frage „Wer sieht?“, die auch als „Wer nimmt wahr?“ gestellt werden kann. Er hält diese Differenzierung für wichtig, da die erste die Frage der Stimme, während die zweite die von dem Modus ist. Vgl.: Genette, S. 235.

²⁵ Ehrenliste des Katholischen Kinder- und Jugendbuchpreises 2014.

Sirup leise und es dröhnt plötzlich lauter in meinen Ohren als das Wutgeschrei vorher. „Niemand ist perfekt, Hovanes. Niemand. Ich nicht, du nicht und sonst auch niemand. Nicht einmal Schwester Rosa ist perfekt.“ (S. 81) Hier wird ein sehr wichtiger Gedanke zur Sprache gebracht: Dass man nicht das Ziel haben soll, perfekt zu sein, weil die Fehlerhaftigkeit des Menschen natürlich und selbstverständlich ist. Es ist mit dem Gedanken verknüpft, dass man sich akzeptieren sollte, auch wenn man mit einer Beeinträchtigung leben muss.

Nicht nur wegen seines Beines, sondern auch wegen seiner Stummheit hat die Hauptfigur Schwierigkeiten im Alltag. Dafür, dass Hovanes von den Erwachsenen anders behandelt wird, ist das folgende Beispiel bezeichnend: ihm wird die Aufgabe gegeben, sich um die Riesenkaninchen, die ihm die Schwestern geschenkt haben, zu kümmern. „Waschen sich Hasen überhaupt? Vielleicht putzen sie sich mit der Zunge, wie die Katzen. Oder gar nicht, wie Hunde. Vielleicht kratzen sie sich nur. Ich muss sie genau beobachten. Das wird mein Projekt. Meine Aufgabe, ganz allein meine.“ (S. 20) Er ist sehr stolz darauf, eine eigene Aufgabe zu haben und er möchte sich wirklich verantwortlich fühlen: „Es stört mich, dass Schwester Rosa da ist. Das sind meine Kaninchen. Aber es ist immer das Gleiche: Zuerst schenkt sie dir was und dann will sie darüber bestimmen.“ (S. 25)

Die Andersartigkeit von Hovanes ist vielleicht am meisten offenbar, wenn sein immer wieder vorkommender Traum in Worte gefasst wird. Der stumme Junge träumt davon, wie seine Mutter ihn verließ. Obwohl diese Teile des Buches keine selbständigen Kapitel formen, sind sie winzige einheitliche Teile der Geschichte.²⁶ Der Traum wird immer mit denselben Sätzen beschrieben, nur mit kleinen Veränderungen.

Es ist immer nur der eine, selbe, hässliche Traum. Er kommt daher wie eine Erinnerung, verschwommen, in Braun-Grau. Bis Mama mir den Rücken zudreht und die Tür aufmacht. Ihr Mantel ist gelb. Ich sehe ihre schmalen Schultern und den eckigen Koffer und ich höre, wie sich der Schlüssel im Schloss dreht. Das Geräusch ist so laut wie die Stille.

Ich möchte ihr hinterherlaufen. Mich ihr in den Weg stellen. Sie soll mich ansehen.

Wenn sie mich sieht, bleibt sie hier.

„Mama!“, möchte ich schreien. „Mama!“

Ich möchte ihr nachlaufen, aber ich habe kein Gefühl in den Beinen. Ich habe überhaupt kein Gefühl, außer dieses eine, das mir ins Genick drückt, diese Angst. Ich öffne den Mund und ich fühle, wie meine Stimmbänder aneinander reiben.

Es kommt kein Ton. Weil mein Leben ein Stummfilm ist. Ich bleibe einfach sitzen, wo ich bin, und weine. (S. 32)

²⁶ Die wichtige Funktion dieses Traums wird von Heidi Lexe erwähnt. Vgl.: Lexe, Heidi: *Obne Worte. Sprachlosigkeit und Sprachverlust in der Kinder- und Jugendliteratur*. 1000 und 1 Buch, November 2014, S. 17.

Der Junge hat das Gefühl, dass seine Mutter ihn wegen seiner Behinderung verließ. Sein Traum, der immer wieder auftaucht, kann als Motiv der Andersartigkeit interpretiert werden. Seine Stummheit wird im Traum ziemlich explizit zur Sprache gebracht. An einer Stelle ist das folgendermaßen formuliert: „Ich öffne den Mund und es kommt kein Ton. Mein Schluchzen ist so trocken, dass es im Hals weh tut.“ (S. 71). Wieder später wird die Beschreibung des Traumes so beendet: „Mein Hals sticht. Es kommt kein Ton. Ich weine.“ (S. 129). Diese Variabilität dient dazu, das Anderssein von Hovanes metaphorisch und ausdrucksvoll zur Sprache zu bringen, wie z. B. die Metapher ‚Stummfilm‘ es leistet. Nicht nur die Stummheit, sondern auch die Tatsache, dass er wegen seiner Beine beeinträchtigt ist, wird im Traum formuliert. Trotzdem ist es fragwürdig, ob dem Leser diese Teile der Geschichte das Anderssein der Hauptfigur explizit mitteilen. In einer Situation, wenn die Mutter ihr Kind verlässt, wird wahrscheinlich kein Kind fähig dazu sein, seiner Mutter hinterherzulaufen oder sie zum Bleiben zu bitten.

Es ist von großer Bedeutung, dass die Geschichte in der ersten Person erzählt wird. Lexe formuliert dies folgendermaßen: Es ist ein „Kampf des Ich-Erzählers [...], sich für andere erklärbar und begreifbar zu machen“²⁷. Die Ich-Perspektive, das Erzählen in erster Person ist in diesem Fall deshalb besonders wichtig und ungewöhnlich, weil der Erzähler ein stummer Junge ist; der Leser kann das Gefühl haben, als würde diese Figur unmittelbar zu ihm *sprechen*, während er die Geschichte erzählt.

Kommunikationsproblematik

Wie schon gezeigt, hängt mit der literarischen Repräsentation von Stummheit das Thema Kommunikationsstörungen enge zusammen.

Der stumme Junge sucht nach einer „individuelle[n] Ausdrucksform [...] in einer Welt der Sprache“.²⁸ Der Ich-Erzähler versucht, sich ohne Worte, ohne Stimme zu verständigen, aber wird nicht eindeutig als sprechbehindert vorgestellt. „Erst nach und nach wird deutlich, dass die räumlichen Begrenzungen, die Hovanes benennt und emotionalisiert, auch als Grenzen seiner Sprachwelt lesbar sind.“²⁹ Er lebt in einer begrenzten, geschlossenen Welt im Waisenheim, aber Grenzen werden auch durch seine Andersartigkeit gebildet, infolge deren er weder laufen noch sprechen kann.

In der Geschichte werden keine gemischten oder negativen Einstellungen gegenüber diesen Menschen dargestellt. Obwohl die Stummheit des Protagonisten Kommunikationsstörungen verursacht, wird dieses Problem nicht als eine wesentliche Schwierigkeit im Leben des Jungen repräsentiert. An vielen Stellen ist es be-

²⁷ Lexe, S. 17.

²⁸ Ebd., S. 18.

²⁹ Ebd., S. 17.

obachtbar, wie effektiv er ohne Worte kommunizieren kann. Die Kommunikation ist immer zweiseitig: Sowohl der Sender als auch der Empfänger spielen eine wichtige Rolle darin, dass die Kommunikation effektiv, ohne Störungen durchläuft. Einerseits muss Hovanes lernen, wie er kommunizieren kann, andererseits müssen die anderen Figuren darauf achten, wie sie mit dem stummen Jungen sprechen. Das folgende Zitat ist ein repräsentatives Beispiel dafür, wie der Protagonist sich den anderen Kindern verständlich macht.

Alle haben dich lieb, Eilis. Schau her! Ich hab dich lieb! Und Tiko und Schwester Miki und Schwester Rosa und Sirup wahrscheinlich auch, keine Ahnung.

Eilis lehnt ihren Kopf gegen meinen Arm. Sie schaut zu mir herauf und versucht ein Lächeln. [...]

Ich lasse mich neben Eilis auf den Boden gleiten. Meine Hand rutscht von ihrer Schulter auf ihre Hand hinunter. Ich streichle ihre Finger, jeden einzeln. Mein Herz klopft. Es klopft nicht schneller als sonst. Nur so hart. (S. 124)

Es ist bemerkenswert, dass es hier – wie an vielen anderen Stellen der Geschichte – so scheint, als würde der stumme Hovanes sprechen. Er spricht in kurzen, einfachen Sätzen, aber wichtig ist, dass er sich mit den anderen Figuren – und auch mit dem Leser – verständigen kann. Dass diese Sätze nicht laut ausgesprochen, nur im Kopf des Jungen formuliert werden, zeigt nur, dass die Anführungszeichen fehlen, wenn er *spricht*. Die Literatur spielt eine wichtige Rolle darin, wie Hör- und Sprechbehinderten dargestellt werden bzw. ob ihnen in der jeweiligen Geschichte eine Stimme verliehen wird.

Eine Figur, der italienische Sandro, erfüllt eine besonders wichtige Funktion in der Geschichte. Die Beziehung zwischen Hovanes und Sandro soll betrachtet werden, wenn die Kommunikationsstörung untersucht wird. Der Mann kommt ins Waisenheim, um den Schwestern zu helfen; er kümmert sich um die Arbeiten im Haus und vor allem im Garten. Da er die deutsche Sprache nicht beherrscht – und Hovanes die italienische nicht –, führt ihre Beziehung zu einem doppelten Kommunikationsproblem, auch wenn sie alternative Lösungen dafür finden und einander verstehen können:

Jetzt ist der richtige Augenblick gekommen. Ich lasse das Streichholz fallen, tippe Sandro auf die Schulter und lege den Zeigefinger auf meinen Mund. Wir müssen leise sein. Und sehr vorsichtig. [...] Er klopft mir auf die Schulter und zündet sich noch eine Zigarette an. [...] „*Andiamo?*“, fragt Sandro nach einiger Zeit. Er deutet auf seine Uhr. (S. 62 f.)

Es ist ein beliebtes Motiv in den heutigen Jugendbüchern, dass „eine Freundschaft zwischen dem Nichtbehinderten und dem Behinderten entsteht“.³⁰ Hovanes ist sehr stolz darauf, der Freund von Sandro zu sein. Diese Freundschaft ist nicht nur wegen der Handlung bzw. der Entwicklung von der Persönlichkeit der Hauptfigur, sondern auch wegen der Kommunikationsproblematik von großer Bedeutung.

Wichtig ist noch zu erläutern, wie Hovanes im Notfall, beim Unfall am Fluss, kommuniziert. Da die Schwestern und andere Erwachsenen nicht anwesend sind, muss der Junge selbst handeln, um das Leben seines Freundes zu retten. Er möchte das kleine Mädchen, Tiko, darum bitten, ihm zu helfen:

So schnell ich kann, laufe ich zu ihr hinauf und nehme sie an den Schultern. Ich drehe sie um, schiebe sie in Richtung Straße und zeige auf das Haus der Schwestern. Sie muss Alarm schlagen. Sie muss Hilfe holen. Ich kann nicht selber laufen. Jemand muss bei Sirup bleiben. Tiko kann ihn nicht herausziehen. Sie ist zu klein. Sie ist zu schwach. Sie soll nicht weinen müssen.

Tiko sieht mich erschrocken an. Ihre Augen sind ganz schwarz. Ich gebe ihr einen Schubs und sie läuft über die Straße in Richtung Haus. Ihre dicken kleinen Beine wirbeln über den Schotter. Sie wird immer schneller. (S. 150)

Hier ist es auch spürbar, wie effektiv Hovanes mit den anderen Kindern kommunizieren kann. Er zeigt, was er will und *kommuniziert* mit seinem Gesicht, seinem Körper und mit Gesten. Die kommunikative Lösung dieser Krisensituation führt dazu, dass die Hauptfigur sein Schicksal und seine Andersartigkeit akzeptieren kann und am Ende des Buches *sagt*: „Zum ersten Mal in meinem Leben bin ich nicht traurig, dass ich keine Stimme habe, um zu schreien. Ich spüre mich auch so.“ (S. 174)

Mit der Stummheit der Hauptfigur ist es verbunden, dass sowohl die menschliche Stimme als auch die Stille eine wichtige Funktion erfüllen. Die Stimmen einiger Charaktere und die im Haus sehr seltene Stille werden mehrmals in der Geschichte hervorgehoben. „Es muss ein Vogel gewesen sein oder so. Jetzt ist nichts mehr zu hören. Ich liebe diese Stille. Sie ist so selten wie Weihnachten in diesem Haus.“ (S. 53) Die Wichtigkeit der Stille in den Büchern, die von kranken und beeinträchtigten Jugendlichen handeln, wird auch in der Fachliteratur erwähnt.³¹

Die Stimme der verschiedenen Figuren ist auch bedeutungsvoll für den Ich-Erzähler Hovanes. Als er Sandro kennenlernt, beobachtet er, wie der Italiener spricht: „*Ciao*“, sagt er und streckt mir die Hand hin. Er hat eine tiefe, kratzige Stimme und spricht ganz leise.“ (S. 47) Auch die Stimme von Ana, der Journalistin, wird er-

³⁰ O’Sullivan, Christina: *Das Bild des behinderten Menschen in der Kinder- und Jugendliteratur*. Hamburg: Diplomarbeiten Agentur 1998, S. 79.

³¹ Holst, Nina/ Schäfer, Iris/ Ullmann, Anika: *Sickness and Deviance in Children’s and YA Literature: Treatment*. In: Dies. (Hrsg.): *Narrating Disease and Deviance in Media for Children and Young Adults. Krankheits- und Abweichungsnarrative in kinder- und jugendliterarischen Medien*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016, S. 276.

wähnt: „Herzlichen Dank“, lächelt die Hexe [Ana]. Ihre Stimme ist überraschend warm. Sie gurgelt ein bisschen beim ‚r‘.“ (S. 56)

Es ist wahrnehmbar, dass der stumme Junge sehr empfindlich gegenüber den Stimmen, den Geräuschen und der Stille ist. Vermutlich steht das subtile Gehör von Hovanes mit seiner Stummheit im Zusammenhang.

Das Motto meines Aufsatzes drückt einen wichtigen Gedanken der Autorin aus.³² Ihre größte Motivation ist, den Jugendlichen durch die Geschichten, mithilfe der Literatur eine Stimme zu geben und auf eine Art und Weise zu schreiben, als würden diese Kinder ihre Geschichten selbst erzählen. Mit der Ich-Erzählweise wurde Hovanes die Möglichkeit gegeben, seine Geschichte selbst zu erzählen. Ihm wurde eine Stimme verliehen, mithilfe der er mit den anderen Figuren und auch mit den Lesern wortlos kommunizieren kann. Das Buch ist ein repräsentatives Werk dafür, wie die Kommunikationsschwierigkeiten nicht nur zur Sprache gebracht werden, sondern auch mithilfe der Literatur bzw. Erzählung gelöst werden können.

Zusammenfassung

Krankheit und Beeinträchtigung sind zwei selten betrachtete und erforschte Themen, die aber eine immer größere Rolle in der Jugendliteratur der Gegenwart spielen. Das im Beitrag analysierte Primärwerk ist repräsentativ sowohl für das Thema Beeinträchtigung als auch für die Kommunikationsproblematik, deren Analyse ins Zentrum des Aufsatzes gestellt worden ist. Mein Ziel war, das selten erforschte Thema von Beeinträchtigung am Beispiel von einem gegenwärtigen Jugendroman zu untersuchen bzw. zu zeigen, wie die Repräsentation von Kommunikationsstörungen mit dem Thema Beeinträchtigung zusammenhängt. Weiterhin war es für mich wichtig, die erzählerischen Techniken – d. h. die formelle Ebene des Primärwerkes – mit der literarischen Repräsentation von behinderten Figuren zu verknüpfen.

Im Beitrag ist erläutert worden, welche erzählerischen Techniken dazu dienen, den jugendlichen Protagonisten eine Stimme zu verleihen bzw. wie das literarische Werk ein Mittel dazu wird, dass körperlich beeinträchtigte Figuren sich äußern können.

Abstract

The Concept of Communicative Problems in Sarah Michaela Orlowský's Youth Novel Tomaten mögen keinen Regen

Disease and disability are two very relevant topics of today's society as well as a rather popular theme of contemporary youth literature, thus it has not received significant attention among

³² Orlowský im Gespräch mit Ute Wegmann.

literary studies. This study analyzes the literary representation of physical disability based on Sarah Michaela Orlovský's novel. The selected literary work is an excellent representation of how one can communicate without having a voice or the ability of traditional verbal communication. Orlovský combines the representation of disability with the concept of finding one's identity throughout the teenage years. The protagonist and first-person narrator of the story is a disabled boy, represented as an entirely normal child. The below study aims to serve as an interpretation of the story, with a special focus on the narratological characteristics of the literary work, as well as how it affects the reader's view and opinion of disabled people – in this case, children. It will be shown, how narrative techniques enable literary figures to be the narrator of their own story, even with the disability of having a lack of human voice.

Keywords: youth literature, perspective, narrator, disability, language, communication, voice, identity

Bibliographie

Primärliteratur

Orlovský, Sarah Michaela: *Tomaten mögen keinen Regen*. Innsbruck-Wien: Tyrolia-Verlag, 2016. (3. Auflage)

Sekundärliteratur

Busse, Mark-Christian: *Anders sein ist normal*. 6. Juni 2014, orlosa.files.wordpress.com/2014/06/evangelischer-buchpreis_zeitungsartikel_mark-christian-von-busse.pdf [18.03.2018]

Doderer, Klaus: „*Darüber spricht man nicht*“. *Tabuwandel in der Geschichte der Kinder- und Jugendliteratur*. In: *Tabus in der Kinder- und Jugendliteratur*. Klagenfurt, 23.–28. August 1992. Wien: Internat. Inst. f. Jugendliteratur u. Leseforschung, 1993, S. 7–12.

Gáspár-Singer, Anna: *Címkék a borítón. Tabutémák a kortárs magyar gyerek- és ifjúsági könyvekben*. In: Hansági, Ágnes / Hermann, Zoltán / Mészáros, Márton / Szekeres, Nikoletta (Szerk.): *Mesebeszéd – A gyerek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*. Bp.: Fiala Írók Szövetsége 2017, S. 307–341.

Genette, Gérard: *Die Erzählung*. München: Wilhelm Fink Verlag, 1994.

Holst, Nina / Schäfer, Iris / Ullmann, Anika: *Sickness and Deviance in Children's and YA Literature: Treatment*. In: Dies. (Hrsg.): *Narrating Disease and Deviance in Media for Children and Young Adults. Krankheits- und Abweichungsnarrative in kinder- und jugendliterarischen Medien*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2016, S. 275–287.

Lexe, Heidi: *Obne Worte. Sprachlosigkeit und Sprachverlust in der Kinder- und Jugendliteratur*. 1000 und 1 Buch, November 2014, S. 16–18.

O'Sullivan, Christiana: *Das Bild des behinderten Menschen in der Kinder- und Jugendliteratur*. Hamburg: Diplomarbeiten Agentur, 1998.

Reese, Ingeborg: *Menschenbild in der Kinder- und Jugendliteratur. Eine Inhaltsanalyse aus psychologisch-sonderpädagogischer Sicht*. Dissertation an der Philosophischen Fakultät der Gottfried Wilhelm Leibniz Universität, Hannover, 2016, d-nb.info/981867790/34 [25.06.2017]

Tilghman, Natalie Haney: *Finding a Voice. First Person Narration in Young Adult Literature and Coming-of-Age Adult Fiction*. Critical Paper and Program Bibliography. Pacific Lutheran University, 2011, rwwsoundings.com/wp-content/uploads/2011/06/tilghmanpaper.pdf [10.03.2018]

Internetquellen

Ehrenliste des Katholischen Kinder- und Jugendbuchpreises 2014. Rezension über *Tomaten mögen keinen Regen*. 7. März 2014, orlosa.wordpress.com/2014/03/07/ehrenliste-des-katholischen-kinder-und-jugendbuchpreises-2014/ [25.03.2018]

„Jede Emotion ist absolut, das finde ich so toll an Kindern“. Sarah Michaela Orlovský im Gespräch mit Ute Wegmann. 13.06.2015, deutschlandfunk.de [15.07.2017]

Interview mit Sarah Michaela Orlovský über „Tomaten mögen keinen Regen“. YouTube – LESERstimmen. Der Preis der jungen LeserInnen, youtube.com/watch?v=Jsbv5c6Jl6o&t=1s [25.06.2017]

HORVÁTH-LUGOSSY GÁBOR

A közgazdász Horváth János

Bevezetés: az egyoldalú Horváth-kép

Horváth János (Cece, 1921. november 7. – Budapest, 2019. november 25.) közgazdász, kisgazda politikus nagyapám testvére volt, így számomra természetes, hogy nemrég bekövetkezett halála után a kéziratok hagyatékának gondozását, rendezését a legnagyobb precizitással, a legapróbb részletekig elvégzem. Nagybátyám szellemiségének több összetevője közül mindenképpen meg kell említeni azt az alázatot, szolgálatot és odaadást, amit a magyar nép felé természetesen és állandóan tanúsított. Talán az előzőekből fakadt, hogy életében a tudás (tudomány) iránti vágya sosem volt öncélú, amit jól példáz az is, hogy könyveinek egy részét a Károli Gáspár Református Egyetemre, míg másik felét szülőhelyére, a cecei könyvtárba szállították. Mindezekről még életében rendelkezett. Itt az ideje, hogy Horváth János személyét, sokoldalúságát minél jobban megismerje az utókor. Ennek a publikációnak is célja, hogy felvillantson néhány olyan új, inkább közgazdaságtani momentumot életéből és munkásságából, amelyek eddig kevésbé voltak ismertek. Írásomban előrevetíték egy Magyarországon széles körben nem ismert Horváth-kötetet, amelyet a közeljövőben részletesen szándékozok feldolgozni.

Horváth János (1921–2019)

Horváth János személye és tevékenysége máig a történelmi kutatások homlokterében áll, több életrajzi és interjúkötet jelent meg róla, ugyanakkor ezek főként a „politikus Horváth Jánosra” koncentráltak. Megnézve az elérhető szakirodalmat, illetve az interneten elérhető népszerűsítő oldalakat, látszik, hogy azok elsősorban Horváth politikusi pályájának bemutatására fókuszáltak és közgazdasági tevékenysége viszonylag háttérbe szorult. A Wikipedia mindössze ennyit ír saját közgazdasági munkásságáról:

1958 és 1966 között hallgatott közgazdaságtant a Columbia Egyetemen, ahol meg is szerezte közgazdaság-tudományi doktorátusát. Amerikai tanulmányainak befejezése után az egyetem oktatója, majd 1968-tól a Butler Egyetem közgazdászprofesszora lett. Kutatási területe az infláció, a munkanélküliség, az agrárszféra és a növekedés témakörét ölelték fel. A rendszerváltás után többször hazalátogatott, 1997-ben költözött végleg Magyarországra. A Corvinus Egyetem vendégprofesszora volt.¹

¹ hu.wikipedia.org/wiki/Horváth_János_(politikus) Letöltés időpontja: 2022. január 21.

Ennél bővebben ír életrajzírója, aki fel is hívja arra a figyelmet, hogy az USA-ban, angol nyelven írt közgazdasági munkái kevés érdeklődést váltottak ki idehaza:

Közgazdasági tevékenységét sajnos nehezen lehet itthon megismerni, mivel munkáit döntően Amerikában publikálta, és máig sincsenek magyarra lefordítva. Hazatérése után pedig inkább gyakorlati, tanácsadói, mint elméleti szerepet vállalt. A Columbia Egyetemen szerzett tudományos fokozatot az 1960-as években. Doktori értekezésének témájául a fejlődő országoknak nyújtott amerikai és más nemzetközi segélyek, fejlesztésre átadott források hasznosulásának kutatását, a külföldi pénzeszközök hazai elosztását, azoknak a befogadó országok fejlődésére gyakorolt hatását, a nemzeti burzsoázia kiépülésében játszott szerepét, a társadalmi és gazdasági folyamatokban tetten érhető változások vizsgálatát választotta. Ha e témakör hallatán most valakinek deja vu érzése támad, folytathatná, aktualizálhatná ezeket a kutatásokat! A professzor modellt is alkotott az átadott eszközök társadalmi-gazdasági hasznosulásának méréséhez. Az úgynevezett Grants Economy megalapozói között tartják számon. A '70-es években a liberális gazdasági szemlélet elterjedésének időszakában amerikai nagyvállalatok mintáján vizsgálva elemezte és mutatta ki a Smith-i 'láthatatlan kéz' szerepének helytelen értelmezését. Rámutatott, hogy a konszernnek, monopóliumok létrejöttére és az árakra gyakorolt befolyásuk mögött milyen gazdasági problémák felerősödésére kell számítani. Felismerte, hogy az egymással összejátszó monopóliumok hogyan torzítják el, változtatják meg a szabadpiaci mechanizmusok érvényesülését.²

Horváth János életéről rendelkezésre állnak vele készült interjúkötetek is. Például: *Élő történelem. Horváth Jánossal, a parlamenti képviselők doyenével beszélget Spangél Péter.*³ A könyv egyike annak a háromnak, amely az elmúlt 10 évben Horváth Jánosról megjelent. Mint a cím is jelzi, ez egy beszélgetés, lábjegyzeteket, szövegkritikát nem tartalmaz. A kötet mégis fontos, nem csak a tartalma okán, hanem az is, hogy Horváth mit tartott fontosnak elmondani 2012-ben, azaz recepciótörténeti értéke van, illetve az ott elhangzottakat össze lehet vetni a szakirodalmi adatokkal. A következő kötet *Az élet sava-borsa. Horváth János életregénye.*⁴ A kötet kronologikusan halad és nagy szakaszokra osztja Horváth életét, ugyanakkor tematikus bontást is használ. Például az első rész első fejezetében kapott helyet „A gyermekkor” vagy az „Egyetemi évek”. Ugyanakkor a második rész már tematikus, olyan egységekkel, mint: „A magyarok Amerikában” vagy „Az én utam”. Mindössze szűk 20 oldal enged betekintést abba, hogy az interjú készítésekor Horváth hogyan látta

² MENYHÁRT Ferenc–ZSIROS Mária: A „gazdasági kinövekedés” profétája volt hazánkban is. duol.hu/helyi-kozelet/2021/11/a-gazdasagi-kinovekedes-profetaja-volt-hazankban. Letöltés időpontja: 2022. január 26. Kiemelés tőlem.

³ Budapest, Kairoosz, 2012.

⁴ Riporter: ZSIROS Mária, MENYHÁRT Ferenc. Budapest, L'Harmattan, 2018.

az 1945–49 közötti időszakot. Az interjú alanyának egyik központi kérdése volt a szövetkezeti rendszer megvalósításának ötlete és kudarca. Horváth a kommunista nagyüzemi TSZ-t lényegében a feudális nagybirtokkal tartja egyenértékűnek, és 1945-ben a dán mintájú kisüzemet, a későbbiekben pedig a szocializmus alatt megvalósult háztáji gazdaságot látta működőképesnek. Ez jól tükrözi azt a korabeli kiscgazda gondolatot, amely szerint a kis és középgazdaságnak (ma azt mondanánk kis és középvállalkozónak) van gazdasági motor funkciója a hazai mezőgazdaságban. Horváth későbbi közigazdász tevékenységéről, a *grants economy* ról, a segélyezési politikáról is van némi szó a kötetben,⁵ de az általam a továbbiakban bemutatandó, talán legfontosabb ilyen témájú kötete nem jelenik meg. És végül rendelkezésre áll a *Két pogány közt, törhetetlenül. Horváth János és az ország háza* c. kései, 2018-ban megjelent könyv,⁶ amely szintén nem Horváth közigazdász tevékenységére fókuszál.

Horváth „korai” közigazdász tevékenységének kontextusa

A Horváth gazdasági tevékenysége iránti viszonylagos érdektelenség azért is meglepő, és ilyen témájú publikációknak azért is van létjogosultsága, mert ő már 1945-től közigazdász minőségében vett részt a kiscgazda kormányzat munkájában. A világháború után, 1945 nyarán a kiscgazdák célkitűzései az újjáépítés és kibontakozás programjával egészültek ki:

A megmaradt magyarság az ország romjai fölött áll. Ilyen körülmények között első feladatunk a rend teljes helyreállítása. Azután gondoskodni kell a nemzet leelemibb életfeltételeiről, tehát meg kell teremtenünk gazdasági életünk új alapjait, meg kell indítani a termelőmunkát, hogy kenyere és munkája legyen a haza minden dolgozó fiának. Ha a rend, kenyér és munka biztosítva lesz, valójában csak akkor gondolhatunk a nemzet politikai életének meghatározására, az új társadalmi formák s a részletkérdések kidolgozására és megvalósítására.⁷

⁵ Uo. 196–206, 213–217.

⁶ Riporter: CSÚRI Ákos. Budapest, Cvikker Média, 2018.

⁷ A Független Kiscgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt programja: rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/FKGP.htm Letöltés időpontja: 2021. december 26. Kiemelés tőlem. A webhely idézi: Magyar Történelmi Szöveggyűjtemény 1914–1999. Szerk.: ROMSICS Ignác, I. köt. Budapest, 2000. 404–411.; A kiscgazdák programja szintén megtalálható: BALOGH Sándor – IZSÁK Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–48). Budapest, 1977. 175.

A kisgazdák programja összességében így foglalható össze:

A kisgazdák programja 1945-ben⁸

<i>Szabályozandó terület, problémakör</i>	<i>Megoldás (kulcsszavakban)</i>
Közrend biztosítása	Nem teljes szabadság
Gazdasági élet újjászervezése	Gazdasági demokrácia
Földreform	Mindenkinek adni
Paraszttság jövője	Fejlesztés
Gazdaságpolitika rendezése népi alapon	Érdekképviseléssel
Paraszttság munkaideje	Munkidő csökkentés
Életlehetőségek átmeneti szabályozása	Jövedelemmegosztás szabályozása
Érdekképviseltek átszervezése	Mezőgazdasági érdekképviselő erősítése
Szövetkezetek	Kapitalista tevékenységük megszüntetése
Adózás	Egyszerűsítés, alapja a jövedelemadó
Szociális intézkedések	Igazságos, szociális biztonság mindenkinek
Egészségügyi gondozás	Körorvosi intézmény, mozgó rendelők
Közoktatás	Ingyenes iskoláztatás
Szakképzés	Tanonc, téli gazdasági és mezőgazdasági szakiskolák
Támogatás az ipari munkásoknak	Munkaidő szabályozás, biztosítás, tanoncképzés
Iparosok, kereskedők	Hitel, szabad verseny
Közhivatalok újjászervezése	Egyszerűsítés, „népetszeretőbbé” tétel
Köztisztviselők életviszonya	Kevesebb, de jobban élő tisztviselő
Értelmiség	Életszínvonal javítása
Hadsereg	Népi hadsereg
Kormányforma	Alkotmányos népképviselői alapú demokrácia
Szabadságjogok	Mai értelemben vett összes emberi jog biztosítása
Választójog	21 felett mindenkinek titkos választójog
Külpolitika	Német orientáció vége

Mindamellet, hogy Horváth a 24 kormányzati programpontról 9-ben volt érintett, egyik kiemelt szakterülete a szövetkezeti törvény⁹ megalkotása volt, amit számos korabeli lap is tanúsít.¹⁰ Több helyen olvasható, hogy mint a törvényjavaslat gazdája, a parlamentben is fősónoka volt. Huszonéves parlamenti képviselőként

⁸ BALOGH-IZSÁK: Pártok és pártprogramok... i. m. 175–184. oldalak alapján kivonatolva.

⁹ 1946. évi IX. törvénycikk a telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról.

¹⁰ Népszava 1945. november 30. 5.; Kossuth Népe 1946. május 25. 4.; Világ 1946. május 23. 1. oldal; Felvidéki Népszava 1946. szeptember 4. 2.; Miskolci Hírlap 1946. szeptember 4. 1.; Felvidéki Népszava 1946. december 5. 1.; Miskolci Hírlap 1946. december 5. 2.; Kis Újság 1946. december 6. sz. 2.; Kis Újság 1947. február 6. sz. 3.

közgazdasági tudására vonatkozóan is már nemzetközi kitekintéssel rendelkezett. A szövetkezeti törvény előadójaként mintaszerűen ötvözte és használta a politikusi és közigazdasági ismereteit. Ismerte a paraszti (kiszgazda) világ minden oldalát.

A tervezet ismertetésekor külön kitért a nemzetközi szövetkezeti mozgalom történetére. Álláspontja szerint a tőke és a munka harcának megindulásakor jött létre a szövetkezeti eszme. Szónoklataiban rámutatott a szövetkezeti rendszer általa helyesnek vélt azon alapjaira, amelyeket az évtizedek alatt szerzett, egyre erősödő (nemzetközi) közigazdasági tudása is mindinkább alátámasztott, de már akkor, 1945-ben is megállták helyüket. Horváth e téren olyan téziseket vallott, mint hogy a szabad szervezkedés biztosítása, gazdasági demokrácia nélkül nem lehet valódi demokráciáról beszélni. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a demokrácia érvényesülésének hiánya kihat a társadalom gazdasági teljesítőképességre – negatív irányba.¹¹

Származása és tanultsága miatt összekötő kapocs volt a föld megművelői és a nemzetgyűlés között. Tudta, hogy a parasztságban megvan szövetkezéshez szükséges hajlam, akarat, de azt is világossá tette, hogy amennyiben nem ők vezetik a szövetkezeteket, úgy bizalmatlanok azzal szemben.¹²

Sorozatosan szólalt fel az ügyben; 1946. május 23-án Rónai Sándort a Magyarországi Szociáldemokrata Párt részéről a kereskedelem- és szövetkezetügyi minisztert interpellálta a szövetkezeti kérdés rendezetlenségéről.¹³ Ugyanerről az interpellációról a Kis Újság Horváth közigazdász oldaláról így tudósít:

Horváth János (kiszgazda) interpellációjában azt kérdezte, hajlandó-e a kormány a magyar nép tulajdonát képező országos szövetkezeti szervezet demokratikus újjászervezését a szövetkezeti tagok érdekeinek megfelelően rendezni, vagyis a magántulajdont és a demokráciát a gazdasági életben biztosítani?¹⁴

A fentiekből kitűnik, hogy 1945-től a még csak 25 éves Horváth János a nemzetgyűlés tagjaként egyszerre gyakorolta a politikusi hivatását, és az akkor még frissen szerzett, de már magabiztos közigazdász tudását. Ezek a rendkívül kemény, diktatúrák által terhelt évek nem sok jót ígértek egy tehetséges fiatal számára, Horváth politikai és közéleti szerepvállalásai, felszólalásai, meglátásai mégis jó előre mutatták a nemzetközi elismertségű politikai és közigazdász professzori életpályát.

Jelen publikáció terjedelme miatt nem taglalhatja Horváth János tanulmányait, tudományos életútját. Külön írást érdemel Horváth magyar tanulmányai utáni amerikai egyetemi képzése, annak időszaka, valamint tanári működése. Nem léphetünk azonban tovább az általa is gyakran külön kiemelt Columbia Egyetemen órá nagy hatással lévő tanárai említése nélkül. Horváth professzorrá válásban nagyon fontos szerepe volt William Vickrey professzornak, aki 1996-ban Nobel-dí-

¹¹ Kis Újság 1946. december 6. sz. 2.

¹² Uo.

¹³ Világ 1946. május 23. 1.

¹⁴ Kis Újság 1946. május 24. 2.

jat kapott az aszimmetrikus információ alatti ösztönzők közgazdasági elméletével kapcsolatos kutatásért, James Mirrlees-szel együtt.

Tanította továbbá Arthur F. Burns, aki hat amerikai elnök (Dwight Eisenhower, John F. Kennedy, Richard Nixon, Jimmy Carter, Ronald Reagan, George H. W. Bush) tanácsadója volt. 1953 és 1956 között Eisenhower elnök alatt a Gazdasági Tanácsadói Tanács elnöke, majd 1969-ben Richard Nixon elnök első tanácsadója, 1970 és 1978 között pedig az Amerikai Egyesült Államok Központi Bankrendszerének az elnöki tisztségét töltötte be. 1981-ben Ronald Reagan elnök 5 évre az Amerikai Egyesült Államok nyugat-németországi nagykövetének nevezte ki.¹⁵ Itt érdemes megemlíteni, hogy ekkor Horváth János Ronald Reagan gazdasági tanácsadója volt.¹⁶

A tanára volt többek között Peter Bain Kenen, akit Horváth nagyon liberálisnak tekintett (nem a hayeki értelemben).¹⁷ Kenen legismertebb elmélete az optimális valutaövezetekre vonatkozik, amelyben kifejti, hogy a diverzifikált hazai termelésű országok csoportjai nagyobb valószínűséggel alkotnak optimális valutaövezeteket, mint azok a csoportok, amelyek tagjai erősen specializálódtak.

A fentiekből kitűnik, hogy Horváth szinte minden közgazdasági irányzat kiemelkedő tudósaitól tanulva alakíthatta ki saját közgazdasági szemléletét, de végig megtartotta fiatal korában tanult értékrendjét.

Szintén itt és most nincs lehetőség bemutatni teljes közgazdász munkásságát, de kitérek egy 1976-ban megjelent tanulmánykötetére, amely a maga korában tanúbizonyosságul szolgált arra, hogy Horváth a nemzetközi közgazdaságtudományi világ kiemelkedő tagja volt.

Egy – Magyarországon – elfeledett kötet¹⁸

A mintegy 100 oldalas kismonográfiát tudomásom szerint részletesen eddig nem elemezték, bár hivatkozták, főként közgazdászok, illetve magyar nyelvre lefordítva eddig nem jelent meg. Ez felveti annak jövőbeni lehetőségét, hogy már csak a téma jelentősége miatt is érdemes lenne magyar fordításban, kritikai kiadásban újra közzétenni ezt a hézagpótló kötetet.

A kötet nyelvezetében, felépítésében és tartalmában is higgadt, fegyelmezett, analitikus elme nyilvánul meg, a professzionális tudós-közgazdász. Horváth már a kötet elején leszögezi, hogy közismert tény (1976-ban!), hogy a kínai gazdasági segélyezés folyamatos növekedése a kínai gazdasági expanziót és a már megszerzett

¹⁵ archives.lib.duke.edu/names_Burns_Arthur_Frank_1904-1987; csmonitor.com/1985/0319/oburns.html Letöltés időpontja: 2022. február 14.

¹⁶ freedomfighter56.com/pdf/JanosHorvath_E.pdf

¹⁷ nationalreview.com/2014/01/freedom-fighter-part-ii-jay-nordlinger/ Letöltés időpontja: 2022. február 14.

¹⁸ Janos HORVATH: Chinese Technology Transfer to the Third World. A Grants Analysis. USA, Praeger, 1976.

pozíciók megtartását és erősítését szolgálja.¹⁹ Arra is felhívja a figyelmet, hogy a segélyezés mértékének adatszerű feltárása önmagában is problémás, mivel nincsenek megbízható, átfogó és részletes adatok, részben azért, mert ezek kiadása szembe megy politikai érdekekkel.²⁰ Éppen ezért a kötet elsődleges célja egyáltalán felmérni a kínai segélyek értékét, teljes terjedelmét.

Horváth egyből hoz egy plasztikus példát arról, hogy mit is ért gazdasági segélyezés alatt: Kína 1969-ben 41 millió USA dollárnyi (Horváth végig ebben számol) összeget ajánlott Guineának vasút és kikötők fejlesztésére úgy, hogy azt 30 év alatt részletekben kell visszafizetnie kamatmentesen, de csak az első 10 év eltelte után kell megkezdenie a törlesztést.²¹ Horváth arra jut, hogy az általa vizsgált időszakban, 1957 és 1974 között a kínai gazdasági segélyek hozzávetőleg 40% ilyen jellegű fejlesztésekre megy, 33%-a alapanyagokra, 15%-a könnyűipari beruházásokra, 6%-a nehézipari fejlesztésekre, 6%-a pedig vegyes beruházásokra.²²

Horváth adatai alapján 1957 és 1974 között 47 fejlődő ország kapott 3,5 milliárd dollárt, és a fő célterület Afrika, mivel e régiónak Kína 1886 milliárd dollárt adott segélyként. A második helyezett Dél-Ázsia, a harmadik pedig a Közel-Kelet. Ezen időszak segélyezési programja 4 részre osztható: (1) 1957–1960, „*entering the arena*”, Kína színre lépése a gazdasági küzdőtéren, (2) az expanziós szakasz 1961 és 1965 között, (3) a visszaesés időszaka 1966–1969 között, (4) és végül a zárószakasz 1970 és 1974 között, amelyben egy csökkenő segélyezési tendencia figyelhető meg: míg 1970-ban Kína még 750 millió dollárt helyezett ki, 1974-ben már csak 197 millió dollárt.²³ Szintén meglepő, hogy Kína tagja volt a kommunista blokk segélyezési programjának is, azonban itt a pénzvisszafizetési feltételek kedvezőtlenebbek voltak!²⁴

Horváth „*grant analysis*” elméletét nem csak leírja, adatozza, de példával is szemlélteti a következőképpen: 1961-ben Kína 30 millió dolláros kölcsönrel finanszírozta Indonéziában textilültetvények és rádióállomások létesítését. Ezt Indonéziának 2%-os kamattal, 1 év visszafizetési moratórium után 10 év alatt kellett visszaadnia. Ugyanebben az évben Mali csak 20 millió dollár hitelt kapott cigaretta- és textilgyárak alapítására, de 0% kamattal, és 20 évnnyi moratórium után kellett 10 év alatt visszafizetnie. Azaz csak a kölcsön összegét tekintve Indonézia „járt jobban”, valójában azonban a „*grant value*” (segélyezési érték) Mali számára jóval magasabb.²⁵ Lényegében ez a példa mutatja Horváth elméletének lényegét: nem csakössze-

¹⁹ Uo. 1.

²⁰ Uo. 5.

²¹ Uo. 6. (Ezt a témát viszi tovább VÁRI Sára: A kínai fejlesztési együttműködés Afrikában az ezredfordulót követő évtizedben. *Külgazdaság* 2016. (LX.) szeptember–október 71–94. kulgazdasag.eu/api/uploads/05_vari.pdf Letöltés ideje: 2021. január. 26. Hozadékkal kecsegtetne a későbbiekben Horváth kutatási eredményeit összevetni a későbbi kutatások eredményeivel.)

²² Uo. 7.

²³ Uo. 19.

²⁴ Uo. 23.

²⁵ Uo. 40–41.

rűen, hanem strukturálisan, az egyéb segélyelemeket is vizsgálva értelmezte a kínai gazdasági segélyek szerkezetét.

Kötetének zárásában Horváth, elemezve a kínai segélyrendszer eredményeit és hatásait, arra jut, hogy bár politikai körülmények gyakran hatnak a kínai gazdasági egyezményekre, mégis a kínai törekvések teljesen racionálisak. Kína mint elsődleges nyerstermékek nagybani felvásárlója jelenik meg, támogatja a helyi piacok fejlesztését, cserében az ottani nyersanyagokért.²⁶

Összegzés

Horváth János hosszú és tevékeny életet élt, számos interjút adott, pályája jól nyomon követhető. Interjúiban beszélt közgazdasági tevékenységéről, idehaza azonban nem ez kapott hangsúlyt. Jelen tanulmány célja az, hogy röviden bemutassa és kontextusba helyezze tudományos tevékenységének egyik fontos elemét, angol nyelven megjelent kismonográfiáját Kína segélyezéspolitikájáról. A kötet rendkívül adatgazdag és aktuális volt a saját korában, hiszen éppen az 1970-es években került Kína az amerikai érdeklődés középpontjába, így jöhetett létre Richard Nixon és Mao Ce-Tung találkozója 1972-ben. Horváth viszonylag hamar felismerte kutatása időszerűségét, jelentőségét és aktualitását. Elmélete és munkássága a jelenben is különös jelentőséget kap, tekintve például a jelenkori migrációt, a nemzetközi segélyezést, valamint Kína gazdasági szerepét és jelenlegi expanzióját is.

Nem szabtam célul, hogy magával a kínai segélyezési rendszerrel foglalkozzak, reflexióm elsődleges célja az volt, hogy bemutassam Horváth János eredményeit ebben a témában. Mégis jelen tanulmány keretein túl, kitekintés jelleggel szeretném igazolni Horváth kötetének elvülhetetlen fontosságát. Vári 2016-ban a szakirodalmat idézve ezt írja:

Kína az ezredforduló óta egyre markánsabb donorszerepet tölt be a nemzetközi fejlesztési együttműködési rendszerben. Afrika súlya felértékelődött, Kína stratégiai partnerének tekinti a fekete kontinenst, segélyeinek közel fele ide áramlik. [...] Kína sajátos, egyedi jellemzőkkel bíró segélyezési modellt alakított ki: ragaszkodik az egyenlőségen és a kölcsönös előnyökön alapuló segélyezéshez, a lényeges eredményekre koncentrál, nem szab politikai feltételeket és lépést tart az idők változásával.²⁷

Tulajdonképpen Horváth ezt már 1976-ban megállapította, ami mutatja azt, hogy a kínai segélyezési célok nem változtak, és sajnós azt is jelzi, hogy Horváth kötete Magyarországon érdemén aluli tudományos jelenléttel és ismertséggel bír. Külföldön többen idézik.

²⁶ Uo. 66.

²⁷ VÁRI i. m. 71.

Bibliográfia

1946. évi IX. törvénycikk a telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról. rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/FKGP.htm
- A Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt programja. rev.hu, 2022.
- Arthur F. Burns papers, 1911–2005 and undated, bulk 1940–1987, DUKE University, Libraries, Archives & Manuscripts 2022. archives.lib.duke.edu/catalog/burnsarthur
- BALOGH Sándor – IZSÁK Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–48). Budapest, Osiris, 1977.
- CSÚRI Ákos: Két pogány közt, törhetetlenül. Horváth János és az ország háza. Budapest, Cvikker Média, 2018.
- Felvidéki Népszava 1946. december 5.
- Felvidéki Népszava 1946. szeptember 4.
- freedomfighter56.com 2022. freedomfighter56.com_EN freedomfighter.com_HU
- HORVÁTH János Wikipedia-oldala: [hu.wikipedia.org/wiki/Horváth_János_\(politikus\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Horv%C3%A1th_J%C3%A1nos_(politikus))
- Janos HORVATH: Chinese Technology Transfer to the Third World. A Grants Analysis. USA, Praeger, 1976.
- Kis Újság 1946. december 6; 1946. május 24; 1947. február 6.
- Kossuth Népe 1946. május 25.
- MENYHÁRT Ferenc–ZSIROS Mária: A „gazdasági kinövekedés” prófétája volt hazánkban is. Dunaújvárosi Hírportál 2021. november 10. duol.hu/helyi-kozelet/2021/11/a-gazdasagi-kinovekedes-profetaja-volt-hazankban-is
- Miskolci Hírlap 1946. december 5; 1946. szeptember 4.
- nationalreview.com 2014. nationalreview.com/2014/01/freedom-fighter-part-ii-jay-nordlinger/
- Népszava 1945. november 30.
- ROMSICS Ignác (szerk.): Magyar Történeti Szöveggyűjtemény 1914–1999. I. köt. Budapest, 2000.
- SPANGEL Péter: Élő történelem. Horváth Jánossal, a parlamenti képviselők doyenével beszélget Spangel Péter. Budapest, Kairosz, 2012.
- The Christian Science Monitor 1985. csmonitor.com/1985/0319/oburns.html
- VÁRI Sára: A kínai fejlesztési együttműködés Afrikában az ezredfordulót követő évtizedben. Külgazdaság 2016. (LX.) kulgzdasag.eu/api/uploads/05_vari.pdf
- Világ 1946. május 23.
- ZSIROS Mária, MENYHÁRT Ferenc: Az élet sava-borsa. Horváth János életregénye. Budapest, L'Harmattan, 2018.

Rezümé

A publikáció Horváth János (Cece, 1921. november 7. – Budapest, 2019. november 25.) közgazdász, kisgazda politikus eddig kevésbé ismert oldalát mutatja be. Bemutatásra kerül Horváth fiatal kori közgazdász tehetsége, aki már huszonevesen a magyar nemzetgyűlés tagjaként a kisgazda szövetségi törvény előadója volt. Továbbá egy 30 évvel későbbi szakkönyvét is elemzem, amelyet élethelyzetéből fakadóan angol nyelven, amerikai közgazdászként publikált, és amiben már 1976-ban felhívta a figyelmet a kínai gazdasági térbódításra. Horváth a *Chinese Technology Transfer to the Third World. A Grants Analysis (USA, Praeger, 1976.)* c. kötetén keresztül megmutatja magát: láthatjuk a professzionális tudós-közgazdász higgadt, fegyelmezett, analitikus elméjét, amely a könyv nyelvezetében, felépítésében és tartalmában végig megnyilvánul. Hogyan jutott el Horváth a tudomány ilyen magas fokára? A publikáció felvillantja Horváth kivételes életútja során teljesített mérföldköveket, így bepillantást kapunk gondolkodásmódjába, politika szerepvállalásaiba, egyetemi tanulmányaiba, és világ hírnű tanárainak kapcsolati hálójába. A publikáció bizonyítja, hogy Horváthnak helye van az elismert magyar gondolkodók, történelmi példaképek sorában.

Kulcsszavak: Horváth János, közgazdaságtan, politika, kisgazda, Kína, USA, Columbia, segélyezés, támogatás

Abstract

János Horváth, the Economist

*This publication shows the less known side of the economist and smallholders' party politician János Horváth (Cece, 7 November 1921.– Budapest, 25 November 2019.). The talent of the young János Horváth is presented here. At around his 20s, as a member of the Hungarian National Assembly, he was the presenter of the Law on Trade Unions drafted by the Smallholders' Party. Furthermore, I also analyse his monograph written 30 years later, which was published by him as an American economist in English language due to his life-situation. Already in 1976, he raised the attention to the Chinese economic expansion in his book. Horváth shows himself through his own book titled *Technology Transfer to the Third World. A Grants Analysis (USA, Praeger, 1976.)*. The analytical mind of a calm, disciplined, professional scholar-economist manifests itself in the language, structure and content of the book. How could Horváth reach such a high level of scholarship? The publication reveals the milestones of Horváth's remarkable life, this way giving insight to his thinking, political career, university studies and to the network of his world-famous teachers. This publication proves that Horváth has place among the respected Hungarian thinkers and historical role models.*

Keywords: Janos Horvath, economics, politics, smallholder, China, USA, Columbia, aid, grant